

ALEVİ - BEKTAŞI KÜLTÜR ENSTİTÜSÜ

1. ALEVİ - BEKTAŞI SEMPOZYUMU

Alevi - Bektaşî Kültür Sempozyumu

Derleyen:

Alevi - Bektaşî Kültür Enstitüsü

Baskı:

Kurtiş

Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İstanbul

Nisan 2000

GİRİŞ

ABKE 10-11 Ocak 1998 tarihleri arasında düzenlediği sempozyum ile Alevi - Bektaşî inanç ve kültürünü bilim çevrelerinden oluşan uluslararası bir platforma getirdi. Çeşitli ülkelerden gelen 20 bilim adamı ve aydın konuyla ilgili çalışmalarını sundular. Tarihte ilk defa Alevilik, kendi bağrından çıkardığı bağımsız bir kurum tarafından bilim çevrelerinin, Avrupa üniversitelerinin gündemine taşındı.

Gerek yurtdışında gerekse yurtiçinde, Alevi inanç ve kültürü tanıtılması yeterince yapılmıyor. Oysa, Aleviliği, ibadetiyle, edep ve erkânı ile yaşamak, onun kültür hazinelerini tanımak isteyen bir nesil yetişiyor. Ayrıca Alevi olmayan çevrelerin genellikle bilgisizlikten kaynaklanan önyargıları var. Belki de en önemlisi, üniversiteler ve araştırmacılar için, bilgi iletişiminde kavşak noktası oluşturacak bir Alevi kurumuna gereksinim duyuluyor.

ABKE, bu eksikliğe gücü oranında yanıt getirmek için kuruldu. Bonn Alevi Sempozyumu bu yolda çok önemli bir başlangıç oldu. Sempozyum tebliğlerini üç dilde yayımlıyoruz. Bu sayede, değerli çabalarla ortaya çıkan araştırma ürünlerinin, üniversitelerin arşivlerinde ilgisizliğe mahkûm kalmasını engelliyor, onları tarihsel bir belge olarak uluslararası kamuoyunun ilgisine sunuyoruz.

İnanç toplumları üzerinde araştırmaları özendirmek, aslında bağımsız üniversitelerin, bilimsel kuruluşların ve en önemlisi o inanç toplumunun temsilcisi niteliğindeki manevi kurumların görevidir. Ayrıca her devletin, bu bağımsız çalışmaları desteklemek, kendi sahip olduğu kültürel envanteri korumak gibi moral bir yükümlülüğü vardır. Üzülerek ifade etmek gerekir ki, bu saydıklarımızın hiç biri bugün Aleviler için geçerli olamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu alandaki sorumluluğunu yerine getirmemiş, tam tersine Alevi inanç ve kültürünün tarihe gömülmesi için elinden geleni yapmıştır. Alevi inancının en kutsal mekânı olan Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın önce kapatılıp, sonra müze haline getirilmesi bu çabanın en somut göstergesidir.

Baskıların, yasakların ve göçün etkisiyle, yeryüzünde başka benzeri olmayan bir değerler birikimi erozyona uğruyor. Anadolu kırsalında, Alevi ibadet ritüellerini ve geleneklerini otantik olarak yaşayan nesil 50-60 yaş dilimine dayanmış. Üniversitelerimizin hâlâ, bu gelenekleri kayıtlara alacak, dökümünü yapacak, yazılı sözlü yapıtları değerlendirecek bir Alevilik kürsüsü yok.

Bu koşullarda ABKE, Avrupa'nın elverişli demokratik ortamından da yararlanarak Alevilik - Bektaşilik konusunda yapılan araştırmaları gücü oranında desteklemeye devam edecektir. Böyle bir hizmetin sağlıklı olmasının en önemli güvencesi, hiç kuşkusuz, özerklik ve bilimsel tarafsızlık ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalmaktır. Bunun anlamı, Alevilikle ilgili araştırmalara sınır tanımadan, süzgece tabi tutmadan, bilimsel çalışmaların sonuçları üzerinde hakemlik rolü oynamadan nesnel olabilmeyi başarabilmektir. ABKE'nin ödünsüz yaşama geçirdiği ilkesi budur.

ABKE bağımsızlığının yanı sıra, kendine görev edindiği alanın dışına çıkmamaya özen göstermektedir. Bütün Alevi kurum ve kuruluşlarına canların birliği anlayışı ile yaklaşmakta, hiçbir kuruma alternatif ya da rakip olmadığını her fırsatta vurgulamaktadır. Aleviliğin ne olduğunu tanımlamak, gelenekleri tartışmak gibi, manevi ku-

rumlarımızı ilgilendiren konular enstitümüzün ilgi ve uğraş alanı dışındadır. ABKE bu ilkelere sıkı sıkıya bağlı olduğu için kurulduğu andan itibaren önemli hizmetleri gerçekleştirmiştir.

Karşılaştığımız tek sorun Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Alevilere uyguladığı inkâr ve eritme politikasının günümüzdeki sonuçlarıdır. Araştırmasını yaptığımız 750 yıllık kültürün Türkiye'de adı yok! Alevilik- Bektaşilik Türkiye'nin resmi tarihinden silinmiş. Semaha "folklor" demişler, Ceme "meşreb". Manevi kurumlarımız kapatılmış, manevi değerlerimiz Türk milliyetçiliği adına kamulaştırılmış. Yasalarla çerçevesi çizilen bu koşullarda, ülkeyi mezheplere bölme suçlamasına muhatap olmadan, Alevilik adına araştırma yapamıyorsunuz.

Doğal olanı, Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nın ibadete açılması, Alevi-Bektaşî kültürünün, burada yetişen din bilginleri ve dedelerin manevi rehberliğinde araştırılması, korunmasıdır. Ne yazık ki bu bir çırpıda gerçekleşmiyor. Sonradan gelenler cumhuriyetin harcına hile katmışlar. Laikliği sulandırmışlar. Şimdi tek bir tuğlayı yerinden oynatırsanız bina sallanmaya başlıyor.

Doğal olanı gerçekleşene kadar Alevi-Bektaşî toplumu, ABKE gibi kurumlar yaratarak, olabilenin en iyisini yapmaya devam edecektir.

Bilim aklın yoludur; özerklik, bağımsızlık ister. Bunlar doğru da, bir de yüreğin yolu var. Her güzel başlangıç buradan geçiyor. Bu noktada sözü sevgili Fikret OTYAM'a bırakmak ve onun tebliğinden aldığımız bir alıntı ile bu belgesele başlamak istiyoruz.

"İnsanı, insanlığı aydınlatanlara, şiirleri ve inançları uğruna derisi yüzülenlere, iplerde sallandırılanlara, karanlık ellerde boğulanlara, yoksuldan yana ışık saçtıkları için, zulüm edenlere karşı çıktıkları için zulüm gören, zindanlarda çürütülen, acılar çektilen; tüm bunlara karşın o güzel ateşi söndürmeden elden ele ulaştıranlara...

Aşk olsun."

ABKE Yönetim Kurulu

ÖNSÖZ

Dünyada soğuk savaş döneminin sona ermesi, sadece askeri, siyasi ve ekonomik blokların çökmesiyle sonuçlanmadı. Yeryüzünde, özellikle de içinde bulunduğumuz coğrafyada yerleşik kültürler de kâğıttan kaplanlar gibi bir biri ardınca yıkıldı. Mikro milliyetçi ve dinsel akımlar güçlendi. Üzerlerindeki sis perdesi aralanan etnik ve inanç temelindeki farklı kültürler, bütün yönleriyle tartışmaya açıldı. Bu gelişmelerden Türkiye de nasibini aldı. Aslında Türkiye’de bu alandaki gelişmeler ara rejim döneminde uygulamaya konan ve topluma zorla dayatılan Türk-İslam sentezine duyulan tepkinin patlaması olarak da değerlendirilebilir. Uygulanan yanlış politikalar sonucu siyasal İslam, hiçbir dönemde olmadığı kadar güçlendi. Hem de kendisine hedef olarak seçtiği laik cumhuriyetin olanaklarını kullanarak...

Tepeden inmeci politikalar, her dönemde bumerang gibi bir süre sonra ters dönüp yaratıcılarını vurmuştur. Asırlardan beri farklı kültür ve inançların bir çiçek tarlası gibi yeşerttiği Anadolu toprağında Türk-İslam sentezini uygulamanın göle yoğurt mayası çalmakla eşdeğer olduğunu göremeyen anlayış, atmayı hesapladığı kündenin altında kaldı. Siyasal İslam ve şoven milliyetçi akımlar, bir zaman sonra rejimi de tehdit eder duruma geldi. Bu olumsuz tabloya rağmen fark-

lı kültür ve inançların kendilerini ifade etme çabalarına tanık olundu. Bu çabalar için kimseye belli olanaklar sunulmadı ya da her olaya komplo teorileri üreterek yaklaşan kimi çevrelerin sandığı gibi birilerinin önünü kesme adına özel bir misyonla da yola çıkılmadı. Gerekirse bu uğurda bedel ödemeyi de göze alan insanların önderliğinde ifade özgürlüğü biraz da fiili durum yaratılarak savunuldu.

İşte bu süreçte Aleviler, 800 yıl sayılabilecek yeraltındaki uzun yürüyüşünü noktlayıp legal ve demokratik örgütlenmeler yoluyla “biz de varız, bizi yok sayamazsınız” demeye başladı. Başlangıçta birkaç Alevi aydınının öncülük ettiği açıklık ve örgütlenme politikası, sahneye konan yeni katliamlar ve siyasi İslamın hedefi haline gelmesi sonucu kontrolden çıktı. Amacı, hedefi ve stratejisi önceden belirlenmiş bir model yerine, hızla büyüyen, tepkisel ve bunun doğal sonucu olarak da kitlesel bir örgütlenme modeli ortaya çıktı. Bu hesapsız büyümenin ve aşırı siyasallaşmış bir Aleviliğin beraberinde getirdiği sorunlar, toplumun neredeyse üçte birini oluşturan bu büyük kitlenin yüzyıllardan beri süregelen sorunlarının da önüne geçiverdi. Ortak bir söylem ve eylem planı ortaya koyamadan, kendi iç sorunlarına boğuldu. Bilinen nedenlerden dolayı kentlerden uzak duran ve köydeki yaşama uygun bir inanç ve örgütlenme modeli ile 800 sene ayakta duran Alevi hareketi, kentleşmeyle birlikte iflas eden bu sisteme çözüm aramak yerine erken bir iç hesaplaşma yaşadı. Belki bu iç hesaplaşma, farklı bakış açıları ve kentlerde edinilen farklı statüler nedeniyle kaçınılmazdı. Ancak bu hesaplaşmanın erken başlaması, ivedilikle ele alınması gereken Alevi kültürünü araştırma, tanıtma ve kayda geçirme çalışmalarının yaşama geçirilmesine de engel olmuştur.

Alevi kitle örgütleri ve dergâhların günlük işlerin yoğun tempo-sunda boğulduğu, kentli Alevinin ihtiyacını gidermeye yönelik cem ve kültür evleri inşasına ağırlık verdiği bu geçiş döneminde, bilimsel ve kültürel alandaki çalışmaları yapacak özerk bilim kurumlarının olmayışının eksikliği geç de olsa görüldü.

Türkiye’de özerk bir enstitü kurmanın zorlukları göz önüne alınarak bu alandaki ilk adım yurtdışındaki Alevi diasporası tarafından atıldı. Kurucuları arasında olmaktan onur duyduğum Bonn Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Haziran 1997 yılında kuruldu. Onur Başkanlığını Ord. Prof. Dr. IRENE MELIKOFF’un, Kurucu Başkanlığını Kazım Kaya’nın üstlendiği bu bilim yuvasının ilk icraatı bu alandaki araştırmacılara materyal olabilecek “Alevi-Bektaşî Bibliyografyası”nın basılması oldu. Ardından 10 Aralık 1998 tarihinde Bonn’da başlayan ve iki gün süren “Uluslararası Alevi-Bektaşî Sempozyumu” gerçekleştirildi. Sempozyuma Strasburg Üniversitesi’nden Ord. Prof. Irene Melikoff, Münih Ludwig-Maxmilian Üniversitesi’nden Ord. Prof. Dr. Süreyya Faroqhi, Fransa Milli Araştırma Merkezi (CNRS) Araştırma Direktörlerinden Prof. Dr. Altan Gökalp, Prof. Dr. Alexandr Popoviç, Prof. Dr. Nathalie Clayer, Hollanda Utrecht Üniversitesi’nden Prof. Dr. Machiel Kiel, Ankara Üniversitesi’nden Doç. Dr. Belkıs Temren, Sorbonne Üniversitesi’nden Dr. Şirin Sayar, Strasburg Üniversitesi’nden tarihçi Aydın Başarslan, Gazeteci-yazar İlhan Selçuk, Fikret Otyam, Gaziler Dergâhı’nı temsilen Mehmet Temren, Alevi din adamı ve yazar Mehmet Yaman, Hacıbektaş Ulusoy ailesini temsilen Veliyeddin Ulusoy, Strasburg Üniversitesi Öğretim Görevlisi Kasım Yeşilgül, Türkiye Araştırmaları Merkezi’nden Çiğdem Akkaya, DISK Avrupa Temsilcisi hukukçu Yücel Top bizzat katılarak tebliğlerini sundular. Göttingen Üniversitesi’nden Ord. Prof. Dr. G. Wiessner ile Âşık Mahsuni Şerif ise tebliğlerini yazılı olarak gönderdiler. Ord. Prof. Dr. G. Wiessner’i sempozyumdan bir süre sonra yitirdik. Kendisini saygıyla anıyoruz.

Sempozyumda üç dilden sunulan tebliğler Türkçeye çevrildi ve tam metin olarak kitap haline getirildi. Tebliğlerin çevirisinden kitabın hazırlanışı ve basımına kadar bütün maliyeti Köln’deki Alevi işadamı Hasan Cengiz üstlendi. Aynı zamanda enstitünün kurucuları arasında yer alan Hasan Cengiz’e gerek enstitünün kuruluş aşama-

sında gerekse sempozyumun düzenlenmesinde ve tebliğlerin kitap olarak yayımlanmasında gösterdiği özveriden ve yardımlarından dolayı sonsuz teşekkürler. Bir teşekkür de Fransızca tercümeleri pir aşkına çeviren Turan Alptekin'e...Eline, gözüne sağlık.

MİYASE İLKNUR

AÇILIŞ KONUŞMASI

Sayın büyükelçi, sayın belediye başkanı, diplomatik erkân, siyasi partilerin değerli temsilcileri, bilim, sanat ve kültür mensuplarım, basının değerli temsilcileri, değerli konuklar, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün düzenlemiş olduğu 1. Uluslararası Alevi-Bektaşî sempozyumuna onur verdiniz, hoşgeldiniz.

Değerli konuklar, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü, Alevi-Bektaşî inanç ve kültürünü yaşatmak, tanıtmak ve bilimsel olarak araştırmak geliştirmek amacıyla kuruldu.

Doğal olarak, her inanç toplumu, bu saydığımız fiilleri, inanç kurumları aracılığı ile kendiliğinden yerine getirir; enstitü gibi özel çabalara gereksinme duymazlar. Alevilik burada bir istisna teşkil etmektedir. Varlığı ve devamlılığı yüzyıllar boyunca bilinçli çabalarla tahrip edilen bir toplumsal değerler birikimi, gelecek nesillere ancak olağanüstü çabalarla taşınabilir durumdadır. Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü girişimi, bu çok gerekli çabalardan yalnızca bir tanesidir.

Aleviler-Bektaşîler, inanç ve ibadetleri nedeniyle var oluşlarından beri aralıksız bir baskının, eziyetin ve horlamanın hedefi oldular.

İnsanı merkeze koyan ve en yüce varlık sayan Alevilik-Bektaşî-

lik dini istismar ederek, insanları bağımlı kılmayı ve baskı altına almayı içine sindirmedi.

Cinsiyet ve rengi ne olursa olsun, her insanı yaratılışı bakımından tam olarak kabul etti.

Korku yerine sevgiyi, ceza yerine hoşgörüyü benimsedi, egemen olana değil, doğru olana yöneldi.

Alevi-Bektaşî Enstitüsü'nün kurulmasına neden olan etmenlerin başında, yaşanan bu olumsuzluklara seyirci kalmama arzusu gelmektedir. Bu girişim Aleviliğin uğradığı tarihsel haksızlık karşısında ortaya çıkan duyarlılığın bir ifadesidir.

Bu çabalar her şeyden önce, politik hesaplar nedeniyle diri diri tarihe gömülmek istenen bir inanç toplumunun, bilimin ışığında kendini savunma girişimidir.

Farklı kültür ve inançların varlığından ve yaşamasından yana olmak ve bu anlayışı desteklemek, farklılıkları düşmanlığa ve nefrete alet etmek isteyenlere karşı meşru bir tavır alıştır.

Alevilik-Bektaşîlik doğup-geliştiği Anadolu'da, kurumlarıyla birlikte yasaktır. Politika ve idari kaygılarla getirilen bu yasaklar, Aleviliği-Bektaşîliği besleyen kaynakları kurutmakla kalmamakta, onu aynı zamanda savunmasız bırakmaktadır. Her devletin kendi kültürel kaynaklarını koruması gibi çok doğal olan toplumsal görev, Aleviler için uygulanmamaktadır. Tam aksine, devlet her türlü imkânı, Alevileri-Bektaşîleri eritmek ve sünnileştirmek için kullanmaktadır.

Türkiye'de hiçbir devlet kuruluşunun, hiçbir üniversitenin Alevi-Bektaşî inanç ve kültürü ile ilgili bir bilimsel araştırma programı olmamıştır.

İnanç özgürlüğü elinden alınmış bir toplumun kültürel mirasını gelecek nesillere taşımanın güçlüğü ortadadır.

Bu koşullar altında, Alevi-Bektaşî toplumunun demokratik ülkelerde kendi dinamiğiyle kendi araştırma kurumlarını kurması, hakkın da ötesinde, ertelenemez bir zorunluluk haline gelmiştir.

Uğruna bunca mücadelenin yapıldığı bu inanç ve felsefenin ne

olduğunun, nasıl ve nerelerde, niçin geliştiğinin anlaşılması için, soğukkanlı, tarafsız ve bilimsel araştırmaların yapılması ve bunların genç kuşaklara aktarılması çok ivedi bir önem kazanmıştır.

Bilimsel araştırmalar konusunda büyük bir boşluk vardır, kişisel çabalarla sürdürülen ciddi araştırmalar azdır ve bunların hacmi, araştırılması gereken birikiminin dev ölçüleri yanında çok sınırlı kalmaktadır.

Var oluşu ile evrensel kültür mozaigine bir renk katan Alevilik-Bektaşîlik kendi içinde de her biri korunmayı gerektiren farklı tonların güzelliğini barındıran bu felsefe, başta üniversiteler olmak üzere bilimsel kurumların gündemine taşınmalıdır ve bilim dünyasının gündeminde hak ettiği yeri almalıdır.

Bu nedenle bu sempozyumu önemli bir başlangıç kabul ediyoruz.

Bu amaçla Avrupa ve Türkiye'nin kendi konularında en tanınmış otoriteleri iki gün boyunca bilimsel tebliğlerini sunacaklardır. Şimdiden bu değerli bilim, sanat ve kültür insanlarına teşekkür ediyorum.

Sempozyumun başarılı ve verimli geçmesi, Anadolu'nun bu gizli kültürünü saklandığı yerlerden çıkarıp dünya insanına sunulmasına katkıda bulunması dileğiyle, tüm katılımcılara Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün kurucu ve yönetim kurulu adına en içten sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

KÂZIM KAYA

GELEN MESAJLAR

Sayın

Prof. Dr. Irene Melikoff

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Onur Başkanı

Burgstrasse 33

53177 Bonn-Bad Godesberg

Saygıdeğer Hanımefendi;

Bonn Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün 09-11 Ocak tarihleri arasında Onursal Başkanlığınızda Bonn kentinde düzenlediği uluslararası sempozyuma nazik davetiniz için teşekkür ederim. Yoğun yurtiçi çalışma programım dolayısıyla çok istememe karşın sempozyuma katılamadığım için üzgünüm.

Kültür kimliğimizin temel öğelerinden ve laik, demokratik yönetim yapımızın düşünce odaklarından Alevi-Bektaşî kültürünün bilimsel bir yaklaşımla ele alındığı sempozyumun bugünkü kültürel, siyasal ve sosyal sorunlarımıza ışık tutacağı inancıyla sempozyuma katılan değerli bilimadamlarına ve Alevi-Bektaşî toplumunun sayın temsilcilerine saygılarımı, sevgilerimi sunarım.

M. İstemihan Talay
Kültür Bakanı

Sayın

Irene Melikoff

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Onur Başkanı

Burgstrasse 33 53177 Bonn (Bad Godesberg)

Yoğun programım nedeniyle düzenlemiş olduğunuz uluslararası sempozyuma katılamadığım için üzgünüm. Nazik davetinize teşekkür ederim, köklü geçmişinde pek çok medeniyet ve kültürün beşiği olan Anadolu sahip olduğu manevi zenginliğini bu medeniyet ve kültürlerin ortak birikimi sonucunda kazanmıştır. Farklı kültür ve inançların hoşgörü ve barış ortamı içinde gelişmesine imkân tanıyan bu topraklar üzerinde büyük fedakârlıklarla kurulmuş olan laik ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti varlığını bu manevi kültürel zenginlik içinde devam ettirmeye kararlıdır. Bu çerçevede Türk düşünce ve felsefesinin değerli şahsiyetlerinin öğretilerinden kaynaklanan ve özünü insan sevgisi ve hoşgörünün oluşturduğu Alevi ve Bektaşî kültürünün uluslararası boyutta tartışılacağı sempozyumun başarılı geçmesini diler, şahsınızda tüm konuk ve konuşmacılara selam ve sevgilerimi sunarım.

Mesut Yılmaz
Başbakan

Sayın

Irene Melikoff

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Başkanı

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün sempozyumunda bir arada bulunan değerli dostları selamlıyorum. Sempozyum çalışmalarında başarılar diliyor, tüm konuklara sevgi ve saygılar sunuyorum.

Deniz Baykal
CHP Genel Başkanı

Sayın

Profesör Irene Melikoff,

Onur başkanlığını yaptığınız Bonn Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün 9-10-11 Ocak 1998 tarihinde yapmış olduğu sempozyum ile ilgili yazınızı ancak bugün (14 Ocak 1998) almış bulunuyorum.

Yazınızın elime geç ulaşmasından dolayı sempozyumunuza katılamadığım için üzüntülerimi belirtir, çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Saygılarımla

Ufuk URAS

**Özgürlük ve Dayanışma Partisi
Genel Başkanı**

Sayın

Prof. Irene MELIKOFF

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Onur Başkanı

ALMANYA

Sayın MELIKOFF,

Öncelikle, nazik davetinize ve göstermiş olduğunuz yakın ilgiye teşekkürlerimi sunarım.

Davetiyeniz adresimize 6 Ocak 1998 tarihinde ulaşmıştır. Bu nedenle onur duyarak ve istekle katılabileceğim sempozyumunuza, daha önceden saptanmış randevularım nedeniyle maalesef katılma olanağı bulamayacağım.

Çalışmalarınızın İnsanlığa, Alevi-Bektaşî camiasına büyük faydalar sağlayacağına inancım sonsuzdur.

Etkinliğinizi katkılarıyla onurlandıran saygıdeğer konuklarınızı, başta siz olmak üzere emeği geçen tüm arkadaşlarımızı en içten duygularıyla saygı ve muhabbetle selamlarım.

Abidin ÖZGÜNAY

Barış Partisi Genel Başkanı

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü,

Onursal Başkanı Prof. Dr. Sn. Irene Melikoff

Yönetim Kurulu Başkanı Sn. Kâzım Kaya

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nce, 10-11 Ocak 1998 tarihlerinde Bonn kentinde düzenlenen Alevi-Bektaşî sempozyumu için yapmış olduğunuz nazik davete yürekten teşekkürlerimi sunarım. Ancak katılım için son başvuru tarihinin 20 Aralık 1997 olması ve davet mektubunuzun, ne yazık ki 5 Ocak 1998 günü üniversitede elime ulaşması nedeniyle bu çok yararlı ve anlamlı toplantıya katılabilmemim mümkün olamayacağını üzülenek bildirmek isterim.

Enstitünüzce gerçekleştirilecek bundan sonraki toplantılarda, sizlerle tanışmaktan ve birlikte olmaktan duyacağım onuru peşinen belirtir, size ve tüm çalışma arkadaşlarınıza başarılar ve esenlikler dilerim, en içten sevgilerimin kabulünü rica ederim.

Prof. Dr. Necla PUR

Marmara Üniversitesi

Kadın İşgücü İstihdamı

Araşt.ve Uyg. Merkezi Başkanı

Sayın

Kâzım KAYA

Yönetim Kurulu Başkanı

Toplantıya çağrı yazınızı aldım. Çok teşekkür ederim. Ancak aynı tarihlerde Türkiye Milli Kooperatifler Birliği Genel Kurulu toplantısı olması nedeniyle toplantıya katılamayacağımı üzülenek bildiriyorum. 5 Ocak 1998.

Teşekkürlerimle

Oğuz SOYDAN

Türkkent Yönetim Kurulu Başkanı

Sayın
Prof. Irene MELIKOFF
Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü
Onur Başkanı
ALMANYA

Kökleri geçmiş tarihlere dayanan Anadolu Alevi Bektaşî Kültürünü yaşatmak uygarlığın gereğidir. Çünkü geçmişten günümüze kadar Alevi toplumu, insanca ve eşitçe yaşamak için, ezenlere karşı her dönemde ciddi mücadeleler vermiştir ve ağır bedeller ödeyerek uygar kültür birikimini günümüze dek aktarmayı başarmıştır.

Pir Sultan Abdal ve Hacı Bektaş Veli bu kültürün bilinen önderleridir. Aleviyiz ama Alevicilik yapmıyoruz. Çünkü gelenek ve kültürümüzde din, ırk, mezhep, renk ayrımı yoktur her kişiyi insan ve kardeş olarak kabul ediyoruz, kâbemiz insandır.

Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de bir avuç sömürücü ve dünyayı ellerinde tutan talancılara karşı, çoğunlukta olan sömürülen, ezilen ve mağdur olan emekçilerin yanında yerimizi alıyoruz ve almalıyız. Özet olarak hak mücadelesi nerede veriliyorsa yüreğimiz orada çarpacak, kalplerimiz orada atacaktır. Gerçek Alevi kültürü bunu gerektiriyor.

Koşullarının uygun olmayışından dolayı, sempozyuma katılmadığım için üzgünüm.

Alevi kültürünü, uluslararası düzeyde tanıtarak, Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü kurma aşamasına getiren Sayın Kâzım Kaya ve Onur Başkanı Prof. Dr. Irene Melikoff'un şahsında tüm panelistlere, Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü'ne değerli katkılarından dolayı saygılar sunar, başarılar dilerim.

Hasan Algül
DİSK Başkan Danışmanı

Sayın
Kâzım Kaya
Yönetim Kurulu Başkanı

Alevi - Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün 10, 11 Ocak 1998 tarihinde düzenleyeceği sempozyuma nazik davetinizden dolayı çok teşekkür ederim. Ama Ocak 1998'deki programlarımı çok zorlamama rağmen katılma şansımın olmadığını gördüm. Bu nedenle çok özür diler, size, yönetime ve katılımcılara başarılar dilerim.

Şahin Ulusoy

ALEVİ ENSTİTÜSÜ AÇILIŞ GÜNÜNE

Ben Adem'den gayrıya secde etmedim zinhar
Cemalim Hak cemaliydi cenneti âlâ oldum.
Nice binyıl semalarda mecnun kaldım ahuzar
Kendi vücudumu çöl ettim kendime Leyla oldum

İnli cinli düşüncemde sadece hayal idi
Bir lahza Haktan ayrılmak, bir ulu zeval idi
Sülbi Haydara inanmak evladu ayal idi
Sinemi ateşe yakıp nesli Kerbela oldum.

Murtaza'nın hasretinden damla damla eridim
Asırlardır gökyüzünden deryalara yürüdüm.
Nesimi'yle iniledim enelhakla çürüdüm
Öyle bir sarhoşluk ki, Hüda-y'la Hüda oldum.

Andolsunki güvenmedim, şeriatın şerine
Mürşidi kâmile vardım ummandaki derine,
Tövbeler olsun yobazı koymam insan yerine
Kendimi bildikten beri bunlara bela oldum.

Bunca körler pazarında rehber arayım dedim
İblis ile yoldaş olup hakkı sorayım dedim
Hacı Bektaş dergâhına yalnız varayım dedim
Adım Mahzuni söyleyip böyle Beyhuda oldum.
Mahzuni Şerif

Cümle canlar içinde
Başka candır Alevi
Bağrı kanlar içinde
Perişandır Alevi

İkrarsıza olmaz neden
Necat bulur hakka giden
Pişirerek adem eden
Bir kazandır Alevi

Gel özü çekelim Dar'a
Beyhude gezme fukara
Bunca âşık Sadıklara
Pür canandır Alevi

Der Mahzuni Şerif bence
Ali yolu haktanince
Dünyadan canlıdan önce
Bir zamandır Alevi.

Sevgili canlar,

Uçak yolculuğunun hayati tehlike arzemesinden birkaç aya kadar Avrupa'ya gelebilmem, doktorlarım tarafından iptal edilmektedir. Beni lütfen içinizde görüp himmet ve dualarınızı esirgemeyin. Alevi Bektaşî enstitüsü, ülkem ve dünya halkları adına uğurlar getirsin diyor hepimizi selamlıyorum.

MAHZUNİ ŞERİF

KONUK KONUŞMACILAR

MUSTAFA KUL

CHP Erzincan Milletvekili eski Çalışma Bakanı

- Sayın Büyükelçi,

- Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü Sayın Başkanı,

- Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü Onursal Başkanı Sayın Bayan Melikoff,

- Enstitünün değerli yöneticileri,

- Bu Enstitünün kuruluşuna destek olan kuruluşların, ATİAD ve Türk Araştırmalar Merkezi'nin değerli temsilcileri,

- Saygıdeğer katılımcılar,

- Türkiye'den ve Almanya'dan bu toplantıya katılan değerli misafirler,

- SPD'yi temsilen aramızda bulunan Sayın Milletvekilleri,

- Bu toplantıda bizlere ev sahipliği yapan Sayın Bonn Belediye Başkan Yardımcısı,

- Değerli basın mensupları,

Hepinizi en içten sevgi ve saygılarımla selamlıyorum.

Bugün Alevilik ve Bektaşilik açısından önemli bir günü hep bir-

likte yaşıyoruz. Alevi ve Bektaşî felsefesinin araştırılması, geliştirilmesi ve bilimsel açıdan değerlendirilmesi yönünden önemli ve tarihi bir toplantıda hep birlikteyiz. Bu toplantıda yapılacak konuşmalar, - alınacak kararlar ve alınan bu kararlar doğrultusunda daha sonra yapılacak çalışmalar Alevi ve Bektaşî felsefesi için bir dönüm noktası olacaktır. Günümüzden yüzyıllar sonra dahi konuşulacak ve tartışılacak olan konulara bu toplantı kaynak olacaktır.

Değerli misafirler;

Tabii ki bugüne kadar Alevi örgütlenmesi var idi. Aleviler, gerek dernek olarak gerekse vakıf olarak yurtiçinde ve yurtdışında örgütlenmişlerdi. Türkiye’de 200’ü aşkın, Avrupa’da 200’e yakın Alevi ve Bektaşî derneği bulunmaktadır. Ama bugün bizlerin bir arada bulunmamıza vesile olan Alevi ve Bektaşî Kültür Enstitüsünü diğer Alevi örgütlerinden ayırmamız gerekmektedir. Çünkü, Alevi ve Bektaşî Kültür Enstitüsü; diğer Alevi ve Bektaşî derneklerinden daha farklı ve daha anlamlı bir işlev ile görevi yerine getirecektir.

Tabii ki bundan önceki Alevi örgütlenmelerinin Alevi felsefesinin geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına yaptığı katkılar büyüktür. Özellikle son 10 yıl içerisinde kurulan dernek ve vakıflar Alevilik adına çok önemli gelişmeler sağlamıştır. Alevi örgütlenmesi olmadan önce Aleviler ibadetlerini gizli saklı yaparlardı, korkarlardı ve çekinirlerdi. Alevilerin en temel ibadet şekli olan Cem Töreni sırasında sadece Cem’in yapıldığı “Cem Evi” önüne gözcü koymakla kalmayıp, Cem yapılan kövün giriş ve çıkışlarına gözcü koyarak kendilerini sakınmaya ve korumaya çalışırlardı.

Alevilerin örgütsüz oluşları, haliyle; baskıyı, baskılar korkuyu, korkular gizliliği gündeme getirdiğinden dolayı, gizlilik de Aleviler hakkında yalan ve yanlış birtakım söylentilerin çıkmasına neden olmuştur. Alevilerin örgütsüz olması nedeniyle ve biraz önce saydığım nedenlerden dolayı Türkiye’deki Sünni toplum da Aleviler hakkında yanlış bilgilendirilmiştir.

Zaman zaman hepimizin tanık olduğu, kimi zaman bir televiz-

yon sunucusunun, kimi zaman bir okul müdürünün, kimi zaman bir kamu görevlisinin, kimi zaman da kimi bakanların Aleviler hakkında söylemiş oldukları çirkin ve yakışsız sözlerin asıl nedeni; Türkiye’deki Sünni kesimin Alevilik hakkında yeterli düzeyde bir bilgiye sahip olmamasından kaynaklanmaktadır.

Sadece Sünni inancılı olanlar değil, Alevilerin de Alevilik hakkında çok şey bildiğini söyleyemeyiz. Devletin bugüne kadar Alevilik konusunda herhangi bir eğitim vermemesi, dolayı, Sünni inancına göre örgütlenmiş bir devlet yapısına sahip olmamız ve okullarda okutulan din derslerinde sadece Sünni mezheplerinin öğretilmesinden dolayı, Alevilik konusunda doğru bir bilgilendirilme ve değerlendirilme yapılamamıştır.

Alevi örgütlenmesi ile birlikte Türkiye Alevileri kendilerini açıkça ve özgürce ifade etme imkânını bulmuşlardır. İbadetlerini korkmadan, çekinmeden, özgürce yapabilmeleri Alevi derneklerinin kurulmasından sonra başlamıştır. Artık Alevilerin bütün örf âdet ve gelenekleri televizyonlarda ve gazetelerde dizi yazılar şeklinde yayımlanabilmektedir. Alevi örgütlenmesi ile birlikte Alevilerin bir güç olduğu ortaya çıkmış, siyasi yelpazedeki bütün partiler Alevi oyları kapabilmenin yarışına girmişlerdir. Alevi örgütlenmesi ile birlikte, Aleviler genel bütçeden pay isteme ve, Diyanet İşleri’nde temsil edilme gibi taleplerini örgütlü yapısı ile ifade etmeye başlamışlardır. Daha bir çok örnek verebileceğimiz Alevilik açısından olumlu gelişmeler son 10-15 yıllık zaman dilimi içerisinde gelişen Alevi örgütlenmesiyle birlikte sağlanabilmiştir. Ancak bugün burada düzenlenen bu sempozyumun ve bu sempozyumu düzenleyen Alevi ve Bektaşî Kültür Enstitüsü’nün bugüne kadarki Alevi Örgütlenmesinden farklı bir konumu ve farklı bir anlamı bulunmaktadır.

Türkiye’de yapılması gereken bir girişimi ne yazık ki Türkiye’de değil Almanya’da ayrı yaşamaktayız.

Devletin yapması gereken bir işi ne yazık ki devlet değil, Almanya’da bugüne kadar Alevi örgütlenmesine büyük katkı sağlayan bir-

kaç arkadaşımız ve Alevilikle - Bektaşilikle hiçbir ilişkisi olmayan birkaç bilim adamı yapmaktadır.

Türkiye'deki üniversitelerde yapılması gereken bu çalışma ne yazık ki Türkiye'de değil, Strasburg'da, Strasburg Üniversitesi'nde yapılmaktadır.

Alevilik ve Bektaşilik konusunda bilimsel araştırma yapacak olan bu enstitü; gelecek nesillere Alevilik ve Bektaşilik konusunda daha sağlıklı ve daha doğru bilgilerin ulaşmasını sağlayacaktır.

Alevilik nedir? Bektaşilik nedir? Alevilik ve Bektaşilik arasında farklılık var mıdır? Farklılıklar nelerdir? Alevilik mezhep midir, değil midir? Aleviliğin doğuşu, gelişmesi, yaygınlaşması nasıl olmuştur? Anadolu Aleviliği ile Şiilik arasında bir ilişki var mıdır, yok mudur? Anadolu Alevileri ile Balkan Alevileri arasındaki ilişkiler konusundan, Alevilerin örf, âdet gelenek ve ibadetlerine kadar akla gelebilecek bir çok konuyu araştırarak, tartışacak olan bu enstitünün kurulması bu nedenle tarihi bir önem taşımaktadır.

Her şeyden önemlisi bu araştırmanın Strasburg'da yapılması, Anadolu Aleviliğinin tüm dünya tarafından tanınması ve bilinmesini sağlayacaktır.

Bugüne kadar örgütlenmedeki öncülükleriyle, çıkardıkları gazete ve dergilerle, düzenledikleri etkinliklerle Alevi felsefesine büyük katkı sağlayan arkadaşlarımızın girişimi böylesine önemli olan enstitünün kurulmasını sağlamıştır.

Girişimci arkadaşlarımın hepsini huzurlarınızda bir kez daha kutluyorum. Bu sempozyuma katılan görüş ve düşüncelerinden oldukça yararlanacağımızı umduğum değerli ilim adamlarına ve gazeteci dostlarımıza şükranlarımı sunuyorum.

Bu toplantıya katılan tüm değerli misafirlere teşekkür ediyor, sempozyumun başarılı geçmesi dileklerimle hepinizi sevgi ve saygılarımla selamlıyorum.

FİKRİ SAĞLAR

Enstitünün değerli yöneticileri, sayın bilimadamları,

Bugün, tarihi bir an yaşamaktayız. Tarihi bir toplantı yapmaktayız. Alevi-Bektaşî inanç ve kültürünü yaşatmak, tanıtmak, bilimsel olarak araştırmak üzere kurulan yeryüzündeki ilk araştırma enstitüsünün, ilk faaliyeti olan sempozyumun, çok değerli bilim adamları ve araştırmacılarla toplanarak Bonn'da üç gün boyunca ciddi bir çalışma yapacak olması gerçekten heyecan verici muhteşem bir olay.

Gönül isterdi ki, bu görkemli olay ülkemizde gerçekleşsin. Alevi-Bektaşîliğin gelişme yurdu olan Anadolu'nun bağrında, Alevilik ve Bektaşîliğin engin kültürü araştırılabilsin. Böylece, asırlardır Alevi-Bektaşî inanç ve kültürü üzerinde var olan ayıplı baskılardan uzaklaşmak isteyen, insana saygılı bir ülke olma doğrultusunda samimi davranış içinde olan bir Türkiye gerçeği oluşabilirdi. Ancak asırlardır kendi mutlak hükümdarlıklarını sürdürmek isteyen yönetici geleceğinin böyle bir davranış içine girmesi şimdilik olası değildir. Oysa, zamanımızda dahi demokrasi, hukuk, hak ve özgürlüklere karşı olan siyasetler kendilerine en büyük engel olarak Alevi-Bektaşî inancını görmektedirler. Her vesile ile bu görkemli olguyu geriletmek adına akla hayale gelmeyen davranışlar içine girmektedirler.

Yavuz Sultan Selim'den beri Aleviliğin Anadolu'da büyük baskı altında tutulduğunu görmekteyiz. Baskıların kavgalara dönüştüğü, kavgaların kesilen kafalarla dolan kuyularda var olma savaşına ulaştığını bilmekteyiz. Milyonlarca insan, yüzyıllar boyunca inanç ve yaşam biçimlerinin değiştirilmesine karşı çıkmışlar, hiç ödün vermeden bugünlere kültürlerini taşımışlardır.

Yeryüzünde yaşayan insanların ihtiyaç duyduğu düşünce ve felsefeler Alevi-Bektaşî geleneği içinde çok eski zamanlardan beri vardır.

Aleviliğin sadece bir inanç biçimi olarak alınması doğru değildir. Alevilik mezhep olmayı aşmış bir felsefe olmuştur. Alevi ve Bektaşîlikte 'barışçı ve akla dayalı bir yaşam felsefesi bulunmaktadır.' Bu felsefede insan, gerçeğin kendisidir. Gerçek, uzakta değil, insanın özündedir. İçindedir. Tanrı-insan ilişkilerinde insanı öne çıkardığından tarih boyunca insanla birlikte bu felsefe yayılarak yaşamıştır. Kardeşlik, hoşgörü, paylaşım, barış içinde birlikte yaşama, saygılı olma, yaşama sevinci, şeref, namus, dostluk temel niteliklerdir. Bu temel nitelikler, bu muhteşem felsefeyi evrensel boyutlara taşımıştır.

Geçtiğimiz zaman içerisinde Alman Başbakanı Kohl, Hristiyan Demokratlar toplantısında, Türkiye'nin Avrupa Birliği içinde yer almasının nedenini aramızdaki medeniyet farkına bağlamıştı. Bu kabul edilemez. Şayet, Alevi-Bektaşî felsefesinin oluşturduğu yaşam biçimini ve düşünce silsilesini iyice izlemiş olsalardı, bizlerin onlardan ne kadar ileride olduğumuzu görürlerdi.

Günümüzde, Alevi-Bektaşîlik denince, 'insan ve insana saygıyı oluşturan her şey' demek olduğunu bilmekteyiz. Bunun için Alevi-Bektaşî geleneği, yurt ve Atatürk sevgisini, demokrasi, barış, hak ve özgürlükleri, hukukun üstünlüğünü, çağdaşlığı kolayca özümsemektedir.

Bu özellikleri dolayısıyla ulusal kültürümüzün temel taşıdır. Kültürel gelişmemizde dikkatle incelenmeli, araştırılmalı, öncü kabul edilmeli, ilkeleri, gelenekleri, görenekleri ciddiyetle araştırılmalıdır.

SEMPOZYUM PROGRAMI

1. GÜN

-Alevilik-Bektaşîliğin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi.

Ord. Prof. Irene Melikoff-Strasburg Üniversitesi

-Alevi-Bektaşî inancının özü ve temel kuralları

Veliyettin Ulusoy

Mehmet Temren (Adni Baba)

Mehmet Yaman (Eğitimci)

- Alevi-Bektaşîlikte sanat ve edebiyat

Dr. Şirin Sayan

Aydın Başarslan (Tarihçi)-Strasburg Üniversitesi

Ressam-Yazar Fikret Otyam

- Geçiş Döneminde Alevilik

Prof. Dr. Altan Gökalp-Fransa Milli Araştırma Merkezi (CNRS)

Araştırma Direktörü

- Antropolojik Yaklaşımla Alevi-Bektaşî Kimlikleri ve Temel İşlevleri

Doç. Dr. Belkıs Temren-Ankara Üniversitesi

- 1826 Öncesi Bektaşîler-Nüfuz Savaşı ve Yapı Problemleri

Prof. Dr. Suraiya Faroghi-Münih Üniversitesi
- Alevi-Bektaşiliğin sosyolojik Özellikleri
Prof. Dr. Alexander Popoviç CNRS Araştırma Direktörü
- Koldan Kopma Erkânı
Post Dedesi-Ahmet Kömür ü
Zakir-Fayzal İlhan

2. GÜN

- Almanya'da Aleviler
Ord. Prof. Dr. G. Wiessner-Göttingen Üniversitesi
- Alevi-Bektaşilerin Türkiye Aydınlanma Hareketindeki Yeri
İlhan Selçuk-Gazeteci-Yazar
- Alevi-Bektaşiliğin Türkiye'de Sosyal ve Hukuksal Konumu
Yücel Top-Hukukçu (DİSK Avrupa Bürosu)
- Türkiye'nin etnik ve dini mozağının bir parçası olarak:
Aleviler
Çiğdem Akkaya-Hayrettin Aydın
(Türkiye Araştırmaları Merkezi)
- Alevi-Bektaşiliğin İlerici ve Laik Hareketlere Katkısı
Kasım Yeşilgül-Strasbourg Üniversitesi

BEKTAŞİ-ALEVİ PROBLEMİ BİR ARAŞTIRMANIN EVRELERİ

Ord. Prof. Dr. IRENE MELİKOFF

Bu bildirinin amacı, birçok kez söyleyip yazdığım şeyleri tekrarlamak değil araştırmalarımın çeşitli evrelerini çözümleyerek, yazılarımda ortaya koyduğum ve başlıcasını yakında yayımlanan bir kitapta (hadji Bektash, un mythe et ses avatars) açıkladığım sonuçlara nasıl vardığımı anlatmaktır.

Bu sonuçlar büsbütün eksiksiz değildir; çünkü XIII. yüzyılda yaşamış ve adını Bektaşî ahilik tarikatına vermiş bir dervişe, Hacı Bektaş'a bağlı bulunan Bektaşîlik, bir yığın inanışın bir biri üstüne bindiği ve bir kaleidoskop gibi, bir biri ile yer değiştirdiği bir dinler karışımı (synere'tisme) biçiminde belirmektedir. Artık olgunun incelenmesi boşunadır; çünkü hiç durmadan, beklenmedik, yepyeni yüzeyler ortaya çıkmaktadır.

★★★

Bektaşî-Alevilik bir din değil; fakat az ya da çok eski gelenek ve inanç bağları ile birlikte, kökeni boylara uzanan bir yaşam biçimine dayalı, sosyal bir olgudur. Bektaşîliğin incelenişi de bir 'inanma'

problemi değildir; her şeyden önce 'öğrenme, çözümleme ve anlamaya çalışma' sorunudur.

★★★

İnançları açısından, Bektaşî-Alevilik, bir halk sufiliğidir. Sufilik, İslamın bâtını biçimidir. Fakat aynı zamanda ve özellikle, dogma'cılığa ve resmi inanışın katılığına karşı bir tepkidir de.

Sufilik, dini, halk topluluklarının imgelem ve duyarlılığına yatkın bir görünüş altında kavramaya elverişlidir.

Ataların gelenek ve göreneklerinin ağır bastığı bir boy yaşamı topluluğunda, devletin dini olan İslam, onu söylencelere ve anlatılara da dayanmış bulunan bâtını görünüm altında daha kolaylıkla özümsebiliyordu.

★★★

XIII. yüzyıldan başlayarak ortaya çıkan ve Hacı Bektaş'ın etkiyici kişiliği çevresinde yörüngelenen Bektaşîlik, köken olarak, şüphesiz günümüzdeki Bektaşî-Alevilikten çok farklı idi.

İlki, İslamlaşma doğrultusunda, fakat ataların gelenek ve inançları içinde ve henüz boy yaşamı sürdüren bir toplulukta gelişmişti. Bu bakımdan, ondan şamancı öğelerle birlikte, Türk halkların, Anadolu'ya göçlerinden önce karşılaşmış oldukları inançların (Mani'cilik, Buda'cılık, Nasturilik) henüz kolayca tanınabilen öğeleri de bulunmadaydı. Bu, temelde zengin, inanç-karışımına (syneretisme), Anadolu yerleşik nüfusun ayrılmaz parçaları başka öğeler de gelip katılacaktır. Anadolu, her dönemde, çok ırklı ve çok inançlı bir bölge oldu. Günümüz Türkiye'si, bu zenginliği ve özel durumu özümsemeyi başardı. Bu özel duruma, Tanrının insan görünümünde tecellisi olarak Ali'nin tanrısallığı inancında da görüldüğü gibi, yeniden bedenleşme ve biçimlenişlerin çokluğu inanışıyla beliren, Bektaşî-Alevilikte de rastlanır.

Bununla birlikte, inançlar çözümlendiğinde fark edilecektir ki, Ali'nin tanrısallığı uç-Şiiliğin değişik biçimleri içinde görülen tanrı-

salık değildir ve Tanrının insan suretinde tecellisi, Hristiyanlığın bir görünüşü olarak da alınamaz.

Ali'nin tanrısallığı inanışında, yeniden bedenleşme inancıyla da karşılaşmış oluyordum. Bu beni fazla şaşırtmadı; çünkü -Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, üç büyük dini ayırırsak- yeryüzü dinlerinin çoğunda yeniden bedenleşme inancına rastlanır. Eski Çağ'ın büyük filozofları buna inanıyorlardı ve çağdaşlarımızın büyük bir kesiminde, gizli biçimde, bu inanış sürmektedir.

Ali'nin tarihsel kimliğinin, İmami-Şii inanıştaki kişiyle olduğu kadar, Alevilerce tanrısallaştırılan kişi ile de ilgisi bulunmadığını kıssa zamanda anladım. **Âşıkların Nefes'**leri düşüncemi doğrulamaktaydı. Ali'nin kökeni, eski Türklerin gök tanrısı idi; o, İslam bağlamında, Ali'ye çevirilmiş, Gök-tengriydi. Âşık'ların, belirişlerde Tanrısallığın ortaya çıkışını adlandırırken, Allah adı yerine, Türkçedeki eski kullanım olan, Tengri sözcüğünü yeğlediklerini görüyordum. Gök-tanrı, beni Şamancı bir bağlama yöneltti. Yeniden bedenleşme inanışı da, Orta Asya'da Türk halklarınca tanınan ve yeniden bedenleşmeye inanılan çeşitli dinleri düşündürmedeydi.

Zaman içinde yavaş yavaş Şiileşmiş, bir din senkretizm'i karşındaydım. Başlangıçta İslamlaşmış bir Şamancılık iken onu, on-iki imam ve imam Cafer-i Sadık inanışıyla birlikte, uç Şiiliğin bütün görünümünün yer aldığı bir şiiliğe yönelten evreleri tanımlamaya çalıştım.

Sufilik ve Şiilik birbirine sımsıkı bağlıydı; her ikisinde de, resmi İslamın 'nas'cılığına karşı, bir tepki olan, bâtını bir inanış söz konusu idi. Fakat zamanla, Şiilik, İran'da devlet dini olmuş ve başlangıçta taşıdığı-Türkiye'de Bektaşî-Aleviliğin dayanağı-, kuraldışı çizgiyi kaybetmişti. Bu sonuncusu da, başlangıçta, bir halk sufiliği, yani dinin halk kitlelerince anlaşılabilir batını bir biçimi idi. Demek, alan, adım adım bir Şiileşmeye elverişli bulunuyordu.

Bektaşîliğin Şiileşme olgusu içinde üç evre ayrılabilir:

Önce, XIV. yüzyıl başlarında, meslek loncaları Ahiler ile halk ta-

rikatları arasında bir yakınlaşma görüldü. Fars dilinde ilk fütüvvet namenin gösterdiği gibi, Ahiler loncası, önce İran ülkelerinde gelişmişti. Fütüvvet'in manevi piri, İslama ilk giren Acem, Bektaşî Alevi erkânı içinde her zaman büyük bir yeri olan Selman-ı Farsî idi. Ahilerin etkisi ile Bektaşîlik, ilk zaman, çizgileri Ehl-i Beyt-i Nebeviye muhabbet, Kerbela şehitlerine ağıt ve ölümlerine sebep olan Yezid ve Şimr'e nefret duyuşla belirlenen ılımlı bir Şii görünüm aldı.

İkinci evre, Fazlullah-ı Hurufî, Astarabad'lı Fazlullah'ın şehit edildiği tarihten, 1394'ten sonraki dönemdir. Müridleri, Anadolu'ya ve özellikle Rumeli'ye sığınmaya çalışırken, Hurufîliğin Bektaşîliğe katılacak olan öğelerini de birlikte getirdiler.

Hurufîlik ile, sufîliğin öğelerinden biri olan tasavvufî panteizm, antropomorfizm'e dönüşür. İnsan, Tanrı suretinde yaratılmış ve Tanrı insanının cemaline yansımıştır. İnsanda beliren tanrısallık, öncele-ri, pek çabuk Ali'ye dönüşmek üzere, Fazl idi. Her Alevî'nin yüzünde, görünen, Ali adıdır.

Kitab-ı Mukaddes yorumlarına dayanan (Kabalistik) öğretisini ortaya atmadan önce, Fazlullah, İsmailîliğin yollarında yürümüştü. Müridleri, Trakya'da, bugünkü Bektaşî tekkelerinde (Demir Baba, Ak-yazılı Baba, Otman Baba) korunagelen İsmailî Şiîliğin öğelerini de birlikte getirdiler. Bu tekkelerde, gelenekteki on iki yerine, yedi sayısının (yedi post, yedi ocak) ağırlık kazandığı görülür.

Hurufî etkinin Anadolu'ya niçin değmediği, burada sorulabilir. Bu, şüphesiz, Şiîleşmenin son dönemi olan üçüncü evrede, Kızılbaş etki dolayısıyladır.

Kızılbaş hareketi, XV. yüzyılın ikinci yarısında, ilk Safevîler, Cüneyd ve özellikle de Şah İsmail ile ortaya çıktı. İkisi de eşleri dolayısıyla Akkoyunlularla akraba, bu sonuncular, adları birçok kez belirtilmiş bulunan Türkmen boyları, davalarına kazanmada bir sakınca görmediler: Cemaat dışı ve dinler karışımı halk inancını siyasi amaçlarla kullanabildiler.

Kızılbaş adı bu dönemde görüldü ve Safevî yandaşlarının ayırıcı

cı çizgisi, **Tac-ı Haydarî** de denen, kırmızı başlıklarından kaynaklanıyordu.

Kızılbaş hareketi, içinden çıkmış bulunduğu Bektaşîliğin Şii niteliğini güçlendirdi. Bununla birlikte, Kızılbaşlık, Oniki İmam'a ve Cafer-i Sâdık'a yakınlığıyla ılımlı Şii görünüşün yanılıcılığı altında; yeniden bedenleşme ve Safevî hükümdarın (ki söz konusu olan Şah İsmail'dir) bir belirişi olduğu, Ali'nin tanrısallığı inancı ile İran Şiîliğinden ayrılır.

İkiye-ayrılış

Bektaşîliğin incelenmesinde başlıca problemlerden biri, Bektaşîler ve Kızılbaşlar arasında farklılık oluşturarak sonuçlanan, ikiye ayrılma sorunudur. Zamanla Alevîleri oluşturacak olanlar bu sonunculardır.

İkiye-ayrılış, Bektaşîler ve ilk Osmanlılar arasındaki ilişkiler problemine sıkı sıkıya bağlıdır.

Bu bizi, Bektaşî olgunun tarihine ve 1230 yıllarına götürüyor. Bu dönem, Moğol akını önünden kaçarak Orta Asya'dan gelmiş bulunan Türk toplulukların geniş göç hareketlerini yaşadı. Göçerler arasından, Amasya yöresinde bir boybeyi ve gazi derviş görünümüyle biri belir-di. Bu, boyu ve müridleri ile göç ederek gelmiş bulunan Baba İlyas-ı Horasani idi. Horasani adı, İran çöllerine takılmadan Anadolu'ya ulaşmaya elverişli geçişin tek yolu olan Horasan'dan geçerek, doğudan gelmiş olduğunu göstermedir.

Kısa bir süre sonra, 1239-1240'ta, Baba İlyas, Babai halk ayaklanmasını alevlendirdi ve yönetti. Ayaklanma Selçuklu yönetimini sarstı.

Hacı Bektaş, Baba İlyas'ın müridlerindendi. Baba İlyas ve Hacı Bektaş arasındaki ilişkiler, tarihi kaynaklar, -her ikisi de Baba İlyas'ın torunları olan- Aşıkpaşazade (XV. yüzyıl) ve Elvan Çelebi (XVI. yüz-

yıl) tarafından anlatılmaktadır. Bu ilişkiler, Eflaki'nin "**Menakıbu'l-Arifin**" ile de doğrulanmadır.

Böylece, Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya, müridi olduğu Baba İlyas'la birlikte geldiğini biliyoruz. Kardeşi Menteş'in ayaklanma sırasında öldürüldüğü Babailer hareketinin içinde yer almıştı. Bununla birlikte, Babailerin kırımı ile son bulan, Malya Ovası'ndaki son savaşa katılmadı. Karanlıkta kalan birkaç yıldan sonra ve muhtemel olarak Selçuklu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) düşüşü ile kendisine kucak açmış bir çepni boyu içinde, yalnız bir yaşam sürdüğü Sulucakarahöyük köyünde (bugünkü Hacıbektaş) tekrar göründü. Bir tarikat kurmadı ve müridler toplamaya çalışmadı; fakat sürükleyici etkisi, ölümünden sonra XIV. yüzyıl başında Veli'nin manevi kızı ya da eşi ve onun manevi gücünün mirasçısı bir kadın, Kadıncık Ana tarafından kurulan ilk Bektaşî tarikate adının verilmesine yetti. Kadıncık Ana, müridi Abdal Musa ile birlikte Bektaşîler tarikatının temellerini attı.

Abdal Musa ise, Sultan Orhan'ın yanında Trakya'nın fethine katılan derviş gazilerdendi. Osmanlı sultanlar, XIV. yüzyılda Abdal'lar adı verilen cemaat dışı dervişlerle sıkı ilişkiler kurdular. Esasen, aynı sosyal çevreden, Anadolu'ya göçle gelen Türkmen boylardan gelmedeydiler. Bu dervişlerin çoğu, derviş-gaziler olarak, ilk Osmanlı sultanların fetihlerine katılmışlardır. Aralarından birinin ünü yaygındı ve alınının ışık çemberi öbürlerini gölgede bırakacak güçte idi. Bu, Hacı Bektaş'tı.

İlk Osmanlılar, Hacı Bektaş'ın yardımı ile şüphesiz cemaat dışı çeşitli derviş zümrelerini yönlendirmeye ve onları denetim altına almaya çalıştılar. İlk Osmanlılarla Ahiler ve Abdallar arasındaki sıkı ilişkiler eski vakayınamelerle doğrulanmadır. Elvan Çelebi, "**Menakıbu'l-Kudsiyye**"sinde, Hacı Bektaş ile ilerde Gazi Osman'ın kayınpederi olacak olan Şeyh Edebalı arasındaki dostluk bağlarını bize haber veriyor.

Öte yandan, tarihçi Oruç da Orhan Gazi'nin kardeşi Ali Paşa ile Bektaşîler tarikatı arasındaki bir ilişkiye değinmedi. Ali Paşa, dervişler safına katılmak üzere bütün yönetim işlerinden vazgeçmiştir. Kurulan Yeniçeri ordusunu Bektaşîlerin korumasına vermeyi kardeşine öğütleyen de odur.

Öyle görünüyor ki, Balkanların fethi döneminde Osmanlılar, fethedilen ülkelerde topraklar bağışladıkları Bektaşîleri, kolonileştirici, eğitici ve Türk kültürünün yayıcı ögesi dervişler olarak kullanmışlardı.

Bu dönemde Bektaşîlik, önce Hurufilerin, sonra Kızılbaşların yaydıkları yıkıcı düşüncelere henüz bulaşmış değildi. Etkisi Balkanlar'da kökleşti ve giderek ağırlık kazandı.

Bununla birlikte, kendi kolonileştirici ve eğitici rollerinin kurbanlarından ve Mani-inanışı kökenli yabancı kitlelerle sürekli karşılaşılıp durulan Hristiyan toplulukların etkisi altında Bektaşîler, yüzyılların akışı içinde cemaat dışı, fakat özgürlükçü, dinler-üstü ve kurallar dışı bir tavır kazandılar.

Türk-Safevi savaşından başlayarak, kent merkezleri çevresindeki tekkelere yerleşmiş ve yerleşikleşmiş Bektaşîler ile, göçer ve yarı-göçer bir yaşam biçiminde direnen Kızılbaşlar arasında bir ayrılık belirdi:

Sürekli bir başkaldırma çizgisini koruyagelen Kızılbaşlık, başlıcası Acem ve Kürt olmak üzere, Anadolu'nun doğusundan gelen inançları özümserken, Bektaşîler, Trakya ve Balkanlar'dan gelmekte olan etkilere açılacaklardır.

1826'da, Bektaşîler, Yeniçerilerle ayrıcalıklı bağlarının acısını çektiler: Onların düşüşüyle darmadağın oldular. Tarikat yasağa alındı, tekkeleri kapatıldı, ya da yıkıldı.

Fakat Bektaşîlik buna rağmen yaşadı. Yeni bir evreye girdi. Bektaşîler, yasa dışını kayınca, öncü hareketlere yaklaştılar. Yönelişlerini, Yeni Osmanlılarla, daha sonra Jöntürklerle birleştirdiler. Osman-

lı İmparatorluğu içinde Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan Farmasonluğun yanında yer aldılar. Aydınlanma çağına ayak uydurdular. Evrimci güçlerle kaynaşarak Avrupa'ya yakınlaşmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu çağdaşlaştırmak için çalıştılar. İttihat ve Terakki hareketinin ve Jöntürklerin başkaldırısına katıldılar. Bektaşiler, bu dönemde, Avrupa'nın seçkin aydınları arasında yer aldılar.

Onların yanında, Kızılbaşlar, Anadolu kırlarındaki yaşamlarını hep korudular: Kültüre katılmadılar.

Kızılbaş adı, katıldıkları halk ayaklanmaları sonucu küçültücü bir anlam yüklendi. Kendilerine, bu sebeple Aleviler denmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa illerini yitirince, Alevi adı verilen eski Kızılbaşlar, Bektaşilerden daha üstün duruma geldiler. Günümüzde, artık, yalnız Alevilerden söz edilecektir ve Bektaşiler, artık Alevilerin bir bölümü gibi görülmek istenmemedir.

Sosyal karışmaların ve gelişmelerin sonucu, Aleviler her yere ulaşmayı ve kendilerini ortaya koymayı başardılar. Eğitime girdiler, ulusal ve uluslararası masada yerlerini aldılar.

Bugün Alevilere cemiyetin her alanında rastlanmada ve ağırlıkları durmadan artmaktadır.

Alevilik Müslüman dünyanın içinde mi yer almadadır?

Alevilerin günümüzde kendilerine sordukları soru budur.

Onlar kendi kimliklerini aramaktalar: Aleviler Müslüman mıdır? Bu konuda duygu, katılığı yitirmiş bulunuyor.

Soru bana birçok kez soruldu ve genel olarak şöyle yanıtladım: "Eğer kendinizi Müslüman olarak duyuyorsanız, Müslümansınız."

Fakat bugün, bu cümlemin kapalı anlamı olduğunu ve soruya yanıt oluşturmadığını görüyorum. Alevilik-Bektaşilik gibi-, hep resmi inanışın "nas" cılığına, dogmatizmine karşı bir tepki olarak gösterilmiştir. Onlar, din konusunda, her zaman kural-dışı olmuşlardır. Res-

mi inanışın bir arada yaşama hoşgörüsüzlüğüne karşı, Bektaşiler, sonra Aleviler, dinler-üstü hoşgörülerini ortaya koydular. Fakat bu tepki, her zaman İslamın içinde olmuştur. Bir karşı koyma hareketi oluşturuyor olsalar da, sonuç olarak, İslamın parçasıdırlar: Bu çatışma hareketi, her zaman İslam dininin çerçevesi içinde gelişmiştir.

Demek, Alevilik ve Bektaşilik, İslamın bir parçası olarak görülebilir. Fakat, insana dönük ve bir arada yaşamaya hoşgörülü bir İslamı temsil etmektedirler. Onlar, yeniden biçimlenme ve gelişme vaat eden öncü bir harekettirler. Böyle olmakla birlikte, bütün bağınazlık ve aşırılıklara karşı bir savunma oluşturmamışlardır.

Sonuç olarak, desteklenmeye, yardım edilmeye ve cesaretlendirilmeye değerler.

(Türkçe çeviri: Turan Alptekin)

ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK

VELİYETTİN ULUSOY

Genel olarak bu iki sözcüğün ayrı anlamlarda kullanıldığı gözlenmektedir. Alevilik, Hz. Ali'yi seven onun İslam anlayışını ve yorumunu benimseyen bir inanış sistemidir.

Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli'den sonra ortaya çıkmış, Aleviliğin zaman içinde yıpranmış ve o günkü sosyal yapıya uygun hale getirilmiş şeklidir. Yani Hacı Bektaş Veli Alevilikte bir reform yaparak Hz. Ali'nin yaşadığı dönemde başlayan Alevilik inancını, Anadolu kültürü ve çağın gereksinimleri ile sentez yaparak, hoşgörülü bir dini felsefe olan Bektaşiliği kurmuştur.

Temelde inanç aynıdır, ancak o çağda Arap kültürü ve Arap tarihinin etkisi hissedilir vaziyettir.

Bektaşilikte, Aleviliğin temel kuramları hassasiyetle korunmuş özel ve sosyal yaşantıda, kişiyi dar kalıplardan kurtararak daha hoşgörülü bir düşünce özgürlüğüne kavuşturmuştur.

İnancın temelini Hz. Ali ve Hacı Bektaş Veli'nin değeri ölçülmez kişiliklerine bağlı olması, Hacı Bektaş Veli'nin, Hz. Ali soyuna bağlı olduğu inancı, hatta isim değiştirmiş Hz. Ali olduğuna olan iti-

kat ve inanç, temelde birbirinden farkı olmayan Alevilik ve Bektaşiliği ayrılmaz bir şekilde birleştirmiştir. Biz buna Anadolu'da Alevi-Bektaşî diyoruz.

Dikkat edilirse bugün İran'daki, Irak'taki veya diğer İslam ülkelerindeki Şiilikle, Anadolu Alevi-Bektaşiliğinin arasında benzerlik yok denecek kadar azdır.

Bu İslam ülkelerindeki Şiilik, kadın ve erkeğin katı şekilde ayrılması ve erkeğin kadından üstün tutulması, namaz, oruç, hac vs'nin dinin şartı olması gibi kurallar, katı taassup ölçüsünde uygulanmaktadır.

Halbuki Anadolu Alevi-Bektaşiliğindeki bu katı uygulamalara yer olmadığı gibi, insanın ve inancın yüceliğine dayanan, temelinde sevgi ve hoşgörölü bir ahlak sistemi geliştirilmiştir.

Bu bakımdan ülkemizde inanç, sosyal yaşantı, gelenek, görenek ve düşüncede birbirinden farksız olan bu toplumu bir bütün olarak kabul edip, Alevi-Bektaşî diye adlandırmak en doğru teşhis olur. Gerçek de budur aslında.

Bence bu önemli konuyu açıklığa kavuşturduktan sonra, Hacı Bektaş Veli düşüncesinin kaynağı ve dayanağını açıklamaya çalışacağım.

Hacı Bektaş Veli her şeyden önce bir İslam mutasavvıfıdır. Kişiyi daha kapsamlı daha özgür bir düşünce ve inanç sistemine de ulaştırabilen tasavvuf, Hacı Bektaş Veli felsefesinde de kişisel yönelişler ve zevkler olmaktan çıkarak toplumun huzur ve mutluluğuna yönelik bir biçim almıştır.

Tasavvuf, genel hatlarıyla daha geniş, daha kapsamlı ve daha özgür bir düşünce sistemini de özünde barındırır. İşte bu özellikle Hacı Bektaş Veli tasavvuftan toplum için yararlanma yoluna gitmiştir.

Hacı Bektaş Veli düşüncesinde, ilk gördüğümüz şey insan ve insan sevgisidir. Din, insanı sevme, sayma ve yüceltmenin en mükemmel kurum ve yolu olarak ele alınmıştır. Böyle olunca da din, sadece kendisine inananlara değil, inanmayanlara da rahmet ve mutluluk da-

ğıtacaktır. Bu mutluluğun dağıtıcısı "kamil insan"dır. Alevilik-Bektaşilik inancına göre bunlar dördüncü kapı olan "hakikat" kapısına ulaşmış Velilerdir.

Bu makama ulaşmanın yolu, her yüksek huyu almak ve her alçak huyu bırakmak şeklinde özetlenebilir. Burada kastedilen yüksek huy tanrısalıdır, Alevilik-Bektaşilik'e göre insandaki tanrısal taraftır. Hakkın ademde mevcut olmasıdır. Fakat bunun yanında "alçak huy" diye adlandırılan kısım insanın nefsi, yani şeytani kısmıdır. Bu düşünceye göre insan aklını kullanarak, şeytani kısmını ne kadar atarsa, kendisinde mevcut olan tanrısal kısmına o kadar yaklaşır ve hakikate ulaşır. Hakikate ulaşmak, bir katrenin, bir damlanın okyanusa kavuşması gibidir. Bu felsefeye kaynak, Kuran'ın 37. ayetidir. 37. ayette, Kuran'ı anlamak için gerekli görülen kalp nedir? Bu, kısa ifadeyle, "gönül gözü" veya duygular üstü idraktır. Kuran'ın basiret diye adlandırdığı bir kuvvet, 16. yüzyılda yaşamış Fransız düşünürü Pascal tarafından tam kuramsal bir tespitle şöyle ifadeye konmuştur:

"Sonsuzu yakalayan idrak"

Demek oluyor ki, Kuran'ı gereğince anlamak için ilahi kaynaktan gelen ve adına bizim dilimizde "gönül gözü" dediğimiz, ilham, kalp, basiret de denen bir vasıtasız bilgi nasibine ihtiyaç vardır. Sadece akıl ve entellektüel bilgi Kuran'ı gereğince anlamak için yetmez. Anılan ayetin ifadesiyle: Kuran'da, tam bir tanık olarak kulak veren kimse için bir ibret ve öğüt vardır.

İslamiyeti yalnızca bazı şekle ait merasimlerin uygulanmasından ibaretmiş gibi gösteren ve Hz. Muhammed'in "Kuran iç içe yedi mana üzerindedir" hadisini unutarak Kuran'ı yalnızca dış anlamlarına göre yorumlayıp değerlendirmeyi din âlimliği sanan dar görüşlü ve kısır düşünceli bazı din adamları tarafından ölüme mahkûm edilen tasavvufun en büyük şehitlerinden Hallac-ı Mansur (Ö. 922) kendisini, en ağır işkencelerle öldürenlere, idam yerinde şöyle dua ediyordu:

“Allahım, güzelliğinin açılan sırlarını başkalarından gizleyerek, onlara sahip olma imkânını bana vermek ve kınayanlardan beni esir-gemiş olmakla bahsettiğin nimetine teşekkürü bana nasip et. Şu top-luluk senin kullarıdır. Dinlerine olan bağlılıkları yüzünden ve senin rızanı kazanmak umuduyla, beni öldürmek üzere toplanmışlar. On-ları affet...”

İyi biliyorum ki, bana açtığın sırları onlara açsan, yahut onlar-dan gizlediğin şeyleri benden de gizleseydin, bu başıma gelmezdi. Yaptığın şeyler için sana hamd, dilediğin şeyler için de yine sana hamd olsun Allahım...”

Bu sözleri söyleme kudretini kendinde bulan Mansur’un suçu sa-dece “Ene’l Hak”, “Ben Hak’ım” sözü idi. Bu söz kendisini darağa-cına götürmüş; Nesimi’nin,

“Mansur Ene’l Hak söyledi,
Haktır sözü hak söyledi.”

mısraları da onun, tasavvufi zevk ve heyecandan nasiplenmemiş dar görüşlü kısır düşünceli din adamlarının fetvalarıyla derisi yüzü-lerek öldürülmesine sebep olmuştu.

Halbuki, Mansur’un dolayısıyla Nesimi’nin anlatmak istedikle-ri gerçekte şu idi:

İnsan dahil, kainatta ve yeryüzünde her ne yaratılmışsa hepsi de yüce Tanrı’dan birer görüntü, birer gölgesidir.

Bir aynada görüntünün oluşabilmesi için bir asıla, bir gerçek şe-ye ihtiyaç vardır. Bu bakımdan aynadaki görüntüler, hiçbir zaman asıl, yani gerçek varlık olamazlar. Ama, yine de tüm noktaları tüm zerre-leriyle ona aittirler. Bir başka söyleyişle; aynada bulunan bir görün-tünün her zerresinin aslı, aynada o görüntüyü meydana getiren ger-çek varlıkta mevcuttur. Bu bakımdan aynadaki gölge, bir bakıma, ger-çek varlığın bizzat kendisi olur. Zira, ayna ortadan kalktığı zaman gölgede asıl olan gerçek varlığa dönecek, onunla bir ve beraber ola-cak; orta yerde ise, asıl varlıktan ayrı, gölge diye bir şey kalmaya-caktır.

İşte, Mansur bu gerçeği fark edebilme sırrına ulaştığı an, duy-muş olduğu o büyük ve önüne geçilmez coşku ile “Ene’l-Hak” diye haykırmaktan kendisini alamamıştı. Mansur aslında:

“Ben gerçek bir varlığın parçasıyım. aslım da tek gerçek varlık olan yüce Tanrıdır. Ben ona aitim.

Onda bir zerre, bir görüntüyüm. Bu sebeple de ben Tanrı’da, Tan-rı da bende mevcuttur.” Demek istemişti.

Koca Yunus ise:

“Beni bende demen, bende değilim,
Bir ben vardır bende benden içeri”

mısralarıyla aynı düşüncede olduğunu belirtir.

Bektaşî toplumunda “Güzide Ana” olarak adı ve deyişleri ge-çen, deyişlerinde Katibi mahlasını kullanan, 18. yüzyılın ikinci yarı-sında yaşayan, Şehit Feyzullah Çelebi’nin kızı olan, Hacı Bektaş Ve-li Dergâhı’nda Hazret Avlusı’nda mezarı bulunan Güzide Ana aynı konuyu pek çok deyişinde işlemiştir:

Sen seni yitirip gezme ırağı
Sen seni gör cümle eşya sendedir
Sen sende bulursun sana gereği
Sen seni gör cümle eşya sendedir

Âdem değil midir Allame-i esma
Âdem değil midir nev’i musliha
Âdem değil midir Müsha-i kübra
Sen seni gör cümle eşya sendedir

Âdem değil midir bâb-ı eyvallah
Âdem değil midir ol Resûl Allah
Âdem değil midir sırr-ı Seyfullah
Sen seni gör cümle eşya sendedir

Âdem değil midir nûr-u arşullah
Âdem değil midir kenz-i sırrullah
Âdem değil midir Kâbe beytullah
Sen seni gör cümle eşya sendedir

Yedi iklim yedi derya sendedir
Yedi ayet yedi esme sendedir
Yedi kitap yedi bina sendedir
Sen seni gör cümle eşya sendedir

Özün bilmeyene echel dediler
Yola gitmeyene esfel dediler
Benliğin farkedene ekmel dediler
Sen seni gör cümle eşya sendedir

Sen seni görürsen sensin delâlet
Sen seni görmezsen sensin dalâlet
Sen seni islah et ki gele inâyet
Sen seni gör cümle eşya sendedir

Sen seni bilersen yeksân olursun
Sen kendi derdine dermân olursun
Seni seni bilmezsen pişman olursun
Sen seni gör cümle eşya sendedir

Katibi der ki sûret-i Rahman
Âdemdir cümleye delil-i bürhan
Habersiz dolaşma ey gafil insan
Sen seni gör cümle eşya sendedir

Allame-i-esma: Allahın isimleri, Kübra: Büyük, Bab: Kapı,
Kenz: Hazine, gömü, Esma: İsimler, Echel: Cahiller, Esfel: Sefil, çok
aşağı, Ekmel: Kusursuz, Yeksan: Yerle bir, Bürhan: Delil, ispat.

Burada şunu da belirtmeden geçemeyeceğim; pek çok araştırmacı eserinde Katibi'yi (Güzide Ana) erkek zannetmiştir. Bunu da burada düzeltmek istiyorum.

Sonuç olarak inancın temelini teşkil eden tasavvuf konusu, Ale-vi-Bektaşî halk edebiyatında devamlı olarak dile getirilmiştir.

Akıl insana verilmiş en büyük nimet. İnsanı insan yapan, Allaha ulaşmaya layık kılan nitelik. Akıl, sebeple netice arasında, sağlam bağlantı kurma yeteneği. İnsana özgü. Ama unutmamak gerekir ki zayıflık, vesvese de insana özgü.

Aklın, fiilin yani düşünmenin öğeleri, bilinenle karşılaştırma yaparak bilinmeyenle nedensellik ilişkisini bulabilmektir. İki kere ikinin dört ettiğini bilince, iki kere dördün sekiz edeceğini bir kıyaslamayla öğrenip belleriz.

Ya ilişki denklemi kuramadığımız olaylar? Ya bilinmeyenin, hiç kıyasa gelmeyen davranışları ve bu davranışların neticeleri? Hemen şu gerçek karşımıza çıkıyor; aklın el atamayacağı sahalar var. Bu sahalarda ısrarla aklı kullanmaya çalışmak, on mumluk ampulle, gece karanlığında ufku taramaya benzer. Sonuç olsa olsa gölgeler, hayaletlerdir.

Bugünkü tıp bile insan beyninin büyük bir kısmının ne işe yaradığını bilmemektedir. Yani insan zaman içinde pek çok şeylere muktedir olabilecektir.

Aklımız, kişisel akıl, tasavvuf deyimiyle cüzi akıl, ilahi aklın yanında ummanda bir zerre bile değil, olsa olsa ilahi akıldan bir mısaldır.

İlahi akıldan esintileri yakalama aracı ise, akıl değildir, gönüldür. Seziş... Duyuş... Çünkü gönül, tek... Akıl gibi kısımlara ayrılmış değil. Cümle âlem tek gönülde. İlahi aklın yayını, o akıldan bir duyuş diye ifade edebileceğimiz gönlün anteni yakalar.

Alevilik-Bektaşilik'te buna "gönül gözü" diyoruz. Öyleyse şu sonuca varabiliyoruz demektir. Tek gönlünün kudreti bireysel varlığımızı sardığı, gönlün yayını, kişiliğimizin parazitlerinden arınabil-

diği oranda, ilahi aklın keyfini süreriz. Büyük keşiflerin, birden içe doğuş şeklinde fişkırdığını hatırlatırsak, dediğimizin doğruluğunu kanıtlamış oluruz. Şaire ilham gelmesi gibi...

Kendi mütevacı hayatımızda da en sağlam kararların, en umulmadık eserlerin böyle meydana geldiğini görmüyoruz. Cüzi aklın sanat eseri yaratmaması da bundan değil mi?

Şüphesiz yukarda dediğimiz gibi akıl en büyük lütuf. Ama esas kaynaktan (Tanrı) uzak tutulduğu ve kişilik sevdasına "ben" iddiasına sebep olduğu, yani gönülle bağı kesildiği oranda vesvese kutusudur. Ve tersine gönüle yol verdiği oranda da, Kater-Ummam birleşmesinde kapıyı açan sadık hizmetkâr olur.

Yanlış anlaşılmasın için vurgulamamız gerek cüzi aklın rolü büyük. Şaşırsa, benlik sarhoşu olsa bile rolü büyük; iç âlemimizi alacaya bulayan, tek hakikat rengini, prizmanın binbir noktasından yansıyan çeşitli renklere dönüştüren, aradığımızı kaybettirip, sonra bulmamıza imkân sağlayan, var oluşu dinamik kılan cüzi akıldan başkası değildir.

Şu ilahi dengeye çok dikkat etmek gerek; kararında kullanılan her şey bizi hakikat varlığıyla aynı gayeyi paylaştırmaya götürür, kardan ayrılıp, eski tabirle ifrata düşmek ise sapıklığa vardır. Azgın inkârcıyla, azgın sofı, aklını her şey zanneden kurnazla, akıllı kullanmaya hiç yanaşmayan softa, aykırı yollara koşar görünselerde, aynı hedefi paylaşır.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Öğretim Üyesi ve Bilim Dalı Başkanı Doç. Dr. Yaşar Nuri Öztürk şu şekilde konuya açıklık getiriyor.

"Bektaşilik'in, tasavvufun, daha doğrusu İslamın özünü yansıtan evrensellik ve humanizmin; yobaz çevrelerce karartılan çehresinin sürekli bir mücadele ile aydınlığa çıkartılmasında oynadığı rolün vurgulanmasıdır. Bektaşilik sadece insana değil, bütün canlılara, bütün hayata saygının destanlaşmış menkıbeleriyle doludur. İnsana saygı dinler üstü bir gerçektir. Çünkü din de insanın mutluluğu için bir

vasıttır. O halde dinin vermek peşinde olduğu şeyi peşinen benimseyen ve ona hizmet eden yaklaşımlar, kutsaldır. İnsanın rahatsız edilmesi bir tek yerde ve zamanda mümkün olabilir. İnsanı rahatsız edenlerin, rahatsız edilmesi halinde...

Bektaşiliğin bu insan sevgisi; dini, kinlerin ve inatların beslenmesinde bir idealize edici araç gibi kullanan bağnaz, yobaz tipe ters düşmeyi zorunlu kılmıştır. Gerçekten de tarih boyunca; Bektaşilik; Softa, bağnaz şekilci, insan ve hayat gerçeğinde habersiz gözü bağlı gidişe sürekli isyan içinde olmuştur. Anadolu insanı çağlar boyu ruhunu karartan, ufkunu daraltan ve hatta gırtlığını sıkı yobazlık ve bağnazlığın, hayatı çekilmez hale getiren baskılarına karşı çıkarken hep Bektaşiliğe, Bektaşilere sığınmış, çıkardığı isyan sesini kendine mal etmekten korktuğu anda, gam yüklenmekten hiç çekinmeyen Bektaşî tipi devreye sokmuş, isyan ve karşı çıkışını onun dilinden ifadeye koymuştur. Bektaşilik Bektaşiler, toplumun, adeta nefes almak için sığındığı son pencere gibidir. Halkın hiciv, mizah, hikmet ve nüktedanlığına damga vurmuş hemen bütün espriler "Bektaşî insanıdır" diyor.

Alevi-Bektaşî toplumunda ahlaki kurallar

Alevi-Bektaşî toplumunda çok güçlü bir ahlak sistemi geliştirilmiştir. İbadet şekillerinde ve yaşantının diğer bölümlerinde oldukça toleranslı davranıldığı halde ahlak kurallarında etkin bir disiplin ve ona bağlı olarak caydırıcı yaptırımlar uygulanır. Ahlak dışı bir hareket o kişinin toplum dışına atılmasına neden olur.

Her Alevi-Bektaşî, eline, diline ve beline sahip olacaktır; - Adam öldürmemek, yaralamamak, dövmek, hırsızlık yapmamak, güveni kötüye kullanmamak, başkalarının hakkına tecavüzü kapsayan her türlü işten sakınmak, elini hangi koşullar içinde olursa olsun kötülüğe uzatmamak.

- Yalan söylememek, yalan şahadette bulunmamak, sövmek,

başkalarının aleyhinde konuşmamak, çirkin ve ayıp sözler kullanmamak, diline hâkim olmak.

- Belden gelecek kötülüklerden uzak durmak, ırz ve namusa saldırmamak, zina ve livata yapmamak, sarkıntılıkta bulunmamak, tüm kadınlara baci gözüyle bakmak.

Bu üç temel kuralı Alevi-Bektaşî insanı kendi benliğinde oluşturmaları gerekir. Kişi hareketini önceden özbenliğinde ölçecek, kendine zor ve kötü geleni başkasına yapmayacaktır.

Yunus:

*"Sen sana ne sanırsan, ayrığa da onu san
Dört kitabın manası budur eğer varısa"*

der.

Bu ahlak kuralları, kişinin özel yaşantısı içinde de özeleştirici ile denetlenen bir tür gelenek oluşturmuştur. Bu geleneğin etkisi yaygın ve temellidir. Yoluna bağlı bir Alevi-Bektaşî'nin eliyle koymadığı bir şeyi, sonradan yerine koymak, ödemek suretiyle de olsa alması mümkün değildir, gözüyle görmediğini ve üstüne lazım olmayanı söylemez.

Eşlerden herhangi birisi, özellikle koca, haksız bir nedenle veya keyfi olarak eşini boşayamaz. Kadın erkek eşitliği her yerde ve her yönde gerçekleştirilmiştir. Kadın erkekten kaçmaya gerek görmez. Ahlak kurallarına saygısı ve iffetine güveni vardır. Ailede kadının özel bir ağırlığı vardır, sözü dinlenir bir saygınlığı vardır. Cem ayinine ve kurban toplantılarına erkekle beraber kadın da katılır. Alevi-Bektaşî toplumunda ta başlangıçtan bugüne kadar kadının erkekten kaçması, haremlik-selamlık olmamıştır. Birden fazla kadınla evlenme Alevi-Bektaşîlerde çok seyrek olarak görülür, daha çok, çocuğu olmayan aileler ile sınırlıdır.

Alevi-Bektaşî toplumunda kadına verilen hak ve yetkiler ona

gösterilen saygı -özellikle geçmiş yıllarda- taassubun hazmedemediği bir davranış olduğu için, bu konuda çeşitli yalanlar ve iftiralar uydurulmuştur. Olgunlaşmamış kişiler, kendi özbenliklerini kötülükten ve kötü niyetlerden arıtamadıkları için, Alevi-Bektaşî ayinlerine kadınların katılması, "mumusöndü" ayinleri şeklinde insafsız ve bilgisiz iftiralara konu yapmışlardır. Ham ruhlu yobaz kişiler Alevi-Bektaşî inancındaki yüceliği ve temizliği bir türlü anlayamamışlardır. Bir Alevi-Bektaşî'nin, dem de içse, başka kadınlara bir baci, bir kız kardeş gözü ile bakacağını, bu tür iftiracılar kendi kötü niyetleri ile bağdaştıramamışlardır. Kendi kirli düşüncelerinden geçtiği gibi, erkeklerin hayvani hislere kapılıp saldıracaklarını sanmışlardır.

Toplumun nüvesi olan aile müessesesi ve aile içinde dayanışma, evlilik müessesesi sağlamlığı ve devamlılığı şuurlu bir dini inancın sosyal yaşantıdaki yansıması olarak kabul edilmektedir. Özden gelen temizlik ve kişinin özel yaşantısında, dini inançla güçlendirmiş otokritik, dışardan yaptırım uygulamasına çok seyrek gereksinme duyurmuştur. Kişinin kendi kendisini denetlemesi, özellikle yapacağı işlerin iyi veya kötü olduğunu özbenliğine ölçerek bir yargıya varması, onları büyük ölçüde kötülüklerden korumuştur. Bununla beraber, Alevi-Bektaşîlerde "düşkünlük" denilen, toplumsal bir yaptırım yakın zamanlara kadar özenle uygulanmıştır. Alevi-Bektaşî toplumunda Talip, Dede, Mürşit kim olursa olsun kötülüklerden kendi istek ve iradesiyle sakınacaktır. Bu asıldır. Ancak o kişi kendisini bu kötü işlemlerden kurtaramamışsa onu Alevi-Bektaşî yolu düşkün saymıştır. Düşkünlük, bir cezadan çok caydırıcı ve ibret verici sosyal ve toplumsal bir tedbir niteliğindedir. Toplumun ahlak anlayışında çıkan bir hastalığın tedavisi, vücuda yayılmaması için yapılan bir tür ameliyattır. Haksız olarak eşini boşamış veya adam öldürmüş veya benzeri bir cemiyet veya ahlak kuralını ihlal etmiş kişi, yasal cezasının dışında Alevi-Bektaşî toplumunun dışına atılarak, bir mikrop gibi toplumdan soyutlanmaktadır. Düşkün olan kişi ile kimse selamlaşmamakta, evine gidip gelmemektedir. Düşkün, ayinlere katılamamakta, kurban eti yi-

yememektedir. Kimse ondan bir şey isteyemediği gibi onun istediği de verilmemektedir.

Ailesi, düşkün olan kişiyi evinden dışarı atmadıkça, düşkün kişi ile ayın kazandan yemek yiyenler de düşkün gözü ile görülmektedir. Düşkünün müsahibi de müsahiplikten ayıramadığı sürece, müsahibi olduğu düşkünle birlikte, aynı muameleye tabi, aynı davranışlara muhatap olmaktadır.

Düşkün suçunun ağırlık derecesine göre değişik süre bu durumda kalmakta, çevresi ve ayın-i cem erenleri onun doğru yola yöneldiğine inandıkları takdirde, suçtan mağdur olanların zararını ödemek ve mümkün olduğu kadar onların rızasını almak koşulu ile ve "sitem" denilen bir para tazminatı ödeyerek düşkünlükten kaldırılmakta ve topluma katılabilmektedir.

Düşkün işlerinde, düşkün yapma veya düşkün kaldırmada dede aracılığı ile mürşit icazeti lazım ise de işin kesin sonuçlanmasında bir tür "jüri" durumunda olan köy ve çevre halkının rızası şarttır. Bu rıza alınmadıkça düşkünlük işlemi geçersizdir, yolun kuralına uygun değildir.

Alevi-Bektaşî yolunda aileye bağlı olarak bir de müsahiplik müessesesi vardır. Akraba veya yakın komşular arasında bağlılık ve yardımlaşmayı güçlendirmek amacı ile kurulmuş olan müsahipliğin kökleri Hz. Muhammet zamanına kadar dayanmaktadır. Yol kardeşliği anlamına gelen müsahipliği, konunun önemli ve uzun, zamanın kısıtlı olması nedeni ile buraya sığdırmak mümkün olmamaktadır.

Sonuç olarak, şimdiye kadar anlatmaya çalıştığım tasavvufu, Hacı Bektaş Veli Anadolu'ya bir yanan dal parçası, bir güvercin olarak getirmiştir. Bu yanan dal parçası Anadolu'yu aydınlatacak, güvercin barış ve huzuru temsil edecektir. Görev alanı köylerde, küçük kasabalarda ya da göçebe olarak yaşayan, perişan korumasız Anadolu insanıydı.

Bugün Anadolu'da yaşayan tüm insanların hangi dil, din, ırk ve cinsiyete mensup olurlarsa olsunlar, barış içinde, kardeşçe bir arada,

karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan bir hayat yaşayabilmeleri için, Hacı Bektaş Veli düşünce ve felsefesinden alacağı pek çok ders olduğuna inanıyorum.

Saygılarımla.

KAYNAK:

- 1- Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu
A. Celalettin Ulusoy
- 2- Pir Dergâhından Nefesler
A. Celalettin Ulusoy
- 3- Kuran'da İslam
Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk
- 4- Çeşitli makale ve kitaplar
Prof. Dr. Yaşar Nuri Öztürk
- 5- Makalat-ı Hacı Bektaş Veli
Aziz Yalçın

ALEVİLİKTE İNANÇ-İBADET-ERKÂN

MEHMET YAMAN

Aleviliğin inanç kaynakları

Aleviliğin inanç ve ibadet esaslarını görmeden önce, bu esasların günümüze hangi şekillerde ulaştığına değinmek gerekir. Alevilik günümüze sözlü ve yazılı olmak üzere iki kaynaktan ulaşmıştır. Sözlü gelenek nesilden nesile aktarılan bilgi ve uygulamalar ve dedelerin ulaştırdığı bilgiler şeklinde günümüze ulaşmıştır. Sünni kitlelerin aksine eğitim kurumlarından yoksun kalan Aleviler inanç, gelenek ve kültürlerini daha çok bu yolla günümüze ulaştırmışlardır. Çevreyi temsil eden ve göçebe/yarı göçebe kitlelerin oluşturduğu bu gruplar, resmi din anlayışına karşı bir dinsel anlayışı, yani heterodoksiyi temsil ediyorlar, toplumsal yapıları itibarıyla, Sünni çevrelerin aksine, eğitim ve kültür kurumlarından yoksun bulunuyorlardı. Bektaşî dergâhlarında ise belli bir organizasyon bulunmaktaydı. Bu dergâhlarda bulunan Bektaşî dervişleri ve onların nüfuzundaki kitleler, Ocakzade dedelerin faaliyette bulundukları kitlelerle kıyaslanmayacak ölçüde kurumlaşmış idiler. Bu durumu arşiv belgelerinden rahatlıkla görebili-

yoruz. Ocakzade dedelerin faaliyette bulunduğu yerlerde yaşayan kitleler Bektaşî dergâhlarından daha farklı bir organizasyona tabi bulunmaktaydılar. Bu kitleler arasında bilgiler, yazılı olmayan yani sözlü geleneğe dayalı bir şekilde nesilden nesile aktarılıyordu. Merkezi iktidarların bu kitleler üzerindeki baskısı ve zaman zaman gerçekleşen sürgünlerin yarattığı olumsuzluklar bu kitlelerin yaşamlarının her alanına yansımış, örneğin cem âyinleri büyük bir temkinle ve gizlilik içerisinde yapılır olmuştur.

Alevi yol erkânının günümüze ulaşmasının ikinci kaynağı ise yazılı kaynaklardır. Ancak bu kitlelerin sosyal yaşamlarının doğal bir sonucu olarak, sahip oldukları yazılı eserler de oldukça sınırlıdır. Alevi köylerinde yaptığımız araştırmalarda, daha çok dede evlerinde nefeslerin ve deyişlerin yer aldığı kitaplar (cönkler), Menakıb-ı İmam Cafer-i Sadık, Hutbe-i Dûvaz-deh İmam/Menakıb-ı Seyyid Safi, “Küçük Buyruk” olarak da bilinen “Dergâh-ı Ali’de Seyyid Abdülbaki Efendi’nin Erenlere Muhib olan Temiz İnançlı Müminlere Gönderdiği Mektup” başlıklı bir kitapçık, Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli ve Vilayetname adlı el yazması (Osmanlıca) eserlerin var olduğunu biliyoruz. Oysa sünni kesimler yüzyıllara yayılan zaman sürecinde medreseler ve şeyh-mürîd ilişkisi çerçevesinde birçok eğitim kurumlarına sahip olmuş, bu şekilde yüzlerce eser kaleme alınmıştır. Bektaşî dergâhları eğitim faaliyetleri ve araçları bakımından da, ocakzade dedelere bağlı Alevilerle kıyaslanmayacak ölçüde kurumsallaşmış idiler. Dergâhlarda yüzlerce cilt eser bulunurken Alevi köylerinde sadece dede evlerinde el yazması kitaplar bulunurdu.

Alevilerde inanç anlayışı

Alevilerde inanç ve ibadet anlayışının kendine özgü yönleri bulunmaktadır. Bu anlayışın temeli biçimden çok özü esas almasına dayanır. Biçimsel anlamda ibadetin bir araç, olgun insan olmanın ise esas amaç olduğu kabul edildiğinden, cemlere katılmak, oruç tutmak

yetmez. Eline, diline, beline bağlı olmayan, en kutsal varlık olan insanı sevmeyen olgunlaşmamış insanların ibadetleri de boşunadır. Bu kişiler cem törenlerine alınmadıkları gibi toplumdaki dışlanırlar. Alevi inancının temeli Hak-Muhammed-Ali sevgisine dayanır.

Hız. Ali, Ehl-i Beyt ve Oniki İmam sevgisi

Bilindiği üzere Alevilik Hız. Ali, Ehl-i Beyt ve Oniki İmam sevgisine dayanır. Ehl-i Beyt sözcük olarak ev halkı demektir. Ev halkı yani Ehl-i Beyt Hız. Muhammed, Hız. Ali, Hız. Fatıma, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin’den oluşmaktadır. Ehl-i Beyt halk arasında Pençe-i Ali Aba olarak da adlandırılır.

Oniki İmamlar, Alevilerin Hız. Muhammed’ten sonra önder olarak tanıdıkları Hız. Ali ile Hız. Fatıma’nın soyundan gelen kişilerdir. Oniki İmamların adları sırasıyla şöyledir:

İmam Ali, İmam Hasan, İmam Hüseyin, İmam Zeynel Abidin, İmam Muhammed Bakır, İmam Cafer Sadık, İmam Musa Kazım, İmam Ali Rıza, İmam Muhammed Taki, İmam Ali Naki, İmam Hasan Askeri, İmam Mehdi. Alevilere göre, Müslümanlar Hız. Muhammed’ten sonra, 73 fırkaya ayrılacaklar ve Ehl-i Beytin, Oniki İmamların yolundan gidenlerin dışındakiler cehenneme gideceklerdir. Ehl-i Beytin, Oniki İmamların yolundan gidenleri Fırkayı Naciye veya Gürûh-u Naci olarak adlandırılır.

Demek ki Ehl-i Beyt sevgisi, Aleviliğin esasını oluşturur. Tevel-la ve teberra anlayışı da bu sevgiden kaynaklanır. Tevel-la Ehl-i Beyti, Oniki İmamları, Ondört Masumları, Onyedî Kemerbestleri ve onların yolundan gidenleri sevenleri sevmek, teberra ise onları sevmeyenleri sevmemektir.

Ondört Masum

Muhammed Ekber, Abdullah b. İmam Hasan, Abdullah b. İmam Hüseyin, Kasım, Zeynelaba, Kasım b. Zeynel-abidin, Ali Ef-

tar, Abdullah b. İmam Cafer Sadık, Yahya el-Hadi, Salih, Tayyib, Cafer b. Muhammed Taki, Cafer b. Hasan Askeri, Kasım b. Muhammed Taki.

Onyeddi Kemerbest

İmam Hasan, İmam Hüseyin, Hadi-i Ekber, Abdülvahid, Tahir, Tayyib, Türab, Muhammed Hanefi, Abdurrauf, Ali Ekber, Abdülvahab, Abdülcelil, Abdurrahim, Abdülmuin, Abdullah Abbas, Abdülkerim, Abdüssamed.

Dört Kapı Kırk Makam şeklindeki Kamil (olgun) insan olma ilkelerini Hünkâr Hacı Bektaş Veli'nin tespit ettiğine inanılır. Hacı Bektaş "Kul Tanrı'ya kırk makamda erer, ulaşır, dost olur" buyurmuşlardır. Bu ilkeler aşama aşama insanı olgunluğa ulaştırır. Bir başka yoruma göre ise şeriat anadan doğmak, tarikat ikrar vermek, marifeti nefsinin bilmek, hakikat Hakkı özünde bulmak yollarıdır. Dört Kapı şunlardır:

1. Şeriat, 2. Tarikat, 3. Marifet, 4. Hakikat. Her kapının on makamı vardır: Şeriat kapısının makamları:

1. İman etmek, 2. İlim öğrenmek, 3. İbadet etmek, 4. Haramdan uzaklaşmak, 5. Ailesine faydalı olmak, 6. Çevreye zarar vermemek, 7. Peygamberin emirlerine uymak, 8. Şefkatli olmak, 9. Temiz olmak, 10. Yaramaz işlerden sakınmak.

Tarikat kapısının makamları:

1. Tövbe etmek, 2. Murşidin öğütlerine uymak, 3. Temiz giyinmek, 4. İyilik yolunda savaşmak, 5. Hizmet etmeyi sevmek, 6. Haksızlıktan korkmak, 7. Ümitsizliğe düşmemek, 8. İbret almak, 9. Nimet dağıtmak, 10. Özünü fakir görmek.

Marifet kapısının makamları:

1. Edepli olmak, 2. Bencillik, kin ve garezden uzak olmak, 3. Perhizkârlık, 4. Sabır ve kanaat, 5. Haya, 6. Cömertlik, 7. İlim, 8. Hoşgörü, 9. Özünü bilmek, 10. Ariflik.

Hakikat kapısının makamları:

1. Alçakgönüllü olmak, 2. Kimsenin ayıbını görmemek, 3. Yapabileceğin hiçbir iyiliği esirgememek, 4. Allah'ın her yarattığını sevmek, 5. Tüm insanları bir görmek, 6. Birliğe yönelmek ve yöneltmek, 7. Gerçeği gizlememek, 8. Manayı bilmek, 9. Tanrısal sırrı öğrenmek, 10. Tanrısal varlığa ulaşmak

Üç sünnet yedi farz

Alevilerin kutsal kitaplarında "Buyruk"larda yazıldığına göre Alevi yolunun temeli üç sünnet, yedi farza dayanır. Bu temel esaslara uymak zorunludur. Üç sünnet yedi farz şunlardır:

Üç sünnet:

1. Dilini tevhid kelimesinden ayırmaya, 2. Gönlünden düşmanlığı gidere, kimseye kin ve kibir tutmaya, kıskançlık etmeye, hırsına uyup şeytana gönül vermeye. 3. Sözü Hakkın kudreti ola, kimseye kavga etmeye, kimseye düşmanlık yapmaya

Yedi farz:

1. Çok sır saklaya, 2. Talip binbir ise, bir otura ve bir dilden söyleye, 3. Hakkın terazisine itaat ede, yaptığı bir günaha bin özür ve niyaz eyleye, kimsenin giybetini etmeye ve yalan yere ant içmeye, yalan söylemeye, 4. Mürebbi hakkına itaat ede, emrine uya, 5. Kuşak kuşana, halifeden el alıp, tövbe eyleye, 6. Musahibini hakikatte Hak cemiyetine eristire, 7. Halife'den tac ve kisvet kabul eyleye. Özünü şeyhlere ulaştır.

Bu yol üzerine olmayana sofı diye inanmayasınız. Bir kişi bunca farzdan ve sünnetten düşse, ona derman yoktur, sürgün olur, yüzü karadır.

On iki şart:

1. Cömertlik, 2. Mutluluk, 3. İbret, 4. Gayret, 5. Sohbet, 6. Mürvet, 7. Şefkat, 8. Hoşgörü, 9. İkrâm, 10. Tevella, 11. Teberra

On iki işlek:

1. Evvel kendi özünü hassas etmektir, 2. Marifet tohumunu ekmektir, 3. Şefkat beslemektir, 4. Rıza eteğini tutmaktır, 5. Hikmet sıfatını sem etmektir, 6. Özünü hizmet hürmetin saklamaktır, 7. Özünü mukarribiyle hudetmektir, 8. Özünü sabır ehline vermektir, 9. Muhabbet kilesiyle ölçmektir, 10. Takva değirmeninde özünü arındırmaktır, 11. Su ile yoğurmaktır, 12. İradet tennurunda pişmek ve ihlas sofrasına girmek, özünü dervişlere ve fukaralara sarfetmektir.

Eline diline beline hâkim olmak

Eline, diline, beline hâkim olma kuralı, Alevilerin yaşamları boyunca uymaları zorunlu ahlak sisteminin adeta simgesidir. Eline bağlı olmak, elinle koymadığını almamak, diline bağlı olmak gözünle görmediğini söylememek ve beline hâkim olmak haram olan cinsel ilişkiye girmemektir. Bu kural, Alevi toplumunun çok güçlü ahlak sisteminin özetidir ve Alevi Yolu dedelerimizin deyimiyle “kıldan ince, kılıçtan keskindir.” Yolun bu kurallarına uymayanlar düşkün sayılırlar. Düşkünler toplumdan soyutlanırlar, işledikleri hatanın durumuna göre değişik şekillerde cezalandırılırlar.

Alevi toplumunda kadın-erkek yaşamın her alanında eşittir. Çalışırken de, ibadet ederken de kadın erkek birliktedir. Sünni geleneğin aksine, tek eşlilik esastır. Başlık parası gibi uygulamalar kabul edilmez. Kadın olsun erkek olsun eşinden şikâyetini dedeye iletebilir, suçlu bulunursa düşkün edilir. Alevilerde sosyal yaşamın her alanında kadının da erkekle birlikte ve eşit olarak yer alması, bunu çekemeyenlerce çeşitli iftiralara da konu olmuştur.

Ayin ve merasimler (Muharrem, Hızır orucu, cemler)

Her toplumun önemli anma ve toplanma günleri bulunmaktadır. Alevilerin de böyle kutsal ibadet ve bayram günleri vardır. Cemler dü-

zenli olarak yapılan ibadetlerdir. Cemlerin yanı sıra Sultan Nevruz, Muharrem Orucu, Hızır Orucu, Hıdırellez, Kurban Bayramı, Abdal Musa Lokması da Alevilerin önemli günlerindendir. Aleviler Ramazan orucunu tutmazlar. Şimdi sırasıyla bunlar üzerinde duralım.

İlkbaharın başlangıcı ve Hz. Ali'nin doğumu sayılan Nevruz (21 Mart) akşamı Sultan Mevruz olarak adlandırılır ve Cem yapılır.

Alevilerce Kerbela Olayı'nın anlamı büyüktür. Yine kış aylarında Abdal Musa Lokması düzenlenirdi. Abdal Musa Lokması için evler dolaşarak lokmalar toplanır, kurbanlar kesilir cem yapılır, ertesi gün pişen lokmalar dağıtılırdı. Abdal Musa lokmasının topluma yararlı olacağına, ürünlerin bereketli olacağına inanılırdı. Hz. Hüseyin'in acımasızca şehit edilmesinin anısına yüzyıllardır Muharrem ayında oruç tutulur. Muharrem'in birinci günü başlayan oruç, Oniki İmamlar aşkına oniki gün tutulur. Ondört Masumlar için fazladan oruç tutanlar da vardır. Muharrem orucu sırasında Hz. Hüseyin'in su-suz şehid olması anısına su içilmez, kurban kesilmez, tıraş olunmazdı. Akşamları Kerbela olayını anlatan kitaplar okunurdu.

Şubat ayında ise üç gün Hızır Orucu tutulurdu.

Her yıl 6 Mayıs günü Hızır İlyas günü kutlanır. Hızır karada, İlyas ise denizde zor durumda kalanlara yardım ederler inancı vardır. Bu nedenle Aleviler arasında “Yetiş Ya Hızır” deyimi yerleşmiştir.

Alevilerde kurban geleneği de yaygındır. Cemlerde, Hızır orucunda, Abdal Musa törenlerinde ve Kurban Bayramı'nda kurbanlar kesilir.

Ancak “yol bir, sürekin binbir” sözünden de anlaşılacağı üzere Anadolu'nun değişik bölgelerinde yaşayan Aleviler arasında bu dinsel ibadetlerin uygulanmasında çok küçük farklılıklar bulunmaktadır.

Cem

Aleviliğin temel ibadeti “Cem”dir. Alevi Cemleri daha çok hasat döneminden sonra yapılır. Cemlerin cuma akşamları yapılması ge-

rekir. Cuma akşamı Alevilerce perşembe akşamına verilen addır. Alevi Dedeleri, talipleri köylerde ziyaret ettiğinde Cem yapılacağı duyurulur. Ceme katılacak olanlar, yanlarında niyaz veya lokma adı verilen yiyecekler getirirler. Cemler büyük evlerde yapılır. Dede cem yapılacak yerin baş köşesinde bulunan posta oturur. Cemde Oniki hizmet vardır. Bu oniki hizmetin sahipleri şunlardır.

1. Dede (Mürşid), 2. Rehber, 3. Gözcü, 4. Çerağcı (Delilci), 5. Zahir (Âşık), 6. Ferras (Süpürgeci), 7. Sakka (İbriktar), 8. Kurbançı (Sofracı), 9. Pervane, 10. Peyk (Davetçi), 11. İznikçi (Meydancı), 12. Bekçi.

Cem töreni Oniki hizmetin yerine getirilmesinden oluşan kutsal bir ibadettir. Cem içerisinde semah da edilir, Pir Sultan'dan, Hata-yi'den, Kul Himmet'ten deyişler söylenir. Lokmalar dağıtılır. Kerbelâ Olayı anılır. Cem'de musahipler görülür, düşkünler darakaldırılır, toplumun önünde haklı haksız belirlenir, suçlu olanların gerekli cezaları verilir. Cemlerde verilen cezalara uyulur, aksi halde toplum dışına itilmek kaçınılmazdır.

Bu belli gecelerde yapılan ibadetlerin dışında Anadolu'nun değişik merkezlerinde de her yılın belli günlerinde törenler düzenlenmektedir. Bunların en bilinenleri şu şekildedir: Hacı Bektaş Veli Törenleri, Abdal Musa Törenleri (Antalya), Veli Baba Törenleri (Isparta), Hamza Baba Törenleri (İzmir), Şucaettin Veli Törenleri (Eskişehir), Pir Sultan Törenleri (Sivas), Hıdır Abdal Törenleri (Erzincan). Bu törenlere Türkiye'den ve yurtdışından yüzbinlerce insan katılmakta ve adeta bir festival havası içerisinde kutlanmaktadır.

Alevi inancında Cem, Hz. Muhammed'in "Mütü kable en temetü" buyruğuna dayanır. Bu sözün anlamı şudur:

"Ölmeden önce ölün, mahşer günü gelmeden hesabınızı verin. Ahirete kul hakkı ile gitmeyin. Hiç kimseyle alıp vereceğiniz kalmayın. Alnınız açık, yüzünüz ak olsun. Dürüst, mert, iyi huylu olun. Gerçek erenlerin safına katılmış insan-ı kamillerden olun. İnsanlar (yani halk) sizden razı olsun ki, Hak da sizden razı ola..."

Her Alevi yılda bir kez görgü'den geçer, hal ve gidişatının muhasebesini yapar, ikrarını tazeler ve topluma hesap verir. Kendilerinden şikâyetçi olanları Cem'de bulunan canlar şikâyetlerinde haklı görürlerse, şikâyet edilenler onları razı etmek zorundadırlar. Kimseyle küsülü, dargın ve kavgalı kalamazlar. Birine hakları geçtiyse ya da başkasının hakkı kendisinde kaldıysa hesaplaşır ve helallik eder. Barışmadıkça görgüleri yapılmaz. Borçları varsa, görgüden önce ödeyeceklerdir. Yıllık görgüden geçen talibler, aynı zamanda daha önce yaptığı hatayı bir daha tekrarlamamak üzere tövbe eder. Görgü'den geçtikten sonra, manen temizlenmiş olurlar. Ancak bundan sonra Cem'e katılanlar, görgü-sorgu'dan geçerek temizlenmiş olanların kurban lokmasını yiyebilirler.

Alevilikte Tanrı, korku Tanrısı değil, sevgi Tanrısıdır. Tanrı'ya inanışımız tek kelimede toplanır: Sevgi (=Aşk)

Temel felsefemiz, inancımız ve evren görüşümüz 'Varlık Birliği'dir. (Vahdet-i Vücut) "Taşa bak, toprağa bak, insana, bitkiye bak, hepsinde Hakk'ı göreceksin." Yaratılıştaki "Birlik" vardır. Her varlık, birliğe işarettir. İnsan, yaratılışın özü ve amacıdır. Kendini bilen, hakkı bilir.

Her Alevi Yaratıcı'yı sever, yaratılanı sever, hayatı sever. Varlıkta, yaratılıştaki birliği görenler, elbette insanların kaderinde ikiliği hoş göremeyeceklerdir.

Alevi toplumunda kadın-erkek eşitliği yüzyıllar önce halledilmiş tir. Kadının da erkeğin de adı Can'dır. "Erkek arslan arslan da, dişi arslan arslan değil mi? deriz biz. Alevi kadını saklanmaz, erkekten kaçmaz, erkeğin yüzüne dosdoğru, dimdik bakar. Erkeklerle karşılaştığı zaman, halinde, davranışında önce dişiliğinin, kadınlığının davranışı değil; sade, dürüst bir insan davranışı görülür. Ev içinde, dışında, düğünde, dernekte, toplumda erkeği ile tam eşittir. Eski deyim ile "Dergâh'ta, Bergâh'ta..." erkekle beraber çalar, çığırır, semah eder, yaşar, yaşatır.

Aleviliğin (İnanç ve İbadet) Konuları 'Buyruk' Adı Verilen Kitaplarda Toplanmışır

Şah İsmail'in Anadolu'nun uzak köşelerine kadar ulaşan halifeleri, Aleviliğin İnanç Esasları'nın yazılı olduğu kitapları da beraberlerinde taşımaktaydılar. Bu kitaplar, bugün Alevi evlerinde bulunmakta olup, Buyruk adıyla bilinirler. Bu Buyruk'lardan, Menakıb-ül-Esrar Behcet-ül-Ahrar adlı bir kitap yeni Büyük Buyruk en bilinenidir. Kutsal olan bu Buyruk kitapları dedelerde bulunurdu. Seyyid Safi Buyruğu'nda yer alan şu ifadeler, bu kitapların kutsallığını gösterir:

"...Yol ve erkân erenleri, bu kutsal buyruk kitabını her önüne gelenin yanında okumayalar ve rastgele kişilere vermeyeler, göstermeyeler, yalnızca erenleri sevenlerin yanında okuyalar..."

Sözlü geleneğin egemen olduğu heterodoks boylara bu yazılı bilgilerin ulaşması, oldukça önemli bir yenilik olmuştur. Safevi propagandası ile birlikte, bu toplulukların ortak sosyal ve dinsel düzenlemelere tabi tutulduğu görülüyor. Şah İsmail ve halifeleri Anadolu'nun dört yanında yaşayan ve sözlü geleneğin egemen olduğu bu heterodoks grupların toplumsal yaşamlarında ve İnanç Esaslarında -deyim yerindeyse- bir standardizasyon sağlamışlardır. Dedelik Kurumu da dahil, bugün bilinen Aleviliğin sosyal ve dinsel yapılanması (derlenmesi), hiç kuşkuyla yer vermeyecek biçimde, heterodoks Türk boylarınca kurulan Safevi Devleti'nin üstün nitelikli önder şahsiyeti Şah İsmail (Hatayi) döneminin ürünüdür.

Anadolu Aleviliğinin İnanç-İbadet ve Ahlak Esasları konu alan, bu konuda çok önemli bilgiler sunan temel kitaplardan biri de İmam Cafer Buyruğu'dur. Yukarıda adı geçen Büyük Buyruk, Erdebilli Şeyh Safi ile oğlu Şeyh Sadrüddin'in konuşmalarını ve onların tarikat esaslarını açıklayan sözlerini içerir.

Aleviliğin inanç ve esaslarını, ibadet konularını ve gelenekleri-

ni Buyruk olarak adlandırılan orijinal kitaplardan öğrenmekteyiz. Bunların en tanınmış Aleviler arasında 'Büyük Buyruk' denilen Seyyid Safi'nin "Menakıb-ül Esrar Behcet-ül Ahrar"ıdır. Alevilik inancını sizlere sunarken bu kitaptan fazlasıyla yararlanmış olduk.

ALEVİ-BEKTAŞİ EDEBİYATI

Dr. ŞİRİN SAYAR

Alevi-Bektaşî edebiyattan söz ederken, -haklı olarak, sözlü edebiyat ve halk şiiri deyimleri daha güvenle kullanılır. Çünkü bu edebiyat, her şeyden önce ve özellikle, çoğu ümmî yüzlerce âşık tarafından, geçilen ülkelerin eğilimlerinde ağızdan ağza aktarılarak zenginleşmiş, büyük bölümü toplu belleğin silik ya da dolaşık yollarında kaybolup unutulmuş bir sözlü gelenek şiiridir.

Türk edebiyatında bir yere ulaşmış ve temsilcileri -hiç olmazsa ağırlıklı bir bölümü- ozanlıktan şairliğe yükselmiş bir şiir. Günümüzde, ayrı bir tür niteliğiyle. Saygın şiir derlemelerinde yer alarak incelenişi bunu göstermiyor mu?

Gerçek olan şudur ki, birbirine tümüyle zıt iki kültür ve edebiyat, aşılmaz bir biçimde birlikte var olmuşlardır:

- Bir yanda, Divan edebiyatı, devletin inanç ve etki gücünün yanında olan seçkinin edebiyatı; almalar dolu bir dilin kullanıldığı, özentili bu saray çevresi şiiri, Osmanlı saray süslemelerini karşılıyordu.

- Öbür yanda, göçer boyların konuştuğu Türkçe ve değişmez bi-

çimleri ile, Anadolu göçerliğinin ve halk cemaat dışı yaşamının halka yönelik şiiri, ata geleneklerini sürdürüyordu.

Bu, ancak, yüzyılımızda Cumhuriyetin gelişi ile ve o kadar yabancı bu iki dünyanın birbiriyle buluşup kaynaşacağı ve bazen karşı karşıya geleceği bir Türk kimliği arayışının ürünü olarak dilin arlaşırtılmasına varan çabalarla sona erdi.

Halka yönelik sözlü edebiyatın incelenmesi, daha zor bir çalışmayı gerektirir. Bir eser, gelenekçe birçok yazara birden mal edilmiş olabileceğinden, ağızdan ağza söylenen bir şiir, bir yazara mal edilmek istendiğinde, bundan, hemen hiçbir zaman emin olunamaz.

Ayrıca cönkler ve derlemeler, çoğu kez eserin olduğu tarihten sonradırlar ve bunlar da ellerinde bulunduranlarca, sıkıca korunmaktadır. Çok sayıda uydurma manzumenin ve aynı adda şairin araya girmesi ile ortaya çıkan nüsha farklılaşmalarının açıklanışı.

Bu sözlü şiirde, olayları yerine yerleştirmek, yazıya ve tepkiye aktarıla uygun bir şemada evrim çizgisini ortaya koymak güçtür. Çünkü, deyim yerindeyse, bu şiirin ayırıcı özelliği en son dörtlükte şairin mahlasıyla belirmektedir ve bu yöntem, bazı durumlarda yorumladıkları eseri meydana getirenin kimliğini kendine mal etmeyi adet edinmiş âşıklarda da geçerlidir. Bu, o zamandan sonra, artık onu meydana getirmiş olanın değil, aktaran âşıkların eseri sayılan bu şiirin, kolektif niteliğinin bir tanığıdır.

Âşık, sözcüğünün yaygın kullanımıyla yorumlayıcı, Alevi Bektaşilerin halka yönelik bu şiirlerinin başlıca aktarıcısı, demektir. Kökençe, boy söylencelerinin yorumcusu, şaman utacıya özgür ve tok sözlü ilk ozanlara yakın, gezgin ve yalnız varlık; Anadolu'ya ve İslam'a girişten sonra, dinsel inanışın ve tasavvufi halk şiirinin yorumcusu oldu; ardından çağdaş dönem onu, kendi özüyle çatışan, her zaman asi, ve bazen ihtilalci biri yaptı. Bugün de, her zaman olduğu gibi, âşık, yürekliliği, ataklığı hatta kimseye boyun eğmez oluşu ile belirliyor ve çağdaş söylemi açık sözlülüğe dayanıyor. Dili, herkesçe anlaşılmalıdır; kaygıları, halkın kaygılarıdır. Daha ileride eldeki kayıtlarla, yeteneğinin, melankoliyi başkaldırıya çevirdiğini göreceğiz.

Alevi Bektaşî halk şiirinin kalıcılığını ve ağızdan ağza yayılmasını sağlayan öge, her şeyden önce, onun dinsel geleneği taşıma işlevidir. Gerçekte, onda, şiir, şarkı ve dans birbirinden ayrılmaz. Alevi inanışı yansıtan ve başlangıcı, şarkı ve dansla yapılan duaya varan nefes ve sema sözcükleri, burda anahtar sözcüklerdir. Nefes, şarkılaşmış dua; sema, kendini aşışı sağlayan dandır. Her ikisi de halk inanışının dile gelişi, Alevilerin inanç ve edinmelerinin bir yansımasıdır; dünyanın yaratılışını, kırklar cem'ini ve erkanı anlatmada, inanç kardeşliğini ve Hacı Bektaş'ın kimliğini yaymada, Ali'nin tanrısallığını ve yeniden bedenleşme inancını açıklamaktadır.

Tarikatlere göre değişmeler, Alevi-Bektaşî şiirin temel niteliğidir. Sürekli ve buna rağmen değişme halinde, başlıcalarını -özellikle din, simgelemeler ve biçim- kısaca anımsatmak isterdim.

Önce dinsel içerik. Bu Orta Asya bozkırlarının eski kam-Ozan'ı ile doğmuş, İslam'ın içinde gelişmiş bir edebiyattır. İnsanın tanrısallığının merkez alındığı şamanı öğelerle, dinler-karışımı ve cemaat-dışı bir İslamlığa ve harflerin mistik yorumcusu Ali'yi yücelten Asarâbâd'lı Fazlullah'ın ortaya koyduğu Hurufilik etkisi ile ardından safevi şiilikle belirginleşmiş bir felsefeye dayanmadadır.

Anadolu Alevileri için bu edebiyat, Alevi-Bektaşî törenler, cem ve sema'da yer alan ve saz eşliğiyle yorumlanan, didaktik, kutsal değişlerden oluşur. Âşık, doğrudan Tanrı ile konuşur, ona soru sorar, bazen sitemlerde bulunur.

Bu dinsel ve insancı zemin, Âşık'ı, sözlü bir kalıtı aktarmaya, bir kurallar bütününün, bir yapının içinde yenilenerek tarihe karşı direnmeye götürmededir. O, tanrıyı ve kendini arayışta, kendisini bulur, onu aşar ve zorbaya başkaldıran mazlumin savaşında, sözcüklerin gücünden yararlanırken, böylece, daha güçlü olur. Arayışı, onu değiştirir ve haksızlık, riya, boyuneğış karşısında onu insanın savunucusu yapar. Artık bir serdengeçtidir.

Âşık, insan haklarının bir savaşçısı olmaktadır. Günümüzde siyaset tuzağına yakalanmıştır. Gerekli olmayan, sağ-sol siyaset. Ale-

vi çevre, yönetici gücü indirmeyi yönlendirilebilir. Ortak bellek, gerçek başkaldırma şiirleri olan Pir Sultan Abdal metinleri ile, Kerbela olayının anısının izini hep taşımaktadır. Her Alevi, doğuştan ve bilinç altıyla, siyasetin içindedir. Sosyal durumu, kendisini gerçek bir Müslüman olarak görmeyen Sünni dışlamaların hedefi oluşu, çoğu kez hareketli kararsız bir gündelik yaşam, 70'li yıllardan başlayarak, onu sendika eylemine hazırlıyor. Böylece, yılların, yüzyılların akışında, insan-tanrısal aşk-acı-savaş-kendi arayışı-Tanrıyı arayış-insana ve insan haklarına yönelişin kaçınılmaz evriminde, Âşık'ın ağır ağır değişimini izliyoruz.

Alevi-Bektaşî şiiri tanımlayan ikinci öge, biçimde ve imgelemde belirli sürekliliktir.

Ortak bellek, Anadolu'nun mecazlı imgelerini âşıkların nefeslerinde koruyor ve taşıyor. Onlarda, doğuşu şiirsel bir hareket içinde, göçer yaşamın anısını, köylü geleneği, umudu buluyoruz.

Bu simgeleme, geleneksel bir taslağa göre tekrarlanan temalar üzerine, sonsuz bir çeşitlemedir. İmgeler, doğanın simgeselliğini dile getiren, dağ, yol ve yaşam yolunun, gurbet ve ayrılığın gözde ve geleneksel temaları, yaşanan dünyadan gelmekle birlikte, allegoriye dayalıdır.

Onlarda özlem ve direnme, melankoli ve başkaldırmayı da buluyoruz. Müritler topluluğunun ve derviş tekkelerinin simgesi bahçe ve özellikle gül bahçesi, bağ ve bostan, tanrısalılığı arayan ve acı duyan kalbin simgesi lalenin tersine, inanışın şarabı ile dolu müridin gönlünü ve sülûke girişi simgeleyen gül, Ali'nin masalsı atı Döldül, inleyen bülbül ve turna gibi, bütün imgelerin tasavvufi bir anlamı vardır.

Simgelemelerdeki süreklilik, herkes için önceden belirlenmiş bulunan biçimlerde de karşımıza çıkar: Âşık, arı duru, anlaşılabilir, doğal bir dille, dörtlük, heec ölçüsü, ses tekrarı ve ses uyumları, tek heceli öğelerde ikilemeler ve rediflerin ritmi, gibi öğeleri eserinin yaşam güvencesi olarak kullanır. Burada da, evrensel bir tema üzerine çeşitlemeler söz konusudur.

Sıra, bu söylenenleri örneklemeye geliyor.

Alevi-Bektaşî edebiyatın temaları her şeyden önce dinseldir. Bu, XII. yüzyılda, amacı, Orta Asya'da, İslam'ı tanıtmak ve yaymak olan bir şiirin yaratıcısı Ahmed Yesevi'nin narınının da temelidir. Gelenek, Anadolu'da Yunus Emre'ye kadar ulaşır. Bu şiir, İslam dini ve vahdet-i vücûd temasına dayalı bir İslam tasavvufu şiiridir.

Ahmed Yesevi, Orta Asya bozkırlarında doğdu, Buhara'da İslam kültürünün saygın çevresinde yetişti; Sir Derya Türkmenleri arasında, din esinli şiirler olan hikmetlerini söyleyerek İslam'ı yaydı. Bu hikmetler, Türk halk şiirini ve Anadolu'daki en parlak temsilcilerinden biri olan ve ilahileri ile Ahmed Yesevi hikmetlerinin izinden yürüyen Yunus Emre'yi etkiledi.

İlk Türk sufi Ahmed Yesevi, ilk mutasavvıf şair Yunus emre, dinsel bir edebi türün iki temsilcisi, -her ne kadar derviş tarikatlerinin edebiyatları yadsınamaz biçimde etki almış olmakla birlikte Yunus Emre'nin Bektaşilikle ilişkisi kanıtlanamıyor olsa bektaşî edebiyatın öncüsü sayılmışlardır.

Yunus Emre'nin eserinde, din kişileri mutasavvıf babalara ve Orta Asya'dan Moğol akınından kaçıp gelen dervişlere rastlanır: Tasavvufi yaşamın çeşitli akımlarını özümsemiş bulunmaktaydı ve halkın anladığı açık bir dil kullanmaktaki amacı, halk tarafından anlaşılacak ve çağrısını halka ulaştırmaktı.

Şiirleri, daha sonra Bektaşî nefesleri için olduğu gibi, süfi bir esinleniş, görünür bir hümanizm bir hoşgörü ruhu ve her zaman aşkla -insana duyulan aşk, yaşam ve tanrısal aşk- belirlenmededir.

Yunus Emre'nin bütün eseri, aşk, insan olgunluğunun en yüksek derecesi olan tanrısal aşk üzerinedir:

“Aşk olmayan din ü iman gerekmez...”

İnsana duyulan aşkla ulaşılan bu olgunluk için, şair, dışlayıcı olan yerine, gerçek inanca ve iyiliğe çağırmaktadır:

*Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil*

Bu dinsel kaygıya, -bir derviş -gazi geleneğine göre Horasan erenlerinden, yani Sülüklü Horasan'dan olanı ve Bektaşî tarikatın ilk temellendiricisi sayılan Abdal Musa gibi-, bütün Bektaşî şairlerde rastlanır.

Abdal Musa adı, Bektaşî erkân içinde yer almaktadır ve nefeslerinde bir tören havası vardır:

*Erenler erkânı gerçek bellüdür
Abdal Musa fakir onun kuludur
İmamlar sırıyla gönlü doludur
Var mıdır hiçbir er Ali'den gayrı*

Yaşamdan tat almayı seven, umursamazlığı, kimi zaman onu, haksız bulduğu dünyanın yaratıcısı Tanrı'ya siteme götüren tasasız, Kaygusuz Abdal'da dinsel tema:

*Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kulum geçsin deyü
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı*

Yine, Şah İsmail Hata i'de dinsel esinlenim. On altı yaşında tahatta çıkan, Safevî İmparatorluğu'nun kurucusu, bu şair ile doruğa, Bektaşî edebiyatın altın çağına ulaşılır. Âzerî Türkçesinde ve Fars dilinde kaleme aldığı şiirleri, ona tam bir inanışla, gözleri kapalı ve kelle koltukta kendilerini kavgaya atan yandaşlarının dinsel bağlılığını ve savaş duygusunu canlı tutmaya yönelikti. Mısraları, dinsel törenlerde okunmadadır ve her zaman heyecan ve coşku kaynağı olmadadır.

Eserleri Bektaşî inanışa dayalıdır, aralarında kırklar bezminin yansıtıldığı ayin-i cem ve sema üzerine olanlara rastlanır:

*Kırklar meydanına vardım
Gel berü ey can dediler
İzzet ile selâm verdim
Gel işte meydan dediler*

Aynı zamanda, şairin insanda imanın yüceltilişi ve mistisizm de görülmektedir.

*Şah Hatayı eydür senindir ferman
Olursun her kulun derdine derman
Güzel şahım sana bir canım kurban
İstemem kurbanı kestim de geldim*

Ve onun, imgeler ve simgelerle dolu, Ali'ye sunu bir dörtlüğünü de anmadan geçemiyorum:

*Sâdıkın pîiridir âşıkın renci
Pirlerin Piridir gençlerin genci
Hem deryadır hem sedeftir hem inci
Lâl ile mercânımdürrüm Ali'dir.*

Bununla birlikte, eğer Hatâî'nin mısralarındaki ahenk ve büyüye ilgi duyulmuyorsa, Bektaşîlerin seçimleri hiç tartışmasız Pir Sultan Abdal olacaktır.

Onunla bir allegori alanına giriyoruz. Halk inancının din öncüsü, Bektaşî ozan, din yan-anlamlı sosyal bir ayaklanmanın yönlendiricisi, şehit olarak ölen Pir Sultan Abdal, bir söylence, bir simge, bir örnektir.

Anısı, Alevîler arasında hep canlı kalmıştır; sık sık güncelleştirilmekte ve ölümü kutsanmaktadır. Sivas'ta, 2 Temmuz 1993'te bir

bağımsızlık ateşinin 37 kurban verilen canice bir yangınla sonuçlanması, adına düzenlenen bir şenlik sırasında olmuştur.

Pir Sultan Abdal'ın mısraları, bugün mazlum ve yoksulun hakkını korumaya çağırıyor. Nefeslerinin okunmadığı, adının anılmadığı hiçbir Alevî Cem yoktur.

Okunan nefeslerinin çoğu, şehitliğini ananlar; ve özellikle Hızır Paşa'nın önünde ölüme gönderilmeden önce okuduğu, ve yasak konması na rağmen, manevi şah, şâh-ı merdan Ali'yi övdüğü ünlü mısralardır:

*Hızır Paşa bizi berdar etmeden
Açılın kapular Şâh'a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapular Şâh'a gidelim*

Pir Sultan'ın, tasavvufi derinliği simgesel imgelerle sağladığı, bir başka şiirini daha anmamız gerekir. Bu kapalı şiiri sülûke bir göndermedir:

*Uyur idik uyardılar
Diriye saydılar bizi
Koyun olduk ses anladık
Sürüye saydılar bizi*

Sabahattin Eyüboğlu'nun deyişiyle, "Pir Sultan, Anadolu halkının gönlünde açan kızıl bir güldür."

Gerçekte, Pir Sultan Abdal'ın şiirini oluşturan bütün öğeler, halkı kışkırtmaya yöneliktir: başkaldırı, ölümü küçümseme, hümanizm'e çağrı, gurbet acısı, Tanrı yolunda şehitlik. Ve, peşpeşe oyunu ve melankolisiyle, hak arayan, başkaldıran, Anadolu toprağına bağlıdır. Sözcükleri, mazlumların ahını dile getirmek, yok edilemez, kararlı halkla özdeşleşmek üzere seçer ve halkı ihtilalci bir dalganın içerisine çeker.

ALEVÎ OZANINDAN ALEVÎ KÜLTÜRÜNE GENEL BAKIŞ

MAHSUNÎ ŞERİF
(Halk Ozanı)

Asya kültürlerinde Anadolu kültürü ve bu kültür içindeki en büyük renk olan (Alevî kültürü) temel biçiminde insanı baz aldığından, yeryüzündeki bütün dinlerden ve tarikat mozağından insan sevgisini ve insan değerini tek başına seçmiştir.

Başka bir deyişle, Alevilikte insan sevgisi dinlerden bağımsız olarak ele alınmış ve din üstü bir değerle algılanmıştır. Alevî kültür ve mantığında, dinler ya da tarikatlerin caydırıcı fonksiyonu yoktur.

Bir anlamda bu faktörlerin tümünün yerini insan sevgisi karşılar.

Aleviliğin baş mayasını teşkil eden Ali zamanındaki Alevilikle bugünkü yaşayan Alevilikte, özellikle Anadolu Aleviliğinde taban tabana tezat bir Alevilik yaşanmaktadır.

Hız. Ali'nin yaşadığı yıllardaki Alevilikte Ali'nin sağ olduğunu ve bu olguya şahit olduğunu var sayarsak, burada Ali'ye olan meyil ve yaklaşım fiziksel ve etkiseldir.

Arabistan şiasında Ali'ye olan yakınlığın daha çok görünümü siyasal ve askeri mantık içindedir.

Kabile yandaşlığı, misyona saygı, asalet önemi başrolde gelir. İlk Alevilikteki resimde olan ana hatlar bu minval üzerinedir. Ancak 12. yüzyıl ortalarında, Anadolu'ya Hacı Bektaş Veli'nin enjekte ettiği Alevilikte, Arabistan ve Acem şiasında yatan Alevilik çok önemli bir biçim değişikliği ile yerini, düşünsel ve sevgisel anlamda felsefeye ve tasavvufa bırakır.

Yani bu görüşte yatan Ali, elindeki kılıcı bırakmış, komutanlığı ikinci plana itmiş, gönüller ve bilimler ordusunun başına geçirilmiş bir Ali olarak sunulur ki yirmi birinci yüzyılın Alisi'ni de böyle görmek çok yerinde bir Aleviliktir diye düşünüyorum.

Böyle olunca asaletin Alisi de bir noktada enternasyonal Aliliğe terfi etmektedir.

Bu tanımın içinde yatan Alevilikte, dedelik ve seyyitlikte kendi mevkiini düşünsel ve felsefik anlamlara terk etmek durumundadır.

Yani sırf Ali soyundan günümüze akan secereyi yalnız Alevi olabilir kabul edersek, yeryüzünde Alevi sayısı bir milyon kişiye dahil ulaşmaz. Ancak Ali'yi bir felsefe bir yaşam olgusu gördüğümüzde, Ali gibi düşünen, Ali gibi yaşamak isteyen ve onun evlatları gibi direnen her insan Alevidir.

Ayrıca mükemmel bir Alevi çoktanrılı dinlerin tanımında yatan Tanrı'yla tek tanrılı dönemin tanrısını sürekli barıştırır.

Bunun en önemli sebebi, her iki dönemde de başrolün insanda olduğuna inandığından geçer yolu.

Çok tanrıların yaşam dönemindeki bütün tanrılar insandır. Bu gerçek her ne kadar dört büyük dinin sunucuları tarafından iptal etmek istense de yine insan faktörünün, bu temel olgudan bitip gitmesi mümkün olamadı ve olamazdı da.

Kendilerini Tanrı'nın peygamberi olarak gördüğümüz dört öncü insan, Tanrı'yı tanıtırken, onun eşsiz, ortaksız ve emsalsiz olduğunu içtenlikle vurgularken, bu arada kendilerinin de ortaksız kişiler oldukları bir anlamda dayatmışlardır.

Görülüyor ki bu kayıplar âlemini müjdeleyen güçlerde de yine insan cemali, insan erki yatmaktadır.

İşte Alevi kültüründe hülâsa edilen şema da bu şemadır.

Ademe inanma, ademe tapma, adem hukukuna secde etme özellikle de adem olma özlemi, bir Alevi'nin din anlayışındaki temel nedendir.

Hallacı Mansur, Seyyit Nesimi, Muhiddin Abdal, Pir Sultan Abdal ve onları takip eden Alevi âşık ve bilim adamlarının tümünde var olan ortak anlayış böyle süregelmiştir.

İnsan hukukunu Tanrı'nın bizzat kendisi gördüğünden bu hukuka kati surette saygısızlık edemez bir Alevi.

Zaman zaman meydana vuran dengesizliklerde Tanrı'yı dahi yargılamakta ya da bizzat kendi özünü dara çekmekte hiç tereddüt geçirmez.

Alevi ibadetlerinin başı ve özeti olan on iki hizmetin on ikisinin de de insan hukuku ve insan muhabbeti işlenir.

Bir görgü veya kurban ceminde, on iki hizmetin başı, Ali'yi temsil eden (dedelik) seyyitlik postu, aynı zamanda yargıç görevini de ihtiva eder.

Aslında bu hizmet dünya Alevilerinde sadece Anadolu Aleviliğinde mevcuttur. Onun da tek nedeni, Aleviliği Anadolu'ya taşıyan Hacı Bektaş Veli'nin Asya Türklerin son dinlerinde yaşanan Şaman ve Mazdeist yapının insancıl geleneklerinin etkisinde kalmasının sonucu olduğu sanılmaktadır.

Arap, Acem, Hindu ve Endülüs halklarında, on iki hizmet geleceğinden pir postundan pek bahsedilmez.

Ayrıca Alevi bilginlerin, ulusal inançların, teokratik ve monarşik yapının hiçbir dayatmasına boyun eğmediği tarihlerce mevcut. Tepkici bir toplum olmanın temelinde yatan, sağduyu, bilime, mantığa uymayan hiçbir din ve tarikata pirim vermediğidir. Alevi cemlerinde alınan kararlar, bulundukları devletin otoritesine ve yasalarına sürekli yardımcı olmuştur.

Bir ölüm vakasıyla bir düğün vakası aynı pota altında etüt edilir. İkisi de gerçek olduğundan, acıları ve neşeyi, adı geçen hizmetler için âşıklar ve sazlarla karşılarlar.

Semah, Alevilerin Anadolu kesiminde cereyan eden bir şaman kültürüdür. Anadolu Türkleri Ali'yle tanışırken bu kültürün sıcaklığı içinde tanıştıkları kesindir. Çünkü hiçbir Arap halifesinin totaliter ve Sünni baskısını bu konuda kabul etmemişlerdir. Kendilerine 5-10 bin sene var olan örf ve geleneklerde Ali'yi var etmeye çalışmış olup, modern çağlara da bu hazla, bu birliktelikle taşınmışlardır.

Semahta bütün figürler evrenseldir:

1- Semah dönen can, bir insan olduğu için maddedir.

2- Dönerek dünyayı temsil eder.

3- Ellerin gökyüzüne dönmesi, ışığı güneşi takdir etmesi, gökyüzündekiyle (inanca göre Tanrı'yla) birleşme arzusu

4- Çark edip dönmesi, yeryüzünde bütün eşyanın döndüğünü ima etmesi

5- Diz çöküp seyyit duasını, nutkunu alması, elleri göğsünde yeryüzünde insanların tümüne saygılı ve bağlı olduğunun andıdır, yeminidir.

Görülüyor ki basit bir folklorik resim gibi görünen semahın anlamında yatan bir Aleviliğin ve bir Alevi toplumunun karakter ve muhterem yapısıdır.

Bunlara benzer verilecek yüzlerce örnek vardır, ancak birkaç paragrafla özetlemek gerekirse, yeryüzü kültürlerinde Alevi kültürü insanların övünebileceği ve zedelendiğinde çok şey kaybedeceği en mümtaz kültürlerden birisidir.

DİN VE YÖNETİM BASKILARINA KARŞIN ALEVİ-BEKTAŞİ TOPLUMU SANATTA MUCİZELER YARATMIŞTIR

FİKRET OTYAM
(Ressam-Yazar-Gazeteci)

Kanuni döneminin ünlü Şeyhülislamı Ebussuut Efendi, 1545-1574 yılları arasında bu görevde bulundu, en acımasız ve us dışı fetvalarını da Kızılbaşlar için verdi.

Sordular:

- Kızılbaş tayfasının dinsel yasalara göre öldürülmeleri helal olup, onları öldürenler gazi ve onların ellerinde ölenler şehit olurlar mı?

- Olurlar. Bu en büyük bir din savaşıdır. En büyük şehitlikler.

- Fesat (Kızılbaş) toplantısında çalgı çalan Zeyd'in çalgısını Müslüman Amr vurup parçalasa ne yapmak lazım gelir?

- Büyük bir seväba uğrar. O bozguncu aletin ağaçtan yapılmış olması durumunda bile bedelini ödemesi gerekmez.

- Raks ve devran eden kişileri valiler ve hâkimler yasaklasalar uygun mudur?

- Uyğundur.

El-Enbiya Suresi/Ayet 5: Dediler “Hayır, (bunlar) saçma sapan rüyalar. Hayır, onu kendisi uyandırmıştır. Hayır, o bir şairdir. (Bunlar değilse) o halde evvelki (peygamberin) gönderildiği gibi o da bize bir mucize getirsin.”

Eş-Şuara Suresi/Ayet 224: Şairlere gelince onlara da sapıklık yarar.

Ve Kuran’da şairlerle ilgili savlar: “Şairlere gelince onların peşinden sapıklar giderler. Onların her alanda gerçekten aşırılığa düştüklerini ve yapmadıkları şeyleri söyleyen kimseler olduklarını görmedin mi?”

“Şair Zeyd, bilginlerden ve yüce kişilerden kimi kişileri kötü sözlerle hicvetmeyi alışkanlık durumuna getirse ne yapmak lazım gelir” sorusuna Şeyhülislam Ebusuud Efendi şu yanıtı verir:

“Ağır azarlama ve dayaktan sonra zindana kapatmak gerekir. Tövbe ve doğru yola girdiği belli olmayınca da çıkarılmamalıdır.”

Ve Kuran’a göre Allah, tek ve en büyük yaratıcıdır. Hadislerdeki resim yasağı şöyle bir yorumla Kuran’a dayandırılmaktadır.

İnsan resmini yapan Allah’ı taklit etmektedir. Böyle oldukları için cezaya layıktırlar. “Allah, kıyamette, bir resim yapandan ceza olarak yarattığı şeye yaşam vermesini isteyecektir. Ancak o, bunda asla başarılı olmayacaktır. (Buhari: Buyu/Bab 104 Müslim, Libas, Hadis 104)”.

Buhari, Tevhid-Bab 56: “Allah’ın kıyamet gününde en şiddetle cezalandıracakları, Allah’ın yarattıklarını taklit edenlerdir.” (Ahmed Bin Hambel VI, 36). .

Bu taklitçilere “yaratıkların en kötüsü” denilmektedir. Onlar, Peygamber tarafından lanetlenmişlerdir. Müşrikler ile eşit işlem göreceklidir. Melekler, içinde temiz olmayan hayvanlar, köpekler ve resimler olan evlerden kaçarlardı.

Şimdi karşınızda, “yaratıkların en kötüsü” ve “Allah’ın kıyamet gününde en şiddetle cezalandıracakları arasında olan” Fikret Otyam, 1943 yılından bu yana resim yapmaktadır!

Peki ama, Ezraki’nin anlattıklarına göre Mekke’ye girdikten sonra Kâbe duvarlarını süsleyen resimler karşısında durup, elini çocuk İsa’yı Meryem’in dizine oturmuş gösteren resmin üzerine koyarak, “Elimin altındaki müstesna, bütün resimleri siliniz” emrini veren peygamber değil miydi? Ezraki, bu resmin Hicretin 63’üncü yılında Halifelik iddia eden Zübeyr’in Kâbe’ye sığınması ve Emevi kıtalarının Kâbe’yi kuşatması üzerine çıkan yangında harap oluncaya kadar kaldığını da yazmaktadır.

Geçelim başka İslam ülkelerini, Anadolu’muzda milyonlarca eve meleklerin hiç uğramadığı yadsınamaz bir gerçek. Zira köpek, Anadolu insanının zor vazgelinir yakınıdır, dostudur, yoldaşdır.

Sanıyorum, İstanbul’u fetheden Fatih Sultan Mehmet’in yaşam sürdüğü saraylara da pek uğramıyordu melekler, zira Fatih Sultan Mehmet, değil duvarlara resim astırmak, çok ileri gidip İtalya’dan resim ustaları getirmiş, portresini bile yaptırmıştı. Çünkü Ebusuud kafalar henüz dünyaya gelmemişti. İşin en önemli yanı ise, 15. yüzyıl da saraylarda Türkmen geleneklerinin hüküm sürdüğünü kitaplar yazıyor. Bazı ressamlarımızın, şairlerimizin neden sık sık cezaevlerine tıkdıldıklarını hep düşünmüşümdür. Faşist İtalyan Hukuk Yasaları’nın bizde de aynen uygulanmasının etkisini görmezden gelemeyiz ama kökeninde İslam’ın şiirden, şairden korkmasının, dışlamanın etkisini de nasıl yabana atabiliriz.

Tasvir, yani sura yasak... Şiir yasak... Raks yasak.. Çalgı yasak.. öte dünyada da bunlara en ağır cezalar hazır.

Ve içki de yasaklar içinde. Neye karşın yasak?

“Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerinden içki yapıp güzel bir rızık elde edersiniz.” (Nahl Suresi A/67).

Sanırım Aleviler ve Bektaşiler Kuran’da en çok Nahl suresini severler. Bilmem yanılıyor muyum? Bu “rızık”ın bir adı “DEM”dir. Kimi Aleviler-Bektaşiler buna “Akyazılı”da der. Ocaklı Aleviler de “Ali Demi” diye anarlar bu rızıkı.

İçkiyi seven, adam gibi içen-içmeyende genel olarak buna “RA-

KI" der. Buladız Köyü, İsparta - Burdur yol kavşağının üç kilometre ötesinde ve tepelerde üzüm bağlarıyla, gül bahçeleriyle bezeli bir Alevi köyüdür. 1962 yılında araştırma ve müzik derlemesi için gittiğim bu Bektaşî köyünde, dini İslam, mezhebi Hanefî olan bu canı, cemlerine de almışlardı! Evet, gelir kaynakları üzüm, yağ için de gül olan bu köyde, çifte imbikten geçmiş "güzel rızık" da çok boldu.

Şahan Dayı, Telli Kuran çalıyordu, yani saz. Fotoğraf makinem, ayağına takılı, kapının yanında duruyordu. Şahan dayı bir aralık, "ey can" demişti, "şurada duran ne işe yarar". "Tasvir çeker dede, yani fotoğraf". Hayretle bakmıştı yüzüme. "Onu vazifesinden neden mahrum kılarısn?".

Ve cemde fotoğraflar da çektim rahatça.

Birinci dünya savaşı yıllarında, İstanbul'da kadınların giysilerine de karışılıyor, kadınların fotoğrafhanelere gidip fotoğraf çektirmelerine izin verilmiyordu. Merkez Komutanı Cevat Paşa, Türk kadınlarının peçesiz resimlerinin bile yapılmasını, sergilenmesini yasaklamıştı. Bunda, Enver Paşa'nın etkisinin olduğunu kitaplar yazıyor. İslam etkisi, yönetim ve kişi baskılarına karşın Anadolu erenleri de fotoğraf makinesini işaret edip, "Onu vazifesinden neden mahrum kılarısn?" diyordu!

35 yıl sonra, bu Nevruz'da mihman olarak Baladız köyündeydik yine. Cemevinde 35 yıl önce derlediğim bir deyiş çalıyordu kasette. O, yıllar öncesinde çektiğim fotoğraflardan birisi elden ele dolaşıyordu. O fotoğraflarda bulunan iki kişi hayattaydı, birisi bu can, öbürü, duyma duyusunu çoktan yitirmiş bir Baladız'lı. Dede, çok ama çok gençti ve güzel de konuşuyordu. Arada Nâzım Hikmet'ten, Ahmed Arif'ten, Pablo Neruda'dan şiirler okuyordu. Bunlar ki dostluk, bunlar ki sevgi, bunlar ki barış- kardeşlik-eşitlik, bunlar ki hoşgörü şiirleriydi. Tıpkı göçmüş ulu ozanların şiirleri gibi.

Antakya (Hatay) bölgesinde Samandağ'da dört inancın insanları bir arada yaşar, birbirlerinin cenazelerine giderler, kutsal günlerinde tapınaklarında çeşitli inançların insanları hazır bulunur. Burada

ağırlıkta olan inançlılar "Arap Alevileridir, yani Nusayriler. Evet Alevi idiler ama bir eksiklik vardı, en belirgin bir eksiklik; müzik yoktu!

Yani saz eşliğinde şiir olmadığı için, Anadolu Aleviliğinde cemlerde söylenen deyişlerin son bendinde ozanın adı geçtiğinde bir kutsal ad duymuş gibi eli öpüp göğsüne koyan, ona saygısını, sevgisini böyle gösteren de yoktu. Bu sevgi ve saygı ki, Anadolu Alevisinin asırlardır süregelen geleneğidir; hiç şaşmayan, ihmal edilmeyen.

İslam'da, Osmanlı'da, Anadolu Alevilerinin vazgeçemedikleri saz da bir suç aleti olarak görülmüştür, korkutmuştur. Hiçbir baskı, hiçbir zulüm, hiçbir fetva ve başkaları, Anadolu Aleviliği'nin müziğine, şiirine, raksına, resmine engel olamadı, bunların kutsallığını yok edemedi. Nasıl engellesin, nasıl yok etsin bu sevgiyi, inancı? Sazın teknesi, gizli bilimleri ve Tanrı'yı bulmaya yarayan hazinenin ta kendisidir. Bunun adı ki, "Bilim Şehri"dir. Göğüs yoksa, ses de yoktur. Bu göğüs, hazine teknesinde bilimin yitmesini önleyen bir kapıdır. Eşik ki, Alevilikte kutsaldır, o nedenle sazın eşigi de önem taşır. Sazın sapı Elif biçimindedir ve yapısından dolayı Ali'ye ve Allah'a sığınmadır.

Aleviler-Bektaşiler şiirle barışıktır, müzikle barışıktır, resimle, heykelle barışıktır. Yani sanattan korkmaz, sanatı hiç mi hiç dışlamaz.

Dinsel ve yönetsel baskılara karşın insanlar, inançları ne olursa olsun, yine de sanatın çeşitlerinden vazgeçmemişlerdir. Kıyısından köşesinden dolanıp resim de yapmışlardır, heykel de. Müzik eşliğinde tapınmışlardır. Mevleviler salt erkek olarak dönmüşler, Anadolu Alevileri ise hiç dışlamadıkları, saygı gösterdikleri kadını da sofrasından, tapınmasından ayrı tutmamıştır.

Cehennemde eziyet görmemek için yüzeysel resmi bulmuş, minyatürü yaratmıştır. İğneyle kuyu kazırcasına yapılan minyatürlere karşın, halk resim sanatı en özgün biçimde ortaya çıkmış; söylenceler, masallar özgür, sade biçimlerle resimlenmiştir. Halk, öykülerde resim görmekten hep hoşlanmış, ayetlerin rağmına. Sura yasak mı, halk bunun hıncını yazı ile çıkarmıştır, yani hat ile. Bunlar da bir ne-

vi resimdir, halılara, kilimlere biçimler girmiştir. Bu nakışlar insan-
dır, kuştur, böcektir. O biçimler ki, Alevi tahtacılarında Kaz Ayağı,
Allah'ın ta kendisidir, Muhammet'tir, Ali'dir. İnsanlarımız halıdan,
kilimden, çoraptan öte, ellerine çaldıkları kınalarda bile resim düşün-
müş, resim yapmıştır. Başta ve/veya göğüste kemerde görülen 12 al-
tın 12 imamı anlatır. Dörtlüler Ehl-i Beyti, giyimdeki beli sıkı tutma-
yı sağlayan kemer, Fatma Ana kuşağıdır. Bu kuşağa kimi yerlerde gay-
ret kuşağı, nesil işareti ya da evlilik bağı da denir. Sayılar bilinçli ola-
rak seçilmiştir, keza renkler de. Bektaşî tapınaklarının kendine özgü
bir sanatı olduğu gibi, etki alanı da hayli geniştir. Bu sanat salt resim-
de değildir, mimarlıkta da bu üstünlüğü görülür. Hacı Bektaş meydan
evinin taban kubbesi sekiz tabaka tahtadandır. Erenler meydanına ko-
yulan Kırk Budak, kazanlar ve tarikatlerin önemli eşyaları heykel ta-
dındadır.

Yeşim, akik ve kan taşı ile bezenmiş kemerler tastamam birer sa-
nat şaheseridir. Peygamberin Bedir savaşında ganimet olarak aldığı
ve Hazret-i Ali'ye hediye ettiği iki dilimli kılıç Hazret-i Ali'den hiç
ayrılmaz ve yazıyla, resimle bir sanata dönüşür.

Al-i Abâ'yı gösteren yazı ile resim arası levhalar, sanatın doru-
ğuna çıkmış yaratmalardır.

Aleviler ve Bektaşîlerin güzele olan sevgi ve hayranlıklarının ve
sanat eserlerinin ulaştığı tek nokta Ali sevgisidir.

Sosyal yaşantımızda yasak sanatlarla yasak olmayan sanatlar, giz-
li sanatlarla gizli olmayan sanatlar hep karşı karşıya gelmişlerdir.

Türklerde heykel yoktur, resim yapılmamıştır derken karşımız-
da gizli, açık ya da başka anlam ve biçimde heykel de buluyoruz, re-
sim de.

Mezar taşlarındaki at, koyun hatta insan figürlerini, nasıl hey-
kelden sayamayız mezar taşlarındaki yazıları, uzayıp giden selvileri?

Raks yasak, günah; hele bunların türbeler - yatırlar yöresinde ya-
pılması günahların en büyüğü. Ne ki, dileğinin, düşünün yerine gel-
mesi için Adana'da Zilli Dede'nin, Bursa'da Oyun Dede'nin mezar-

ları yöresinde üç defa oyun oynayıp, çalgı çalıp göbek atan kızların
bu marifetleri günümüzde de görülmektedir.

Şeriat ehline ve medreseye göre resim olsun, heykel olsun bütün
suretler Tanrı'nın yaratığına eza ve cefa anlamını taşır. Ne ki, nakışa
dönüştürülen insan, hayvan biçimleri halı-kilim yoluyla camilere gir-
miştir ve insanlar bunların üzerinde namazlarını eda etmişlerdir, et-
mektedirler. Varsın ehli sünnete göre, güzel yazı yazan cennetlik olur-
ken, güzel resim yapan da cehennemlik sayılsın... İnsanoğlu ile başa
çıkılamadı. Yasaklar hep delindi. Tarikat ehli, tarikat sanatçısı Bek-
taşî ustalar yazıları eğip büktü, ya da birkaçını bir araya getirdi ve bun-
lar canlılara benzetildi. Resimle yazı arası biçimler, şekiller tersyüz
edildiğinde insan oluyor yahut hayvan yahut böcek. Çift anlamlar alı-
yorlar. Bakıyorsunuz bunlar Hacı Bektaş'ı Veli olmuş...

Baskılar ve yasaklar yeni sanatların doğmasını yaratmıştır. Ya-
zılara, çinilere, dokumalara, örgülere giren biçimler ve insanoğlu, ya-
sakları ve baskıları yenmiştir bir punduna getirip. İnsansız resimler
cami duvarlarında bile yer almıştır. Hat yazıların, çinilerin, yanı sıra,
Muğla'da, Denizli'de örneğin Topraklı Camii'nde çiçekli ve manza-
ralı resimler camiye ayrı bir güzellik katmaktadır.

Bektaşî resim sanatında taş baskı resimleri, camaltı resimleri
müzelerimizin en değerli sanatsal işleri arasındadır.

Aydınlar sanatta İran'a dinde Arab'a yönelirken, halk kendi öz-
benliğini seçiyordu. Şah İsmail Türkçe şiir yazarken ve bunlar Ana-
dolu'nun en ücra köylerinde okunurken, diyelim Bingöl'de köylerde
köylüler dualarını Türkçe yapıyordu ve Tahtacıların, Türkmenlerin du-
aları da Türkçe'dir. Bunun adına, diline sahip çıkmak, korumak sana-
tı diyebiliriz.

Alevi ve Bektaşî toplulukları törenlerinde, açılışlarında alanla-
rın gökyüzüne metrekarelerce büyük üç resim asarlar; Hazreti Ali,
Mustafa Kemal ve Hünkâr Hacı Bektaş Veli. Aslında bunlar tastamam
tasvirlerdir. Bir başka deyişle, sanata karşı çıkanlara-duranlara karşı
bir başkaldırıdır. Atatürk'ün, Hacı Bektaş Veli'nin, Pir Sultan Abdal'ın

taştan, tuncdan heykelleri, büstleri evlerin raflarındadır ve yüreklerdedir.

Resimsiz, heykelsiz, müziksiz, şiirsiz, inanç; danssız, demsiz bir dünya ne denli karanlık bir dünya olurdu, düşünebilir misiniz?

Ve akla, bilime, çağa uygun; sevgiye, hoşgörüyeye uygun; insana yani Tanrı'ya saygıya uygun şiir yazan, kitaplar yazan, resimler yapan, kadınlı-erkekli semaha duranları ateşe verenler, sanattan sanatçıdan korkanlardır, ışıktan korkanlardır.

Asırlar öncesinden başlayarak Türk dilini koruyup kollayan, yücelten halk ozanlarına, yazarlarına, çizenlerine, telli kuranlarıyla güzel sözleri her bir yana ulaştıranlara aşkolsun..

İnsanı, insanlığı aydınlatan, şiirleri ve inançları uğruna derisi yüzülenlere, iplerde sallandırılanlara, karanlık ellerde boğulanlara, yok-suldan yana ışık saçtıkları için, zulüm edenlere karşı çıktıkları için zulüm gören, zindanlarda çürütülen, acılar çektirilen; tüm bunlara karşı o güzel ateşi söndürmeden elden ele ulaştıranlara aşkolsun..

KAYNAKÇA:

Nejat Birdoğan: Anadolu'nun Gizli Kültürü ALEVİLİK
Nejat Birdoğan: Anadolu Alevilerinde Yol Ayrımı
Esat Korkmaz: Alevi Süreğinde/Bektaşî Yolunda ENEL HAK
Malik Aksel: Anadolu Halk Resimleri
Prof. Dr. Çetin Yetkin: Türk Halk Eylemleri ve Devrimler
Rıza Algül: Aleviliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri
İsmet Zeki Eyuboğlu: Tarikatlar / Mezhepler Tarihi
Fikret Otyam: Hü Dost
Fikret Otyam: Ey Samandağ Samandağ

GEÇİŞ SÜRECİNDE ALEVİLİK

Prof. Dr. ALTAN GÖKALP

Günümüze dek uğradığı evrimi kavrayabilmemiz için, Aleviliğin, yerleşik ve bir örnek tapıncı ve öğretisi sayesinde asırlardır pek az değişikliğe uğramış toplumbilimsel ve düşünsel (sosyolojik ve ideolojik) dış görünüşünü tamamen değişikliğe uğratacak, deyim yerindeyse, pek çok başkalaşımı (-mutation-dönüşüm) bakış açımıza sığdırmamız (katmamız) uygun olur.

Gerçekten de kısa süreden beri kalıcı etkiye haiz değişiklikler işin içine karışmaktadır (söz konusudur):

1) Öncelikle,

a) Türkiye'nin kitlesel olarak şehirleşmesine (Türkiye'deki kitlesel şehirleşme hareketine),

b) Tehcir (-diaspora-) hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkan ilticaya (-emigration- göç verme) (Türkiye'den göç eden insanlara), bağlı olarak kendini gösteren toplumbilimsel (-sosyolojik-toplumsal) dönüşüm.

2) Sonrasında,

a) Alevi kimliğinin gizliliği mecburiyetinin terk edilmesiyle ve

şeffaflıktan ileri gelmeyen bir görüş sahası içinde (-visualite-görünür-
lük) siyasi yaşama geçişle,

b) İlk planda, Kemalist ideoloji (ulusçu halkçılık) ve kır kökenli
ya da sanayi kökenli marksizm gibi geleneksel sabitlenme noktaların-
dan uzaklaşılmasıyla, ortaya çıkan ideolojik (düşünsel) dönüşüm...

3) Bu gelişmelerin akabinde, Aleviliğin kendi doğasında mey-
dana gelen öğretisel (-doctrinal-) dönüşüm...

Günümüz Alevileri kimliklerini sorgulamaktadır. Alevilik..."
Türkleşmiş" özgül (özgün) bir İslamiyet mi? İslam'ın bünyesinde bir
mezhep mi? Protestan Ahlakı gibi bir ahlak anlayışı mı? Bir gelenek
(**Alevi Öğretisi**) mi? Bir kültür mü? Yoksa kendi mihrabı, kendi ta-
pıncı ve kendi öğretisiyle ayrı bir din midir?

Bütün bu sorular Aleviliği örten giz perdesinin ardında ikinci
planda kalmakta, siyasi yaşama geçiş ve (diğer kültürel kimliklerle)
rekabet, kartların yeniden dağıtılmasına işaret etmektedir.

4) İttifak sorunsalının belirmesi...

İç göç ve iltica yeni budunların (-ethnie-) birbirleriyle ittifaka yö-
neldikleri bir ortam hazırlamaktadır.

a) Türkiye'de Aleviliğin sol kesim ve laiklikle ilişkisi mevcuttur.

Kemalist ideolojiyle geleneksel ittifak artık uzlaşmayı sağlaya-
mamaktadır. Aleviler Kemalizmi ve onun yalnızca tek boyutunda la-
ikliği savunmalarını isteyenleri reddetmektedirler (-accusent-).

Aleviliğin doğal humusu olagelmiş ilerici solun yapısal özellik-
leri bozulmuştur (siyasi partiler, sendikalar vd...) ve yeni bir "toplum-
sal hareket" yerini alana dek ilerici sol mahlul (varissiz) kalmıştır.

Kurumsal planda ayırıcı olan **Diyanet** karşısında (bölünmüş-
lük söz konusudur), gerçekten de:

Alevilerin önemli bir kesimi bütçesi aslında sünni cemaati ve yal-
nızca onun çıkarlarını besleyen bu kurumun ortadan kaldırılmasını
talep etmektedir. Bu kesim anayasada mevcut olan (anayasal) laiklik
ilkesine uygun olarak din işlerinin kamu bünyesinden ayrılması ge-
reğini dile getirmektedir.

Diğer bir eğilim (İzzettin Doğan'ın öncülüğünde Cem Vakfı) ise
Diyanet'in korunmasına (karşı çıkmazken) Aleviliğin, ilkin Diyanet
idaresine katılarak ve dağıtılan pastadan payına düşeni alarak ardın-
dan da mevcut din eğitiminde yerini almasıyla kurumsal (-constitu-
tionnelle-anayasal) olarak tanınması üzerinde durmaktadır.

Bir üçüncü kesim ise köktenci (-fondamentaliste-) olarak nitele-
nebilir: bu görüşe göre Alevilik her şeyden önce ayrı bir dindir. (Pa-
palık buyruğu gibi,) Alevi olmayanların cemaatin işlerine daha fazla
karışmasına imkân verebilecek (toplum geneline) bir açılımı sağla-
yabilecek değişiklikleri araştırmak yerine kutsal tapıncın ve (-det-)
kitaplarına geri dönülmesini öğütlemektedir.

b) Avrupa'ya gelindiğinde sorun karmaşıklaşmaktadır.

Burada yapılması gereken, Aleviliğin yeni yapım taşlarının bir
tehcir hareketine ve Alevilerin içinde bulunduğu "azınlık içinde azın-
lık" konumuna bağlı olarak işlediğinin anlaşılmasıdır.

Genel olarak sorun, toprağından öteye ekilen İslam'ın görüş ala-
nında ve yaşam sahasındadır: Son derece rekabetçi bir bağlamda, yal-
nız İslam'ın içinde değil, buduncu (-ethnitaire-) pek çok çıkar gu-
rubu bünyesinde de cemaatin dışından ya da en fazla İslam ilerige-
lenleriyle işbirliği içinde olan, yetkin Avrupalıların (avrupalı güç
odaklarının) belirlediği, hangi idare stratejisine göre saf tutulacağı ko-
nusunda yanıt aranan soru İslam'da kimin neyi temsil ettiğidir. İster
istemez, kökleri judeo-Hristiyan (-judeo-chretienne-) Batı ilericili-
ğine dayanan tolerans kavramı İslam idaresinin sorunu olarak karşı-
mıza çıkmaktadır. Bu anlayışa göre, İslam yalnızca bir din değil top-
lumun ve onu oluşturan farklı değerlerin bir seçimidir. Bu bakımdan
İslam'da ilericilikle bir ilişki ve kesinlikle yadsınamayacak siyasi bir
boyut bulunmaktadır.

Tüm Avrupa'ya bakıldığında söz konusu hoşgörünün idare edi-
lebilmesi için iki uç strateji seçeneği belirginleşiyor:

a) Fransız cumhuriyetçi bütünleşme modeli,

İlke olarak Müslüman kimliğine saygının en iyi garantisi laiklik

ilkesi. Devlet hiçbir dini cemaate (bir diğerine kıyasla) ayrıcalık tanımayarak tarafsızlık ilkesine uygun davranır.

Cumhuriyetin okulu, fırsat eşitliğini gözetken bu mimarinin tapınağı konumundadır. İslamın bakış açısıyla, bu stratejinin sakıncası, “ümmeî” İslama fazla yer ve görüş mesafesi kalmaması olarak göze çarpıyor.

Şu an için gündemde olan, geçmişle çelişik olmayarak Fransa'daki İslam'ın, Fransız ortak yaşantısının çerçevesinde düzenlenmesi. Mehzeplere ilişkin dernekleri düzenleyen kanunun 1905 tarihli olmasına karşın kültürel ve eğitim amaçlı faaliyet gösteren tüm Fransız İslami dernekleri 1901'deki yasaya göre düzenlenmiş durumda.

b) Alman çeşitli-kültürlülüğü,

Kültürler çeşitliliği için hareket sahası yaratmak olarak tanımlandığında, yani özgürlükler boşluğu (tüm farklılıkların en baştan tanınması) olarak nitelendiğinde deyim yanıltıcı olabilir. Oysa gerçek çok farklıdır. Çeşitli-kültürlülük kavramı “kültürel bağıntıcılık” (-relativisme culturel-) ilkesinin bir uyarlanmasıdır. Okul antropolojik gelenekte tanındığı biçimiyle evrensel değerlerin varlığı ilkesini yadsırken, belirli bir kültürün kendi kendine meşruiyeti kabul gördüğü sürece sahip olduğu değerler ve günlük uygulamalarını dikkate alır.

Uç bir örnek olmasına karşın, kadın sünneti uygulandığı kültürlerle bütünleşebildiği sürece barbarca bir uygulama olmaktan çıkmaktadır. Görünürde bu yaklaşım baştan çıkarıcı bir liberallik içerir. Uyumlaştırıcı ve bütünleştirici stratejilerin karşısına “ultra” liberal “bırakınız yaşasınlar” yaklaşımı çıkmaktadır.

Alman içtihatı kan bağı (-jus sanguinis-) esasına dayandığından Almanya bir göçmenler ülkesi olamaz. Sonuçta Alman topraklarında bulunan yabancılar tanım gereği “yabancıdırlar”. Şu halde hem uyumlaştırıcı hem de daha az bütünleştirici hukuki bir düzenleme (iki farklı yaklaşım açısından da) söz konusu değildir. Çelişik olarak alman hukuksal öğretisi, başta Refah Partisi'nin yurtdışı dayanağı olan **Milli Görüş** olmak üzere İslamcı Türk guruplara fayda sağlamaktadır.

Gerçekten de Türkiye'deki kökten İslamcı söylem kısa süre önce Osmanlı'daki “millet” (doktrinine), yani dini cemaatlerin temel kimlik (-entite-) olarak kabul edilmesi yaklaşımına geri dönüşü denedi. Bu fikir, şüphesiz çeşitli-kültürlülük öngörüyor: dinsel kaynaklı cemaatlerin tanınması ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde olduğu gibi, Yunan, Ermeni ya da Yahudi milletleri türünden bir çeşitlilik... Türk İslamcıları yeniden gözden geçirilen bu doktrini bir nebze laiklikle bağdaştırıyorlar: Farklılıklara karşı gösterilen saygı. Bu gözle bakıldığında Türkiye laikleri, tamamen Osmanlı tarzı bir düşünce olarak toplumdaki çoğunluk ve yeni “**dimmiler**” arasındaki zıtlığa benzer biçimde, Alevilerin laik **millet** değerini arttırmasına işaret ediyorlar.

Avrupa sathındaysa, özellikle Almanya dikkate alındığında düşünce, İslam cemaatinin temsilen tanınması ve yalıtılmış bir bir arada yaşamın hayata geçirilmesiyle, sembolik olarak tam özerklik ve Müslüman cemaate geri dönmesi düşünülen, yılda 650 milyon Markı bulan zekâtlarla beklenmeyen bir gelire elde edilmesi üzerine odaklanmış durumda.

Amerika Birleşik Devletleri dikkate alınmadan (bile) Avustralya ve Kanada bu çeşitli-kültürlülüğe çarpıcı örnekler veriyorlar.

Bu örnekler iki büyük riski de öngörmeyi gerektiriyor:

* Öncelikle **apartheid** olarak adlandırılan ayrımcı bir gelişme siyasetine yol açması,

* Sonrasında bunun uç bir noktada cemaatler arası rekabete ve ileriki kuşaklara yansiyacak yıkıcı etkilere haiz bir **kabileciliğin** ortaya çıkması...

5) Alevilik için hangi gelecek

a) Temel yapılarıdaki düzenlemeler (-modification-değişiklik)

Alevilik cemaatin toplumbilimsel evrimiyle çelişik bazı kurucu ilkeleri vardır. Alevilik her şeyden önce, soyu sürdürme ve birlik (-solidarite-) düzeneklerini ayarlayan soydan gelimli bir topluluk dini-dir. Şehirleşmeye geçiş ve iltica hareketi (-diaspora-) bu soya özgü

yapının korunmasını mümkün kılmamaktadır. Yok olmanın, taşılaşmanın (fosilleşmenin) ya da bir folklor ögesine dönüşmenin baskısı altında, yeni koşullara uygun temel yapılanmayı kuşanmaksızın Alevilik uzun süre ayakta kalamayacaktır.

Sıralanan kurumlar artık, eskiden olduğu gibi işleyemezler:

* Doğum koşullanması: Alevilik kimliği yalnızca doğumla kazanılmaktadır. Bu özellik soydan gelimli yapının temel taşıdır

* Musahiplik-eş tutma-: Bu kurum, hısım-akraba ilişkilerini örgütleyici ve hukukileştirici özelliğiyle şehirleşme ve sürgünlük halinde düşünülmesi mümkün olmayan yüksek bir sosyalleşmeyi öngörmektedir.

* Sorgu ayini-dar-i mansur- kurumunun işlerliği: Kendi gerçekliğine ulaşma ve cemaati düzenleme açısından bu kurum, karşılıklı tanınmanın mevcut olduğu soydan gelimli bu cemaatin geleneksel çerçevesi içerisinde temel öneme sahiptir.

* Aynı şekilde, **ayin-i cem** de geleneksel çerçevesinde yaşatılması güç bir ayin olarak karşımıza çıkmaktadır.

b) Dışarı açılma sorunu

İzafi olarak gizlilik kuralının terk edilmesi, **Alevi olmayan** müttefiklere ve sempatizanlara doğru yaklaşma çabası cemaatin kimliğinin korunması açısından sorun yaratmaktadır. Alevi olmayan dostlara ve müttefiklere karşı nasıl bir tutum sergilenmelidir? Köken ayırımı yapmaksızın ama değişik dini çevrelerden gelen elemanları **bir din bünyesinde** toplayan Budizm'den farklı olarak Bektaşilik çatısı altında toplanma Aleviler ve bu ahlak anlayışı içinde tanışanlar için bir kaynaşma yeri olmaktadır. Tarihselliğin avantajına sahip bir yol gibi gözükmekle beraber geleneksel yapıların geçerliliğini tartışmaya açmakta (-remettre en vigueur-) olan Bektaşilik kültürü, modern Batılı toplumun mantık yapısıyla ve çerçevesiyle aynı zamanda da kültürel anlamda geleneksel gizemciliğinin zenginliğiyle tam anlamıyla kaynaşmış gözükmektedir. Bu örgütlenme düzeyi, günümüz toplumunun itici tepkime-leri içerisinde bireyin gereksinimini (-engagement) somutlaştıran toplumsal hareketle etkin bir işbirliğinin temasını sağlamaktadır.

ANTROPOLOJİK YAKLAŞIMLA ALEVİ VE BEKTAŞİ KİMLİKLERİ VE TEMEL İŞLEVLERİ

Doç. Dr. BELKIS TEMREN
(Ankara Üniversitesi)

Alevilik ve Bektaşilik kavramları bugün özellikle ülkemizde sık sık gündeme gelmekte ve çoğunlukla beraberce anılmaktadır. Bu kavramların birlikte anılmasını neredeyse zorunlu kılan bir gerekçe mutlaka vardır. Ancak, birlikte anılmalarının yanı sıra, ayrı ayrı var olmalarının da bir gerekçesi bulunmaktadır. Sizlere sunmak istediğim bu çalışmanın amacı da söz konusu kavramların neden çoğunlukla birlikte anıldıklarına ve niçin ayrı ayrı birer simge niteliklerini koruduklarına antropolojik yaklaşımla bir açıklama getirebilmek çabasıdır.

Böylece, belki de halk ağzında bu terimleri kullanırken düşülen kavram karmaşasına bir aydınlanma getirebiliriz. Küller altında tutulmuş bu kültürün uyandırılmasına ve yaşatılmasına onun temel özellikleri ve işlevlerinin anlaşılmasına katkıda bulunabiliriz.

Bugüne kadar Alevi ve Bektaşi kavramların açıklanmasında kullanılan yaklaşımlar çoğunlukla tarihsel olmuştur. Bunun sonucunda

da, birini diğerrinin bir kolu gibi görmek, ya da birinin “babagan” oluşu ve soy gütmeyişi; diğerrinin ise “dedegan” oluşu ve soy güdüşü ön plana gelmiştir. Ayrışımın nedeni sadece, Hacı Bektaş Veli’nin çocuğunun olması ve yolunun onun bel evlatlarıyla sürdürüleceği ya da Hacı Bektaş’ın hiç çocuğunun olmadığı savı ve yolunun, yol evlatlarınca sürdürüleceği konusu mudur? Bu tür yaklaşımlar, ayrışmaların oluşmasına neden teşkil eden işlevlere değinmediği için onları derinden tanımamıza ve bütünleştikleri, yardımlaşabilecekleri noktaları görmemize yeterince yardımcı olamamaktadır. Acaba hangi işlevsel gerekçe onları farklı yapılanmalara itmiştir. Farklı simgeler içinde anlamlandırmıştır. Amacımız antropolojik yaklaşımla soruna işlevsel açıdan bakmaktır.

Antropolojik yaklaşımla Alevi ve Bektaşî kimlikleri

Yakın çağımızda antropolojinin çeşitli dallarında çalışan meslektaşlarımız simgelerin anlamsal çözümlerinin bir kültürü anlamaktaki önemi üzerinde durmuşlardır. Bunların arasında, Turner, Geertz, Levi-Strauss, Douglas, Sperper, Cassirer, Bateson ve daha pek çoğuna sayabiliriz.

Örneğin, Turner, dünyayı işaretler (sign) aracılığıyla, kendimizi ise simgeler (symbol) aracılığıyla anlıyoruz der. Simgelere toplumsal sürecin bir parçası olarak bakar. Geertz simgelerin birer ‘metin’ olarak kabul edilmesini ve yorumsal yaklaşımla incelenmesini savunur ve buna kültürün “eylemsel belgeye dayalı yoğun tanımlanması” adını verir. (Temren, 1995 b: 19) Levi Strauss gibi, dili ve sembolizmayı insan kültürünün vazgeçilmez karakteristiği olarak gören Cassirer de, simgesel anlatımın, insanın bilinçliliğinin temel işlevi olduğunu ve bunun, tüm insan yaşamını anlamamızın temelini oluşturduğunu savunur. (Morris 1993: 218).

Bu nedenle, konuya önce simgesel bir yaklaşımla bakmanın yerinde olacağı kanısındayım. “Alevi” ve “Bektaşî” terimleri birer sim-

gedir. ayrı ayrı birer simgedir. Her simgenin bir “anlamlar bütünü” bünyesinde saklı tuttuğu” göz önüne alınırsa farklılaşan anlamlar bütünü” yansıttıkları da açıktır. Ancak, bu iki simgeyi birbirine sıkıca ilişkilendiren bir gerekçe de mevcuttur. Onları “Alevi-Bektaşî” olarak yeni bir simge altında toplayan ve “diğerleri”nden ayırarak gruplayan etmenler nelerdir. Önce bunlar üzerinde durmak istiyorum.

Alevi ve Bektaşîlerin paylaştıkları ortak zemin

Bugün Alevi simgesi çoksesli (multivokal) yapısı içinde birden çok vurgulama vermektedir. Örneğin Alevi simgesi, “Hz. Ali’yi sevenler, onun yolundan gidenler” anlamını vurgulamaktadır. Bu anlamda bakınca, Bektaşî de Alevidir, Sünni olarak bilinen kesimin pek çoğu da Alevidir. Sözü edilen vurgulama Hz. Ali zamanından beri kullanılmaktadır. Yine Alevi simgesi, “Hz. Ali, Ehli Beyt ve oniki imam sevgisi ile bezenmiş, Türk töresiyle şekillenmiş, Horasan okulundan esinlenmiş, Hacı Bektaş Veli izinden yürüyen, çoğunluk içten evlenme ile uzun süre, gelenek, görenek birliği sağlamış ortak yaşam tarzı süren gruplar” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ikinci anlamdaki Alevi simgesinin çok daha yakın zamana ilişkin olarak kullanıldığını görmekteyiz. Biz Alevi kavramı ile burada ikinci anlamdaki vurgulamayı kastetmek istiyoruz. Bizim vurgulamamızdaki Alevilik ve Bektaşîlik ise, Hacı Bektaş Veli sonrası dönemde şekillenme ve kurumlaşma aşamaları geçirmiştir. Önce, her ikisinde de ortak olan özellikler yani paylaştıkları ortak zemini sunmaya çalışalım.

Her ikisi de Horasan Okulu kaynaklıdır.

Dolayısıyla Horasan okulunun önemli özelliklerinden,

- Türk töresi kaynaklı olmayı;
- Türkçe’nin temel iletişim ve ibadet dili olarak kullanılmasını;
- Türk töresinden kaynaklanan özelliği ile kadına verdiği eşdeğer statü sonucu ibadetin ve yaşamın içinde kadın erkek cins ayrımcılığının gözetilmeyişini,

● Türk töresinden alıp getirdiği “şiişel anlatım kullanma özelliği”ni

● Eski Türk geleneklerinden getirdiği “dem” alımı geleğini sayabiliriz.

Her ikisi de söyleminde, Hacı Bektaş Veli’nin getirmiş olduğu en çarpıcı özellik olan ve Horasan okulunun dört kapı öğretisinde, her kapıya onar makam ilave ederek, “4 kapı 40 makam” anlayışını benimsemişlerdir. Bu nedenle Hacı Bektaş Veli’yi “Pir” olarak kabul ederler. Kimi zaman “Hünkâr” olarak andıkları Hacı Bektaş Veli’ye çok şey borçlu olduklarının bilincindedirler.

Hacı Bektaş Veli, özellikle Anadolu’da Türkmenlerin Türk kimliğiyle ve Türkçeyle yaşamayı sürdürmelerine, kendilerine güvenlerinin artmasına ve kendi kültür bütünlükleri içinde İslami gerekleri yerine getirmelerine önderlik etmiştir.

Her ikisi de, “uluhiyet-nübüvvet-velayet”i simgeleyen “Allah-Muhammed-Ali” üçlemesine ve “Ehl-i Beyt sevgisine” bağlıdır. “Ev halkı” anlamına gelen Ehli Beyt için “Al-i aba” da denmektedir. Hatta “Pençe-i al-i aba” olarak da geçer. Bir el şeklinde sembolize edilir. Sembolde parmak uçları yukarı doğru kıvrık tutulduğunda Arapça “Allah” yazısına benzetildiği için El ile uluhiyetin bağlantısı kurulur. Ehli Beyt sevgisinin özünde Hz. Muhammed’i Nebi ve Hz. Ali’yi veli olarak görmek ve onların soyundan gelenleri sevmek anlamında “tevela” ve sevmeyenleri sevmemek anlamında “tebera” anlayışı bulunur. Böylece Hz. Muhammed’in kızının ve damadı Hz. Ali’nin soyundan gelenlerce şeriatının (kurallarının) sürdürüleceğinden hareketle 12 imam inancı da, her ikisinde de ortak zemin içinde yer alır.

Bu ortak zeminin meydana gelmesinde ortaklaşlan tarihsel bir süreç de vardır. Ancak bu konuya diğer konuşmacılar değineceği için biz sadece varlığını belirtmekle yetineceğiz.

Sonuçta, yukarıda saydığımız bu temel özellikleri paylaşanlar kimlerdir diye baktığımızda, bugün Alevi ve Bektaşî simgeleriyle ta-

nımladığımız kimliklere sahip toplulukları ortak bir zeminde buluşturur ve diğerlerinden ayırabiliriz. Aynı zemini paylaşan başka bir grup yoktur. Bu nedenle biz onları diğerlerinden ayırmak istediğimizde bir yeni birleştirilmiş simgede tanıtmaya çalışırız. “Alevi-Bektaşî” şeklinde. İşte kısaca, bu iki simgeyi bir arada anmamızın altındaki işlevsel gerekçe budur.

Alevi ve Bektaşîlerin ayrışan işlevleri

Yine antropolojik yaklaşımla günümüzde Alevi olarak ve Bektaşî olarak simgelenen toplulukları bunların özelliklerini dikkate aldığımızda ve ulaştığımız sonuçları değerlendirdiğimizde Alevilik ve Bektaşîlik simgelerinin işlevsel açıdan farklılaştığını görmekteyiz.

Alevilik, bireye verdiği toplumsal kimliği ve statüyü babadan oğula kan bağıyla geçirmektedir. Yani, kimlik doğuştan kazanılmaktadır. Dolayısıyla birey içine doğduğu toplumun normlarıyla yoğrulmakta, enkültürasyon ile toplumun bir bireyi olarak yetişmektedir. Doğumdan mezara dek yaşamın tüm safhalarına ilişkin davranış kalıpları, içinde yaşadığı kültürce ona kazandırılmaktadır.

Dolayısıyla yukarıda saydığımız temel zemin üzerine gelişmiş olan uygulamalar topluluktaki bireylerce “görgü” olarak öğrenilmekte ve sürdürülmektedir. Hatta buradan kaynaklanarak ibadetlerinin merkezini oluşturan toplantılarının adı “görgü cemi” olarak da geçmektedir. Anadolu’nun farklı yörelerinde yerleşmiş gruplarca, biraz da olsa birbirinden farklılaşmış ama temel çizgisini korumuş grupları görebiliriz. Bu da bize Tahtacılar, Çepniler, Kızılbaşlar gibi kültürel zenginlikler sunmuştur. Temelde Anadolu’nun sosyal yapılanmadaki temel özellik olan feodal sistemden etkilenmiş ve “ağalık” sistemine benzerlik gösteren “dedelik” sistemini oluşturmuştur. Grup üyeliği gibi “dedelik” de babadan oğula geçmiş ve günümüze dek ulaşmıştır. Bazı yörelerde peş peşe yetenekli bilgili dedeler yetişmiş halk, gelenek ve göreneklerini aksatmadan sürdürebilmiştir. Bazı yörelerde

ise, bilgili bir dedenin oğlu konuya ilgisiz kalmış veya bir şekilde yerli formasyona sahip olamamış ve Alevi gelenek-göreneklerinin aktarımında ve korunmasında aksamalar, farklılaşmalar olabilmıştır.

İşlevsel olarak Alevilik, bireylere, bir toplumsal kimliğe statüye sahip olmayı ve yukarıda saydığımız ortak zemin özelliklerini kendi yerel vurgulamalarıyla da olsa yaşama olanağı sağlamıştır.

Bektaşilik ise, bireye verilen kimlik, ancak, en azından reşit olduğunda ve kendisinin gruba katılma isteğini duyduğunda, bunu dile getirdiğinde ve dahil olacağı grubun rızasıyla elde edilebilmekte ve bu kimlik ve kazanılan statü babadan oğula geçmemektedir. Yani doğuştan kazanılan bir kimlik söz konusu değildir. Sonuçta, kimi bu kimliği 18 yaşında elde ederken, kimi 45; kimi de 55 yaşında elde edebilmektedir. Dolayısı ile bireyin toplulukta geçerli kuralları ve normları öğrenmesi, grup kültürünü elde etmesi bir “eğitim” sürecini gerektirmektedir.

Sonuçta, yukarıda saydığımız temel zemin üzerine gelişmiş olan uygulamalar bu topluluklarda ise bir eğitim, kültürel aktarım temelini dayanmaktadır. Bu da, eskiden dergâhlarda, şimdi ise evlerde, “Meydan” ve “Sofra” adlarıyla anılan eğitimin temel iki ögesince gerçekleştirilmektedir. Sofraya gerektiğinde misafir olarak konuya yakın ilgi duyanlar birkaç kez için davet edilebilse bile, meydan sadece ikrar vererek yola bağlanmış “nasipli” kişilere açıktır.

Bektaşilikte amaç, “insan-ı kâmil olma yolunda kendini eğitime çabası içinde olanlara bu yolda eğitsel hizmet sunmaktır.” Böyle bir işlevi üstlendiği için ağırlıklı olarak bir eğitim kurumu işlevini görür. Almakta oldukları eğitim ile edinecekleri formasyon onlara bir grup kültürü sunacaktır. Bu bakış açısıyla eğitimin aksamadan sürdürülmesi ve yozlaşma tehlikesine karşı korunması gerekmiş ve bu gereksinim de eğitsel ve hizmet makamlarının soy yoluyla değil de irşad yoluyla aktarımını mecbur kılmıştır. Kısaca mürşidlik çok önemlidir ve ancak yetkinlik kazanmış yol evladına aktarılabilir.

Görüleceği gibi, olaya antropolojik bir yaklaşımla baktığımızda,

bugün bu iki simgenin oluşmasındaki ve varlıklarını sürdürmelerindeki en önemli nedenlerden birinin işlevsel olarak farklı gereksinimlere yanıt vermelerinde yattığı görülmektedir. Alevilik, bir toplumsal kimlik içinde ortak zemindeki kültürel vurgulamalarla bir yaşam tarzı sunarken; Bektaşilik, ister Alevi kökenden gelsin, ister Sünni kökenden ve hatta Hristiyan kökenden (Yeniçerilerdeki devşirmelerde olduğu gibi) ortak zemindeki kültürel değerler etrafında oluşan bir tasavvuf okuluna girerek bireyin kendisini eğitebilmesinin olanağını sunmuştur ve sunmaktadır.

Bektaşiliğe eğitsel açıdan genel bir bakış

6 Kasım 1997 tarihinde Hakk’a yürüyen Bedri Noyan Dede-ba’nın ifadesiyle Bektaşilik, “iyi insan olmak sanatıdır”. Zamanının geniş çapta eğitim verebilen kurumları, ya medreselerdi, ya da tarikatlerdi. Medreseler, günümüzün örgün eğitim kurumuna karşılık olurken, tarikatlar aracılığıyla verilen eğitim de, yaygın eğitim kurumlarının karşılığını oluşturuyordu. Bu nedenle Bektaşilik de, bir yaygın eğitim kurumu işlevini üstlenmiş olan “tarikat” şeklinde teşkilatlanmıştır. Her ne kadar “Bektaşîyye Tarikatı” “Bektaşî Tarikatı” gibi isimlerle tanınsa da Bektaşiler kendilerini tanımlarken, “Tarik-i Nazenin” yakıştırmasını kullanmaktan büyük zevk duyarlar. Yakın zamanda Hakk’a yürüyen yola pek çok hizmeti bulunan Turgut Koca Halifebaba Erenlerin tanımıyla Bektaşilik, “peygamberlik mesleğini öğrenmektir”. Bunu da peygamberi, olaylara bakış açısıyla, halka getirdiği reformlarıyla, sabrıyla, iyi niyetiyle, gayretiyle tanımak ve günümüzde onun bu meziyetlerini kendinde toplayabilen kâmil insanlar yetiştirmektir şeklinde açıklamak mümkündür.

Bektaşî için Tanrı korkulacak, cezalandırıcı, kendisinden uzak, ulaşılmaz değildir. Suç olmayan yerde ceza da olamaz diye düşünülür. Nasip almanın ilk aşaması olan, ikrarın “abdest” kısmında yaptığı akitleşme, onu zaten suçtan korumaktadır. İkrarına bağlı kalma-

mak ise, Bektaşiliğe bağlı kalmamakla özdeştir. Bu yüzden ya Bektaşî'dir ve korkunun gönlünde yeri yoktur. Ya da düşkündür. Eğitimin en önemli bölümü, verdiği ikrara bağlı kalmak ve iyi insan olmayı tüm varlığına nakşederek, davranışına indirmektir. Tarif, tasnif, tahakkuk aşamalarından geçen eğitim, bilmekte kalmaz, olmakta noktalanır. Ne bildiği değil, nasıl olduğu, nasıl davrandığı önemlidir. Eline, diline, beline sahip olmak örneğindeki gibi, bunları söylemek, söylemde bilmek mutlakaki önemlidir, ancak davranışlarıyla bunun örneğini gösterebilmek, bunu yaşayabilmek, işte Bektaşî eğitiminin amacı, Bektaşîliğin temel prensiplerini insan davranışına nakşederek "evrensel insan" modeline ulaşabilmektir, yani İnsan-ı Kâmil'e ulaşabilmektir...

Bektaşilik Tanrı'ya yaklaşırken, Tanrı korkusu yerine tanrı sevgisini işlemiştir. Allah, onun gönlünde taht kurmuş, şah damarından yakın olmuş, gerektiğinde naz yapabileceği kadar kendisini sevendir. Bunu, Mihrabi şu dizelerde dile getirir:

*Allah diye bağırma
Irak sanıp çağırma
Hakkı dilden ayırma
Şeytan güler bu hale*

*Hayali bir yerdesin
Sen arada perdesin
Hak sende sen nerdesin
Nedir cevap suale?*

*Levh-i mahfuzdur yüziün
Anı şerheyler söziün
Arif bilir içyüziün
Cahil düşer zevale*

*Kur'anidir söziümüz
Rahmanidir yüziümüz
Hakkı görür göziümüz
Aldanmayız hayale*

Bektaşî Allah'ı gönlüne sığdırmıştır. Bektaşî neredeyse O da oradadır. Aynı değıllerdir. Cevher ve Araz hemhal olmuşlardır. Bunu Kerimi şöyle anlatır:

*Rabbim seni nerde bulsam,
Daim ben seninle olsam
Şayet sen Hakk, ben kul olsam
İkilik girer araya*

*Sen vücutsun biz gölgeyiz
Biz senin ile zindeyiz
Olursa bir siz, bir de biz
İkilik girer araya.*

*Sen bana, ben sana gıda
San ganisin, ben fukara,
Seçilse bay ile geda,
İkilik girer araya...*

İnsanı evrende Tanrı halifesi olarak gören bu bakış açısı, Tanrı'nın insanı "kendi suretinde yarattığı" düşüncesiyle "Ne varsa âlemde, örneği var Adem'de" diye tanımlar. İnsan "Tanrı Halifesidir", "Tanrıyı yeryüzüne indirendir". "Feyz'i mukaddestir". Tüm evren, kâinatındaki her şey insan için oluşmuştur. İnsan kâinatın hattı istiva-sında oturan denge unsurudur. Ancak sözü edilen insan elbette ki "insanı kâmil"dir, "yetkin insan"dır, kâmil insandır. Kâmil İnsan da, Hz. Ali'de simgelenir.

Tüm kâinat bir denge üzerine kurulmuştur. Bektaşî sofrasında ki tuz, dengeyi simgeler. Her sofraya tuz tadarak açılır, yine tuz tadarak kapanır. Buradaki amaç, simgenin anımsatmasıyla dengeli olmayı, dengeyi korumayı ve bunun için verilen sözleri hatırlamaktır. Bektaşî sohbetlerindeki hemen her sözcük bir şifre gibidir. Sohbetlerde, “katlı anlatım” kullanılır. Simgesel bir anlatım tarzıdır. Bir cümle- nin, görünen (zahir) anlamının dışında, içsel (batın) anlam katlarının bulunmasıdır. Aynı cümleyi dinleyen birkaç kişi, birkaç farklı anlam çıkarabilmektedir ve bunların hepsi de doğrudur. Farklılık, dinleyen- nin kendi eğitsel seviyesine göre yorum yapabilmesindedir. Bektaşî- likte hüner, böyle “sırrı sır eden” çeşitli seviyede manalar içeren şe- kilde konuşabilme yeteneğini geliştirmektir. Elbette ki bu manalar hep tasavvufî özellik taşımaktadır. Katlı anlatım tarzı Bektaşî eğitiminin doğal sonucu olarak gelişir. Bektaşî edebiyatını son derece zengin kı- lan da budur. Bazen birkaç Bektaşinin bulunduğu ortamda bulunan bir yabancı, sohbeti zevkle izler. Pek çok şey öğrenir, öğrendiklerinin hepsi de doğrudur. Ancak, orada, içsel anlamlardan hareketle bam- başka bir sohbet daha sürdürülmüş olabilir. Bunu ise, ancak nasipli olanlar anlar. Bektaşilikte simgeler o denli önemlidir ki, ilk bakışta bazılarına oldukça şekilsel ve bol ritüelle bezenmiş görünebilir. Bek- taşîlerin “niyazı ve piyazı boldur” deyişi bu yüzden çıkmıştır.

Bektaşî insanları, din, dil, cins, ırk farkı gözetmeksizin kucak- lar, ancak onları bir tek ölçüte göre ayırır. Bu da eğitimidir. Eğitim alan ve alabilecek kişi “er kişi”, eğitim alamayan ve alamayacak kişi ise “ham ervah” olarak tanımlanır. Bektaşî kendisini eğitim alma yolun- da yolcu, Bektaşîliği de bu yolda araç olarak görür.

Özetleyecek olursak, ortak zeminden kaynaklanan bir bilgi ve kültür birikimini Alevilik, bir yaşam tarzı olarak geleneklerle aktara- rak sosyal yapılanma düzeni içinde sürdürürken, Bektaşîlik aynı ze- min üzerine gelişmiş bir eğitsel ağırlıklı tasavvuf okulu olarak sür- dürmektedir. Bu nedenle onları diğerlerinden “Alevi-Bektaşî” sim- gesiyle ayırmakta ve onlara ilişkin kültür zenginliklerini değerlendiri- mek üzere özel bir çaba göstermekte büyük yarar olacaktır.

KAYNAKLAR:

Birdoğan, Nejat. İttihat-Terakki'nin Alevilik Bektaşîlik Araştır- ması (Baha Sait Bey). İstanbul, 1994.

Fiğlalı, Ethem Ruhi. Türkiye’de Alevilik Bektaşîlik. Ankara, 1990.

Melikoff, Irene. Uyum İdiki Uyardılar. Çev: Turan Alptekin. Cem Yay. 1993.

Morris, Brian. Anthropological Studies of Religion. Cambridge University Press, U.S.A. 1993.

Temren, Belkis. Bektaşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu. T.C. Kültür Bakanlığı Yay. 1995 (a).

Temren, Belkis. “Sosyal Antropolojinin Alt Disiplinlerinden Simgesel Antropoloji Konusunda Bir Değerlendirme” Folklor/Ede- biyat. Nisan, Cilt 1, sayı : 3 1995 (b).

1826 ÖNCESİ BEKTAŞİLER-NÜFUZ (ETKİ) SAVAŞI VE STRÜKTÜR (YAPI) PROBLEMLERİ

Prof. Dr. SURAIYA FAROQHİ
Münih Üniversitesi

Kimler Bektaşî tarikatına mensuptur? İlk bakışta sorunun yanıtı basit gibi görünmekte. İlk önce bir Bektaşî zaviyesinde muhip olarak törenlere katılan ve daha sonra özel bir (kabul) töreniyle buna yetkili bir liyakat sahibi tarafından tarikata kabul edilmiş olan kişiler Bektaşî tarikatı mensuplarıdır. Burada söz konusu olan bir kişinin bireysel tercihidir; adayın ailesinin daha önceden tarikatla herhangi bir ilişkisinin olması gerekmemektedir. rivayet doğru ise ve Balım Sultan evlenmemiş Dervişler (Babalar) kolunu kurmuş ise, tarikatın bu kolunda 16. yüzyıl başından itibaren Bektaşî ailelerinin olması zaten olanaklı değildir. (1).

Resmi Osmanlı Kaynaklarında Bektaşî Zaviyeleri

Ancak tarikatın bu tür kişisel müritleri ile ilgili 19. yüzyıl öncesi döneme ait pek az bilgi mevcuttur. Bir tarikat dergâhının şeyhi ol-

madıklarından tarikat tarihinin bu döneme ait ana kaynaklarından sayılan 16. yüzyıl resmi vergi kayıtlarında da gözükmemektedirler. Yalnızca istisnai olarak bu kayıtlarda zaviye üyelerinin isimleri listede bulunmaktadır, (2) örneğin tanınmış Seyyid Gazi'nin zaviyesi gibi. Yine bu örnek ile devam edecek olursak, isim listesi ile ilgili kayıtların hazırlandığı dönemde Seyyid Gazi'nin Bektaşî Tarikatı zaviyelerinden sayılıp sayılmadığı da belirlenememiştir.

Osmanlı vergi kayıtlarında Bektaşî (meclisi) zaviyesi üyelerinin adı geçtiğinde, bu adlar genellikle şeyh ailesinin, yani başta bulunan şeyhin büyük olasılıkla yerini alacak kişilerin (haleflerinin) isimleri olurdu.

Osmanlı Hazine idaresinin bu ilgisizliği, derviş zaviyeleri ile devlet arasında mevcut olan özel ilişkisinden kaynaklanmaktaydı. Devlet tarafından tanınan derviş zaviyeleri Osmanlı devletinin ilk dönemlerinden itibaren vergiden muaf tutulmuşlardı. Bunun karşılığında şeyhlerden kapılarına gelecek kişilere misafirperverlik göstermeleri, yiyecek, içecek vermeleri beklenmekteydi. Bu durumu belgelemek için vergi defterlerine kayıt düşülmüştür (3). Bu tür bir kayıt hem derviş şeyhlerinin hem de defterdarların haklarına dayanak oluşturmaktaydı. Bu biçimde defterde kayıtlı bulunmayan bir derviş dergâhı, vergi muafiyetinden yararlanamazdı. Öte yandan yerel yöneticiler tarafından vergi muafiyeti göz ardı edilen dervişlerin haklarını korumak için merkezi yönetime başvurma hakları vardı. Bu haktan 16. yüzyıla ait defter kayıtlarına atıfta bulunularak sıkça yararlanılmıştır ve bu tür şikâyetlere padişahın vermiş olduğu yanıtlar belgelerde sıkça görülmektedir.

Ancak vergi muafiyetleri kişilere değil de zaviyelere ve derviş şeyhlerine verildiğinden eski dönemler ile ilgili olarak çoğunlukla bu tür, zaviye olarak kurumlaşmış derviş grupları ile ilgili kaynak malzemesine rastlamaktayız. Bu oluşuma, hukuki açıdan bakacak olursak, dini bir vakfın kurulmasıyla ve büyük mülk ve arazilerin süresiz olarak bir zaviyenin kullanımına verilmesiyle gerçekleşmekteydi. Bu

camii ve kuran kursları ve hatta gayri müslimlerin hayır işleri için de geçerli olan hukuki çerçeveye Bektaşî şeyhleri de uymak zorundaydı (4).

Tarikatların Merkezileştirilmesi

17. yüzyıl başlarından itibaren hem Balkanlar'da hem de Anadolu'da yerleşim merkezleri/türebeleri olan Bektaşî Tarikatı bir dereceye kadar merkezi bir yapıya sahipti. Tarikata bağlı bir zaviyeye bir şeyh atanacağı zaman çoğunlukla Hacıbektaş'ta bulunan merkez zaviyesinin şeyhi tarafından Osmanlı makamlarına uygun bir ifadeyle belge sunulmaktaydı (5). Merkez zaviyenin şeyhi tarafından Osmanlı makamlarına yazılan bir dilekçeyle şeyh şu veya bu zaviyedeki şeyhlik makamının ölüm veya azledilme nedeniyle boşaldığını bildirip onun yerine aday olan kişinin bu makam için her açıdan uygun olduğunu bildirir ve merkez zaviyesi şeyhi bu nedenle kendisine beraat verilmesini talep eder (6). Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir belge olmaksızın uzun süre kamuoyuna açık bir makamda görev yapmak hemen hemen olanaksızdı.

Vakıf yönetimi için de aynı prosedür geçerliydi. Ancak bir farkla ki; vakıflar vakıf kurucusunun soyundan olan kadınlar tarafından da yönetilebilirlerdi. Oysa şeyhlerin hemen hemen hepsi erkekler (7).

(1) John Kingley Birge, *The Bektaşî Order of Dervishes* (yeni basım, London, 1965)

(2) Suraiya Faroqhi, "Seyyid Gazi Revisited: The Foundation as Seen through Sixteenth and Seventeenth-Century Documents", *Türkiye, XIII* (1981), s. 90-122.

(3) Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, 2 (1942), s. 279-386.

(4) Karşılaştığımız: *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1982, Bahaeddin Yediyıldız'da "Vakıf" bölümünü.

(5) Hacıbektaş yer adı kastedildiğinde, yani Hacı Bektaş'ın menkıbesinde Suluca Karahöyük diye tanınan köy, bugünkü Türkçe gramere uygun olarak birleşik yazılır. Tarikat koruyucusunun adı ise Osmanlıcada olduğu gibi ayrı (iki kelime) olarak yazılır.

(6) Bu tür belgeleri (yazıları) Başbakanlık Arşivi-Osmanlı Arşivi Cevdet Evkaf bölümünde (İstanbul) bulabilirsiniz.

(7) İki kadın şeyhin istisnai durumları için bakınız Barkan, "Vakıflar, sayfa 315-316".

Bu biçimde 17. ve 18. yüzyılda taşradaki Bektaşî zaviyelerine şeyhlerin atanmasını kontrol eden iki merci bulunmaktaydı. Şeyh adayı bir taraftan merkez zaviyesi şeyhi tarafından uygun görülmesi, ancak diğer yandan Osmanlı makamlarının da onayı alınmalıydı. Tanzimat Dönemi'nin yeni organizasyonlarından öncesindeki dönemi (zaman süresini) dikkate alacak olursak, bu denli organize olmuş bir yapı, derviş topluluğunda pek alışılmış değildir. Yalnızca Mevlevilerde buna benzer bir düzenleme mevcuttu (8). Diğer tarikatlarda yapı çok daha esnekti; bazılarında tarikat tarihinde öncelik verilen bir şeyh bulunmamaktaydı. Bazılarında ise belirli bir zaviyenin şeyhleri aynı zamanda diğerlerine göre bir önceliğe sahiptiler. Ancak kendi tarikatlarındaki diğer şeyhler üzerinde belgelenmiş hakları bulunmamaktaydı.

Hacıbektaş şeyhlerinin kendi tarikatlarının zaviyeleri üzerindeki kontrollerinin nedenleri kesin olarak belirlenmemekle birlikte, desteklenebilir varsayımlarla açıklanabilir. Fuat Köprülü hipotezinde haklıysa, 16. yy.'da Sünni olmayan uygulamaları ve inançları veya dini görüşleri nedeniyle tepki gören pek çok derviş tarikattan kaçmak (kurtulmak) için Bektaşî Tarikatı'na geçmiştir (9). Bu, tarikatın tümünün o dönemlerde Osmanlı makamlarınca pek şüpheli görülmediği anlamına gelmektedir. Ancak bu durum daha sonraki yüzyılda değişecektir. Osmanlı elit zümresi mensupları tarafından pekâlâ bir saygınlık duyulan Hacıbektaş şeyhlerinin bu olguyu ancak bazı şartlar dahilinde kabule hazır oldukları kolayca anlaşılabilir. Zira şeyhler bir olasılıkla komşuları veya bölge kadısı gözünde pek hoş görünmeyen kişilerin sorumluluğunu taşımak zorunda kalabilirlerdi.

Diğer yandan Osmanlı Sultanı'nın 16. yüzyılda Şii Safeviler ile savaştığı dönemlerde Şah sempatzanı olarak jurnal edilmenin sonu-

cu zindana atılmak Kıbrıs'a sürülmek ve hatta idam edilmek için yeterli neden oluşturmakta idi. Hacıbektaş şeyhlerinin çok hassas bir politika izlemek zorunda kaldıkları tahmin edilebilir. Bir yandan, yazar ve tarihçi Mustafa Ali (10) gibi Osmanlı üst zümresi mensuplarının desteğini almaya çalışıyorlardı. Ancak öte yandan kendini Şah İsmail diye tanıtan bir önderi takip eden ve Malatya dolaylarından gelen asi bir göçebe topluluğunun 1577'de Hacıbektaş'a geldiği bilinmektedir (11). Kurbanlar kesilmiş, derviş ve şeyhlerin bu törenlere en azından göz yumdukları kabul edilmektedir. Merkez zaviye şeyhlerinin bu denli hassas politik bir durumda yapılan yeniden düzenlenme sonucunda ve coşkulu dervişlerin hem kendilerini hem de tarikatı tehlikeye atabilecekleri durumlardan korktuklarını düşünmek pek yer-siz sayılmasa gerek. Ancak şüphe ettikleri kişilerin Bektaşî Tarikatı'nın bir zaviyesine şeyh olarak atanmasına itiraz edebildikleri süreçte risk çok azalmaktaydı.

Hacıbektaş şeyhlerinin tüm tarikat için aday gösterme hakkını belgeleyen ilk doküman 17. yüzyıl başlarına Sultan I. Ahmet (1603-1617 arasında hüküm sürmüştür) dönemine aittir (12). Bunun gerçekten Osmanlı devlet yönetimi tarafından bu konuda verilen ilk imtiyaz olup olmadığını kesin olarak bilemeyiz. Ancak yeni bir Sultan padişah olduğunda imtiyaz sahibinin atalarının haklarını onayladığı takdirde, kalem odası istek sahibinin, bu durumda Hacıbektaş şeyhlerinin imtiyazlarını belgelemek için sundukları dokümanları, onaylardı. Elimizde bulunan metinde ise böyle eski tarihli bir dokümandan söz edilmemektedir. Kaynakların az olduğu, ki bu durum 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başları için geçerlidir, dönemler ile ilgili olarak

(10) Cornell Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire* (Princeton, 1986), s. 167.

(11) Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları (1550-1603)*, (Ankara, 1963), s. 119.

(12) Suraiya Faroqi, *Der Bektaşî Orden in Anatolien* (Viyana, 1981) s. 93; "Conflict, Accommodation and Long-Term Survival. The Bektaşî order and the Ottoman State" Bektashiyya, Alexander Popoviç ve Gilles Veinsten tarafından yayınlanmıştır (İstanbul, 1995) s. 179.

(8) Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik* (İst., 1953), s. 152'de 15. yy. ikinci yarısından itibaren Konya'dan tarikat yönlendirmiş olan şeyhler hakkında bilgi vermektedir.

(9) M. Fuat Köprülü, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul, 1935) Nr1 "Abdal Musa" (daha başka nüshası yayımlanmamıştır).

metinlerin veya maddelerin mevcut olmamasından bazı yargılara varmak sakıncalıdır kuşkusuz. Bu imtiyazların varlığını III. Mehmet (1595-1603) veya III. Murat (1574-1595 iktidar süresi) dayandıracak belgelerin bulunması pekâlâ olanaklıdır.

Hacıbektaş şeyhlerine verilen aday gösterme hakkı büyük bir olasılıkla, Anadolu'da bulunan Şah İsmail taraflarının büyük takibatlara uğradıkları, ki bu durum 16. yüzyılda tekrar alevlenen dönemlerin sona erdiği zamana rastlamaktadır (13). Hacıbektaş şeyhlerinin kendi tarikatlarına bağlı zaviyeler üzerindeki kontrol haklarını 1620 civarında elde etmiş olduklarını var saymak hatalı olmasa gerek.

Bulgaristan ile Kayseri arasında bulunan Bektâşi zaviyelerinin şeyhlerini bu makama aday gösterme ayrı bir sorundur. Aday gösterme hakkının bilinçli kullanımı Hacıbektaş'taki şeyhlerin, örneğin Kıdemli Baba Zaviyesi'nde (günümüzde Bulgaristan Est; Zağra yakınlarında) ve diğer ücra yerlerdeki zaviyelerde nelerin düşünüldüğü ve hangi uygulamaların gerçekleştirildiği hakkında bilgi verebilecek güvenilir kaynakların bulunmasını ön şart koşmaktaydı.

Bir zaviyeden diğerine giderek Hacı Bektaş ve Balım Sultan'ın mezarlarına hacca giden dervişler, Hacıbektaş'ta bulunan şeyhler için önemli bilgi kaynağı oluşturuyor olmalıydılar. Ancak orta Anadolu'da bulunan zaviyelerin kontrolünün, Balkanlar ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan ve ulaşılması zor olan zaviyelere oranla daha etkili biçimde yapılabildiği muhtemeldir.

Ancak yine de bu imtiyazın beraberinde getirdiği güç unsurunu göz ardı etmemeliyiz. Çünkü 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıldan kalma Hacıbektaş şeyhlerinin yakın çevrelerinde güçlü bir konuma gelebilmek için gayret gösterdiklerini belgeleyen çok sayıda Osmanlı dokümanı vardır. Bu durum sıkça çatışmalara zemin oluşturmaktaydı ve en azından Şeyh Feyzullah böyle bir çatışma sonucunda 1825 dolayında öldürülmüştür. Hatta son derece aktif olan 18. yüzyılda birkaç

(13) Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektâşilik* (İstanbul, 1932).

on yıl boyunca tarikatı yönlendiren Şeyh Abdülatif'in bile çok sayıda düşmanı olduğu sanılmaktadır (14).

Ancak Hacıbektaş Şeyhlerinin yerel vakıf gelirlerine dayanarak güçlü bir konuma gelebilme olanağı pek de abartılmamalıdır. Konya'da bulunan buna benzer çabaların görüldüğü Mevlevi Şeyhleri, yaşadıkları bölgedeki üretimin daha yüksek olmasından dolayı kıyaslanmayacak kadar daha iyi bir başlangıç pozisyonunda bulunmaktaydılar. 18. yüzyılda Tokat bakır pazarında önemli bir konuma gelen Tokat Mevlevi Şeyhi Abdulahad ise zenginleşmek ve gücünü artırmak için daha da büyük olanaklara sahipti. Hacıbektaş çevresindeki kıraç bölge ise büyük yolların dışında kalıyordu; hatta yorulmak bilmeyen Evliya Çelebi bile buraya gitmemiştir. Bunun yanı sıra, yakındaki Kırşehir'de Ahi Evran Zaviyesi'nde olduğu gibi loncalar ile herhangi bir ilişki bulunamamıştır (15). Tarikatın yeniçerilerle olan ilişkilerine gelince, ki bu durum tarikatın 19. yüzyılın ilk yarısında pasif baskılara uğramasına sebep olacaktı, bu ilişkinin şeyhlerin güçlü yerel mevkiilere gelmelerinde pek fazla etkili olmadığı görülmektedir.

Hacıbektaş'ın ücra bir yerde bulunmasını da göz önüne alacak olursak bu durum pek de hayret verici değildir. Ticaret ve politik birlikler ile avantaj sağlama olanağı son derece kısıtlı olduğundan şeyhlerin rakipleri de çoğunlukla aynı ölçüde sınırlı lokal bir güce sahiptirler.

Mesafeyi Korumak

Hacıbektaş dışında bulunan Bektâşi zaviyelerinin şeyhlerinin de bu güç ve kontrol savaşında rol aldıkları tahmin edilebilir. O dönemin Bektâşi şeyhleri amaçları ile ilgili açıklayıcı belgeler bırakmadıklarından büyük ölçüde tahminlerden hareket etmek durumundayız.

(14) Faroqi, *Bektâşi, Orden (Tarikatları)*, s. 79.

(15) Franz Taeschner, *Kırşehir'de Ahi Evran Zaviyesinin Mütevellisine ait bir Berat*, *Vakıflar Dergisi*, 3(1956), s. 93-96.

Ancak bazı şeyhlerin çıkarlarına göre tarikata mensup olduklarını veya olmadıklarını ileri sürmüş olmaları pekâlâ olanaklıdır. En azından Bektaşî Zaviyeleri ile ilgili olarak oluşturabildiğimiz üç adet listenin karşılaştırılması böyle bir olasılığı akla getirmektedir(16). Çünkü bazı zaviyeler daha önce veya daha sonra Bektaşî yerleşim birimi olarak kendinden söz ettirmeksizin yalnızca tek bir listede yer almaktadırlar. Özellikle 1826 ve bunu takip eden on yılda özellikle pek önemli olmayan zaviyelerin şeyhlerinin kendilerini ve dervişlerini kurtarmak amacıyla Bektaşîler ile her türlü ilişkiyi inkâr etmiş oldukları tahmin edilmektedir.

Fakat bu kadar ileri gitmek istenmese bile Hacıbektaş şeyhlerinin etkisinden bir dereceye kadar kaçmak için de olanaklar vardı. Bir şeyh adayı kendisi tarafından arzu edilen mevki için kadı tarafından da önerilebilmekteydi. Böyle bir durumda başka dini vakıflardaki mevkiler için tüm diğer adayların yaptığı gibi Kadıya başvurmakta idi. Başka bir deyişle şeyh adayı Hacıbektaş şeyhlerinin bu aday gösterme imtiyazlarını en azından kendi durumu için uygulanamaz olarak görmekteydi. Ancak bunu başka bir açıdan ele almak olanaklıdır. Belki de bu hareket (inisiyatif) adaylardan değil veya yalnızca adaylardan değil de Kadılar ve hatta merkezi yönetimden kaynaklanıyordu. Devlet mercilerinden bakıldığında Hacıbektaş şeyhlerine verilen bu imtiyaz, 16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyıl başlarındaki özel durumdan kaynaklanan bir tür anormallikti (17). Verilmiş olan bu imtiyazı "delmek" için tekrar tekrar girişimde bulunulduğu düşünülebilir. Bu-

(16) Listeden ilki Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinden oluşturulabilir. Ancak sadece tuttuğu notlardan, basılmış olan versiyonu çok sayıda boşluk (eksiklik) içermektedir. Bu liste 1640-1680 yılları ile ilgilidir. İkinci liste 18. ve 19. yy. başlarına ait arşiv dokümanlarında Bektaşî Tarikatlarına bağlı olduğu yazılı zaviyeler ile ilgili açıklamalar toplandığında oluşmaktadır. Üçüncü liste 1826 yılında Tarikatın zaviyeleri kapatılıp mallarına el konulduğunda resmi makamlar tarafından düzenlenmiştir. Bakınız Suraiya Faroqhi, *Der Bektaşî Orden in Anatolien ...* (Vienna, 1981), s. xx.

(17) Faroqhi, *Bektaşî-Orden*, s. 93 burada Hacıbektaş şeyhlerinin haklarının bu şekilde göz ardı edilmesini kesinlikle yasaklayan bir belge tartışılmaktadır. Oysa pratikte bu yasağa uyulmamıştır.

nun yanı sıra Hacıbektaş şeyhlerinin vesayetinden kurtulmak isteyen şeyh adayları ile kendi etki alanlarını genişletmek isteyen kadıların olası hareketleri arasında elbette aykırılık yoktu. İkisi de bir arada yürümüş hatta bazı durumlarda etkilerinde birbirlerini desteklemiş olabilir.

Yeniçeri Ağının İlişkileri (Bağlantıları)

Hacıbektaş şeyhlerinin yeniçeriler ile ilişkileri hakkındaki kanıtlar nispeten azdır. Hacıbektaş'taki zaviyenin mutfağında aşure pişirmek için yapıldığı ve yeniçeriler tarafından bağışlandığı ileri sürülen büyük bir kazan bulunmaktaydı (18). Bunun da ötesinde burada ilk defa sunulan ve analiz edilen, 1133/1720 yılı sonuna ait Sultan tarafından zaviye ile ilgili olarak çıkarılan bir emirle ilgili belge elimizde bulunmaktadır (19). Emir, Haseki bölüğünden Ali adlı bir yeniçeriye verilmiştir. Bu bölüğe dahil olmak büyük bir şeref sayıldığından, bölüğe dahil olanlar Ağa lakabı ile çağrılırdı, bu tabii ki bizim Ali Ağa için de geçerliydi. Elimizde bulunan metinde bölük kumandanının unvanı, yani baş haseki geçmediğinden burada söz konusu kişinin rütbesiz olduğu tahmin edilmektedir (20).

Ali Ağa kendisine verilen özel bir görev ile yola çıkmıştı; Hacıbektaş zaviyesine bağlı tarikat vakıflarının düzeni (nizamı) ile ilgile-necekti. Bildiğimiz kadarıyla pek de alışılmış olmayan bu uygulamaya neden o dönem Hacıbektaş'ta 1700 ile en azından 1720'ye hatta belki de 1729-30'a kadar tarikatın başında bulunan Şeyh Elvan'ın bir şikâyetidir (21). Şeyh Elvan bizzat İstanbul'a gidip şikâyetinde bulunmuştu, ki bu da nispeten sıra dışı bir durumdur. Bu ziyareti sırasında

(18) Suraiya Faroqhi, "The Tekke of Hacı Bektaş: Social Position and Economic Activities", *International Journal of Middle East Studies*, 7(1976), s. 28-69.

(19) Başkanlık Arşivi-osmanlı Arşivi, Şikâyet Defterleri, Nr. 86, s. 190.

(20) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, Bd. I, *Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı* (Ankara, 1943), s. 204-205.

(21) Faroqhi, *Bektaschi-Orden*, s. 79.

Yeniçeri ağasının aracılığından faydalanmış olması bilinmemekle birlikte muhtemeldir. Ziyareti sırasında Bektâşî vakıflarının nizamı hakkında resmi bilgiler vermiştir. Ancak verdiği bilgilerin III. Murat Dönemi'ndeki (1575-1595) vergi defterlerinde mevcut kayıtların dışına da olup olmadığını belirleyemedik (22). Ancak Elvan Çelebi'nin ziyaret öncesi ayrıntılı olarak açıklanmamış olan ve İstanbul'a gelişinden önce (sözde) çözümlenmiş anlaşmazlıklar ve ayaklanmalar olmuş. Bunun üzerine Hacıbektaş kasabasında yaşayan İmam, Cuma vaizleri, Şeyh ve Dervişlerin (fukara ve dervişan) bir araya gelmesiyle şeyh ailesinin bir ferdi vakıf idareciliğine ve başka birisi de nazır seçilecekti (23). Ali Ağa'nın görevi ise bu kişilerin tayin edilmesini gerçekleştiren hemen İstanbul'a dönmektir. O sıralarda Şeyh Elvan hâlâ başkentte bulunmaktaydı, zira kendisine bu olaylar içinde herhangi bir vazife verilmemişti. Sultanın bu emri vermesine neden olan kişi olarak karşımıza o dönemin Yeniçeri Ağası çıkmaktadır.

Burada ilginç olan bizzat şeyhin anlaşmazlıklara sebep olan sorunların çözümünü merkezi idare tarafından istemesidir. Bu durum vakıf yöneticisi ve nazırın, ki bu mevkiler 1720 öncesinde muhtemelen bulunmamaktaydı, tayin edilmesi Şeyh Elvan'ın nüfuzunu azaltabileceği düşünülecek olursa, daha da şaşırtıcıdır. Şeyh Elvan zor durumda olmuş olmalı ki, merkezi idarenin bu desteği için bu denli yüksek bir bedel ödemeye hazır olsun. Kayda değer bir başka konu da bölgede oturan imam ve Cuma vaizlerinin, vakıf yöneticisi ve nazır biçiminde söz sahibi olmaları ve ancak Hacıbektaş Kadısı'nın söz hakkı olmamasıdır. Acaba söz konusu olan kadı durumunun bu hale gelmesine neden ihtilaflara, artık İstanbul'daki merkezi idarenin bile sözüne güvenemeyeceği kadar karışmıştı. Bir de doğal olarak İmam ve Cuma vaizlerin burada hangi rolü oynadıkları merak konusu olmakta. Bu ki-

(22) Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı kadime, Nr.x, S.x.

(23) Burada dikkat çekici olan (eğer benim teşhisim doğru ise ve söz konusu Kırşehir değilse) Hacıbektaş'ın köy değil de kasaba olarak tanımlanmış olmasıdır.

şiler büyük bir olasılıkla görevlerine rağmen şeyh ailesine yakındılar, ki bu da şeyh ailesinin Hacıbektaş'taki önemli konumu dikkate alınacak olursa, hiç de olanaksız görünmemektedir. Ancak belki de Şeyh Elvan, Yeniçeri Ağasını konuya dahil etmekle daha da büyük sorunlara neden olmuş ve işin içinden çıkamamıştı. İleride belki bu karmaşık olayı biraz aydınlayabilecek başka dokümanlar bulunabilir.

Sonuç

Kuşkusuz Bektâşî Tarikatı içindeki politik çekişmelerin ancak bir kısmından haberdarız (24). Öncelikli olan Hacıbektaş şeyhi, merkezi idare ve tarikatlara bağlı zaviyelerin şeyhleri arasındaki üçlü ilişkidir.

İlki için önemli olan fikirleri ve uygulamalarıyla olumsuzluk yaratabilecek dervişler nedeniyle tehlikeye maruz kalmamaktı. Ayrıca takdim edilmek isteyen adayların (her ne kadar bununla ilgili kanıtları yoksa da) bazı hediyeyle ile ki bunlar münferit durumlarda son

(24) İmkânlarımızın son derece kısıtlı kalmasının nedeni kuşkusuz son derece önemli kaynak materyali içermiş olan Hacıbektaş kadılarının defterlerinin artık mevcut olmasındandır - Orta Anadolu'nun hangi kazasında 19. yüzyıl sonu öncesinde bu tür defterin tutulduğu da belirsizdir. Bu nedenle tesadüfen elimize geçen belgelere bağlıyız. Şeyh Şucaeddin Baba ile ilgili şikâyetlerin her ne kadar bu zaviyenin 16. yüzyıl sonuna doğru Bektâşî tarikatına bağlı olup olmadıklarını kesin olarak bilemesek de, bir vakıf defterine kaydedilmiş olması, büyük bir şanstır. Bu not (vakıf defterinde bulunan kayıt) ne de olsa varlıkların herhangi bir dönemde Bektâşî tarikatına bağlı olmuş olan zaviyeler ile ilgili eski tarihli kayıtların sistematik araştırılması çerçevesinde bulunmuştur. Ancak 1720'de Bektâşî Şeyhi ve Yeniçeri Ağası arasındaki ilişkiyi öğrendiğimiz Sultan Fermanı tamamen tesadüf eseri bulunmuştur; aynı durum yukarıda adı geçen ve bize şeyhlerin aday önerme imtiyazlarının ilk dönemlerini belgeleyen metin için de geçerlidir. Bu durumda Bektâşî tarikatının 18. yy'daki işleyişi ile ilgili görüşmelerimizi daha da değiştirecek daha başka dokümanların ortaya çıkması olanaklıdır; daha eski dönemler için de aynı şeyi ümit etmek herhalde pek gerçekçi değildir. Günümüze kadar gelebilmiş kaynakların az olması ve nispeten kolay bulunabilen metinlerin de zaten biliniyor olması sistematik bir taramayı pratik kılmaktadır. Bektâşî Tarikatı tarihi ile ilgili olarak sadece kabaca ve taslak halinde bilgi sahibi olmayı ve yeni kaynaklar bulunduğunda konu ile ilgili tahminlerimizi geliştirmekle iktifa etmek durumundayız. Derlememde şimdye kadar bilinmeyen kaynak materyallerinden birkaçını tanıtabilmekten büyük memnuniyet duyuyordum.

derece mütevazı hediyeler olmuş olsa da çok sayıda misafire ikram-da bulunulan zaviyelerde hüsnü kabul görmüş olmalıdır. Şeyhin gö-züne girmeye çalışmış olmaları olasıdır.

Merkezi idare için de hem potansiyel etki gücüne sahip hem de zor kontrol edilebilen dervişlerle ilgili olarak artı bir zor kontrol me-kanizması oluşturmak önem taşımaktaydı. Çünkü böyle durumlarda taşrada az sayıda yardımcı ile büyük bölgeleri idare etmek zorunda kalan kadıların olanakları da fazla abartılmamalıdır. Yani burada Bek-taşi Tarikatı'nın şeyhleri, lonca yöneticileri veya kasaba ya da mahal-lenin menfaatlerini merkezi idare karşısında temsil eden yeniçeri ağa-sından sonra gelen en yüksek makamdaki subayın rolüne benzer bir konumdaydılar. Bu temsil ve kontrol işlevinin İstanbul'da ne denli önemsendiği II. Mahmud'un 1826 sonrasında Osmanlı'daki tüm der-viş tarikatlarında benzer bir yapı oluşturmaya çalışmış olmasından da anlaşılmaktadır.

Burada en zor olanı sünni olmamaktan dolayı hayati tehlikenin biraz dinmesinin ardından taşradaki Bektaşi zaviyesi şeyhlerinin Ha-cıbektaş şeyhinin müdahalesi ile ne gibi kazançlarının olduğunu tah-min edebilmektir. Taşrada bulunan bazı zaviyelerin şeyhlerinin Ha-cıbektaş'taki şeyhin müdahalesini gerçekten de gereksiz bulup onun yerine bölgedeki kadıya başvurmuş oldukları tahmin edilebilir. An-cak diğer yandan da hüküm süren elit tabakaya mensup olmayan bir kişinin ihtilaflarda hakemlik yapması çıkarlarına uygun düşmüştür. Çünkü görüldüğü gibi, en azından 18. yüzyılda vakıf mallarının kont-rolü ile ilgili ihtilaflar günlük rutin halini almıştır. Bu üç ana taraf dı-şında başka merciler de politik oyuna dahil edilebilir. Yeniçerilerden daha önce söz edilmişti ve mutlaka yalnızca mevkilerinden dolayı de-ğil de yerel yapılarındaki güç konumlarından (bağlılıklarından) do-layı, olaya müdahale eden kadılar da olmuştur. Böyle durumlarda ye-rel meclisin (ayanın) çıkarlarını hesaba katmamız gerekir, ki bunlar

maalesef çoğunlukta. 1826'da Bektaş Zaviyeleri kapatılıp mallar sa-tıldıktan sonra kayıtlara geçmiştir. Böyle durumlarda pek çok ittifak kurulup, tekrar çözülebilirdi ve Bektaşi Tarikatı, birbirine ters çıkar-ların bulunmadığı, monolitik bir bütün olarak düşünmek herhalde bir yanılğı olurdu.

ALMANYA'DA ALEVİLER

Ord. Prof. Dr. G. WIESSNER
(Genel Din Tarihi Profesörü)

Almanya'da Aleviler denince din tarihçisi olarak bana yöneltilen bu konuyu: “**Anadolu dışında Alevilik yaşayabilir mi?**” ve “**Ne şekilde yaşayabilir?**” biçiminde bir soru olarak ele almaktayım. Bu din tarihi ile ilgili soru, Alevilerin yüzyılımızdaki “**İkinci Göç**”lerinin incelenmesinde yatmaktadır. Alevilerin İç Anadolu'da köylerden kentlere göçleri (“**Birinci Göç**”) ile birlikte yüzyılın ilk yarısından itibaren Alevilerde kentli orta tabaka oluşmuştur. Bu elit tabaka Aleviliğin Anadolu'da ve Avrupa'da yeniden canlanmasından sorumludur. Kentlerdeki Alevilerin (elit tabakanın) temsilcileri kendi topluluklarında, kısmen Aleviliğin geleneksel toplumsal yapısından ayrılarak, önderlik hakkını talep etmişler ve etmekte. Aleviliğin manevi sistemini ve diğer manevi sistemlere karşı konumunu diğer geleneksel Alevi önderlere nazaran daha modern ve bağlayıcı biçimde tanımlamak isteyen eğitilmiş elit tabaka oluşmaktadır. Avrupa kültürü “**İkinci Göç**”te Aleviliğin yeniden canlanmasında fikri zemin oluşturmuştur. Avrupa'ya göç eden Alevilerin, halen dahi geniş çapta ay-

dinlanma döneminin hümanist ideallerinin izlerini taşıyan Hristiyan-seküler çevrede, Sünniliğin düşmanca tutumu ile belirlenmiş olan geçmişlerinin aksine, grup veya birey olarak organize takiplerden korkmalarına gerek yoktu.

Avrupa'da Aleviliğin yeniden canlandığı, bu fikri ortamdaki değişiklik ayrıntılı olarak açıkladığım konunun bir daha ayrımlaştırılmasını gerekli kılmaktadır: **“Hangi stratejiler sayesinde Anadolu'daki Alevilik günümüze kadar gelebilmiştir?”** ve **“Bu başarılı strateji ‘İkinci Göç’te de Aleviliğin ayakta kalmasını sağlayabilir mi?”**, **“Aleviliğin manevi sisteminin bu hayatta kalma stratejisiyle şimdiye kadar büyük çapta korunmuş olan hangi içeriği, Aleviliğin din/inanç olarak varlığını sürdürebilmesi için ‘İkinci Göç’te de kalabilir ve kalmalıdır?”** Burada dikkati çekmek isterim ki, benim konuya yöneldiğim soru açısından Alevilik, benzer bir kaderi paylaşmış olan ve halen de paylaşan **“Yezidiler”** veya **“Ehli Hak”** ve hatta **“Süryani Kadim”** veya **“Asuriler”** gibi Anadolu'da var olan manevi sistemin bir grubuna dahildir. Bu nedenle Alevilik ile bahsettiğim Anadolu dinlerin her biri arasındaki dinsel fenomenlerle ilgili paralellikleri belirteceğim. Dinsel bağlar Yakındoğu'da günümüze kadar etnik bağlardan, yani belirli bir ırka mensup olmaktan daha öncelikliydi (K. Kehl-Bodrogi). Millet ve dinin birbiriyle örtüştüğü **“Osmanlı Millet Sistemi”** bu düzene uygundur. Çaldıran Savaşı'nın ardından Anadolu Alevileri başka bir dini inanç tarafından asimile edilme tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarında, daha sıkı örgütlenmek ve kapalı topluluk biçiminde üyelerini tanımlayan ve dışarıdan gelebilecek çöktürücü etkilerden uzak tutabilecek sınırlamalar (ölçüler/standart) getirmek zorundaydılar. Anadolu Alevileri, halifelüğün kaldırılması ile **“Hacı Bektaş Veli Dönemi”**nden sonra yeni bir manevi idare bulmuşlardır. Bektaşilerin Yeniçeriler ile yakın bağları olduğundan, **“Yeniçeri Ocakları”** lağvedilene kadar Aleviler, Sünniler tarafından gerçekleştirilecek organize devlet takibatından büyük çapta korunmaktaydılar. Osmanlıların çöküşünden sonra Alevilerin

“Türk Ulusçuluğu” ve **“Kemalizm”** ile bağlantıları, Alevilerin Türklüğü kabul etmeleri aynı amaca, yani din ve devlet takibatından uzak güvenli bir gelecek sağlayabilmeye yönelikti. Bu bağlantının tarihsel kökleri, dini (ruhani) otoritelerini Anadolu Alevilerinin çoğunluk dili olan Türkçe ile icra eden Anadolu Alevilerinin Bektaşilerle bağlantılarına kadar dayanmaktadır. Dili Türkçe olan Bektaşilik ile oluşturulan ortak yaşam sonucunda Alevilik-Bektaşilik meydana gelmiştir. Biz Alevilik-Bektaşiliği Türkçe'yi ibadet dili olarak kullanan, mistik derviş tarikatı çerçevesi dahilinde organize olan, **“Ali”**ye inanan, **“Doğu Anadolu Şia”**sının tarihi verilere dayanan, bağımsız **“Batnilik”**(1)in manevi ve ruhani derinliğine sahip mistik bir din/inanış olarak görmekteyiz. Görüldüğü kadarıyla etnik yön, topluluğun Türkçe konuşan ve Kürtçe konuşan gruplara bölünmesi, önemli bir rol oynamamaktadır.

Bu Alevi dini/inanış, Bektaşilerle olan organize bağların yanı sıra Anadolu'da bulunan diğer dini azınlıkların kuruluş ve organizasyon biçimleriyle kıyaslanabilecek kendine özgü kuruluşlar ve organizasyon formları geliştirmiştir.

Bunlar **“Sünni (ve de imamı) İslamı”**na muhalefetin belirtilebilir olup bir yandan tüm Anadolu'yu kaplayan Müslüman tarikatın ön verilerinden öte yandan geçmişte hem Türklerin hem de Kürtlerin uyduğu ve ilgili etnik grubu sınıfsal topluluklara bölen bütüncül organizasyon formlarından kolayca anlaşılmaktadır.

Anadolu Alevilerinde en geç Bektaşilerle bağlantılarından itibaren topluluğun kan bağı yoluyla, doğuştan itibaren birbirine bağlı olan ruhban ve ruhban olmayan aileler olarak sınıflara ayrılması ve topluluğun dini yönetiminin hiyerarşik düzendeki ruhban sınıfı tarafından yapılması takip etmiştir.

En geç 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren **“Yezidiler”** ve **“Ehl-i**

(1) Batnilik, insanın (kişinin) doğru eğitimle Tanrı'nın sırlarına erebileceği düşüncesidir.

Hak” da halkın nesilden nesile geçen, ruhban olmayan ve ruhban sınıfına bölünmesini görmekteyiz. Bu sistem sayesinde dinsel geleneğin korunması garanti edilmiştir. Ruhban sınıfına mensup aileler ruhani otoritelerini, Alevilerde köklerinin farklı soylardan (Şii imamlar dahil olmak üzere) gelmesiyle, **“Yezidiler”** de ve **“Ehl-i Haklar”** da ise köklerinin Tanrı’nın meleklerinden olmasıyla izah ediyorlardı.

Topluluğun organizasyon ve manevi yönden bağlantısına, beraberliğin özgeciliğine **“musahiplik kurumu”** da hizmet etmekteydi. Topluluğun doğal kan bağı ötesinde beraberliğini garanti ediyor ve aynı zamanda bir grubun doğal egoizminin topluluğu rahatsız etmesini ve bozmasını engelleyici bir unsur oluştuyordu.

Yezidilerin **“Öteki Dünya Kardeşliği”** (Ahret Kardeşliği) ve Ehl-i Haklar’da **“Adama Akit”** (Söz Verme) kurumunda da benzerlikler görmekteyiz.

Aleviliğin merkezi dini merasimi (ritüeli) cem de, Sünnilikten ayırma ve kapalı toplumun muhafaza edilmesine hizmet etmekteydi. Bu ritüel, Anadolu’da günümüze kadar Alevi inanca bağlı olmayanlara kapalı, gizli bir ibadet olarak, Yezidilerin ve Ehl-i Haklar’da ki karşılaştırılabilir benzer ritüeller gibi sürdürülmüştür. Cem (ayininin) bu tarihsel değerlendirilmesinde Cem’in Hristiyan ritüelleri ile benzerlik gösterdiği yolunda sıkça öne sürülen iddiaların önemi yoktur. Hiç kuşkusuz Aleviler geçmişte olası benzerliklerin (afinite) farkında değillerdi. Yezidilerde ve Ehl-i Haklar’da da Hristiyan ritüellerine paralellikler mevcuttur. Bu iddia edilen paralellikler Hristiyanlıktan bilinçli olarak alındığı varsayımı olmadan da yorumlanabilir. Aynı şey, yakın zamanlarda konu edilen ve eski Türk şaman geleneğinin **“Alevi Kültü”** üzerinde etkide bulunduğu iddiası için de geçerlidir.

Alevi dininde/inancında yer alan bu temel öğelerin ön plana çıkarılması ve eğer bu dinin/inancın Almanya’da ayakta kalması isteniyorsa; bu durum din tarihçisini şöyle bir problem ile karşı karşıya bırakmaktadır: Anadolu’dan gelen göçmen topluluklarının Avrupa’da

yalnızca değişik mezheplere ayrılmış olmakla kalmayıp giderek de milliyetçi çatışmalara çekildiklerini, Türk milliyetçiliği ile Kürt milliyetçiliği arasında taraf olmaları istendiğini görmekteyiz. Tarihçi, **“Aleviliğin bu çatışmalara ne kadar karıştığını?”**, **“Alevilerin Türklük ile var olan tarihsel bağları ne biçimde araştırılabilir?”**, **“Türk ve Kürt Alevilerin arasında olası mevcut politik/dinsel zıtlıkların nasıl ortadan kaldırılabilceği ve bunları aşmak mümkün müdür?”** konusunu araştırır.

Bu soruyu hemen hemen kendiliğinden şu soru takip etmektedir: **“Hangi biçimde Aleviliğin gelişmiş kurumları, kan bağı yolu ile geçen ruhban sınıfı ve ‘musahiplik kurumu’ bundan sonra da Aleviliğin organizasyon ve manevi birliği için faydalı olabilir?”** Dini otoritenin miras yolu ile geçmesi Alevi göçmenlerinin yaşadığı aydınlanma çağının geleneklerini taşıyan Avrupalı çevre ile tezat oluşturmaktadır. Avrupa’da otorite manevi gelişmeye dayalıdır. Doğuştan var olan miras yolu ile geçen bir özellik değildir. Burada ortaya çıkan problem miras yolu ile geçen ruhban sınıfının dini otoritesini kaldırmakla sonuçlanacak bir çözüm, Alevilik için hiç tahmin edilemeyecek sonuçlar doğurabilir. Kapalı bir toplum dini olan Aleviliğin sonu olabilir. Miras yolu ile geçen dini otoritenin kalkması ruhban olmayan sınıfların var olma hakkını da ortadan kaldıracaktır.

Böyle bir durumda Alevilik, yalnızca ve ancak tüm insanlara açık olan bir misyon dini/inancı olarak varlığını sürdürebilir.

Aleviliğin bu biçimde açılması durumunda topluluk ilişkilerinin sağlamlaştırılabilmesi için, musahiplik kurumu belki daha ayakta kalabilir. Ancak benim tahminime göre Cem (Ayini), tarihsel süreç içinde oluşmuş olan ve Alevilik tarihi içinde elde etmiş olduğu haklı anlamını, inançlara bağlı olmayan kişilerin dahil edilmediği ve ritüellerinin gizliliği nedeniyle dini birleştirici rolünü kaybeder. Daha şimdiden Cem ayinlerinin Alevi olmayanlara açıldığı ve kapalı bir din topluluğunun dinsel ritüel olma özelliğinin (hakkının) değişikliğe uğradığı görülebilmektedir.

Çoğu kez Cem Ayini'nin, yeni yeni kostümler ve sözler icat edilerek folklorik bir gösteriye dönüştürüldüğü gözden kaçmamalıdır. Cem içindeki böyle bütüncül bir olaya, Anadolu'daki diğer kültürlerin öğeleri ve tarihi açıdan baktığımızda, Orta Asya kökenli **"Şaman Türk Gelenekleri"**ne kadar uzanmaktadır. Benzer bütüncül olaylar kültürel bir olgu haline gelmektedir.

Buraya kadar konu edilen ve **"İkinci Göç"**teki Aleviler için gelecekte ifade edeceği anlam açısından problem haline gelen Aleviler ile ilgili öğelerin, bir zamanlar bu dinin manevi içeriğini, koruyucu bir kılıf gibi sararak, ayakta tutmuş olduğu anlaşılmış olmalıdır. Şimdi sıra bu dinin çekirdeğinin korunmasının gerekli olup olmadığına ve eğer korunacaksa bunun ne biçimde yapılması gerektiği sorusuna gelmiştir. Birkaç cümleyle bu problemin önemini din tarihçisi ve din fenomenoloğunun bakış açısından sunacağız.

Her din, Alevilik de buna dahil olmak üzere vahiylerle dayanmaktadır. Vahiyler bütün dinlerde çekirdeği oluştururlar. Alevilik, Sünniliğe muhalefet ederek ve Anadolu Ali inançlı Şia'yı temel alarak kendine özgü Tanrı (Allah) imgesi ve antropolojisi ile birlikte yine kendisine özgü vahiy anlayışı geliştirilmiştir. Ancak Alevilik, Yezidilik ve Ehl-i Hak'da da olduğu gibi tek biçimde ve formüle edilmiş herhangi bir dogmatığe sahip değildir. Aleviler tarafından aktarılmış olan geleneksel dini nefesler ve Buyruklar ve de içerdikleri vahiy anlayışı yalnızca subjektif dini inancın ifadesidir.

Geçmişte Alevilerin bağımsız bir dine bağlı olduklarını düşünmeleri Ali'nin hayatının ve içtihatlarının, Tanrı ile ilişkisi her ne biçimde ele alınırsa alınsın, Tanrı'nın insanlığa vahiyi olduğu inancından kaynaklanmaktaydı. Tanrı'nın vahiyinin Ali'nin kişiliği ile özdeşleştirilmesiyle birlikte vahiy sürecinin Ali'nin yeryüzünde zahir olmasıyla tamamlanmamış olduğu düşüncesi bağlantılıydı. Aleviler 8. yüzyılda Mutezile tarafından temsil edilen ve insan aklının Allah ve onun iradesini tek başına anlayabilecek yetkiye sahip olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Alevilerde yaşamaya devam eden bu düşünce,

Ali taraftarı olanlar tarafından muhtemelen tarihlerinin ilk dönemlerinden itibaren temsil edilmiş olan toplam sufiliği olan **"Batnilik"** ile izah edilebilir. İnsan aklı sayesinde vahiylerin gerçekleştiği anlayışı Alevilerde, diğer sufi kökenli dinlerde de olduğu gibi, Tanrısallığın insanın içinde, ruhunda var olduğuna inanan mistik düşünceye dayanmaktadır. Bununla insanların Tanrı karşısında eşit ve hür olduğu görüşü ile ilintilidir. Tanrı ile olan ilişki bir kaideye (şeriata) şartsız boyun eğmekle belirlenmemiştir ve cinsler arasında temel ayrımlar mevcut değildir. İnsanoglunun din tarihi içinde insan aklının ikinci bir vahiy kaynağı olduğu düşüncesiyle birlikte, insan hayatının ve insanlık tarihinin, eğitimin değişik alanları olarak, pedagojik açıdan ele alınması gerektiği düşüncesine sıkça rastlanır. Dolayısıyla Alévilikte Yezidilik ve Ehl-i Hak veya Dürzilikte olduğu gibi insan gelişiminin sufi öğretilerde insanların gelişim basamakları boyunca birkaç kez dünyaya geldiklerinden ve Alevilerin bu nedenle **"Ortodoks İslam"**a radikal bir karşı çıkışla insanların mükemmeliyete ulaşabilmeleri için 1001 kere dünyaya gelmeleri gerektiğinden bahsetmeleri şaşırtıcı olmamalıdır.

Alevi dininin/inancının manevi çekirdeği ve onun vahiy anlayışı da **"İkinci Göç"**ün şartlarında kendini kanıtlamak durumunda kalacaktır. Bir din tarihçisi ve din fenomenoloğu olarak Ali'nin Tanrı'nın vahiyi olduğu inancının dinbilimsel açıdan yeniden yansıtılıp derlenmesi gerektiği kanısında olduğumu belirtmek isterim. Çağdaş Avrupa'nın düşünce tarihi, dinsel düşüncelerin değerlendirilmesinde kendilerinin de ancak tarihselliğin fenomenlerini ve tüm varlıkların doğallığını yansıttıklarını ve doğal tarihten başka kurtuluş tarihinin olmadığı düşüncesinden hareket ederler. **"Bu şartlar altında Alevi dininin/inancının çekirdeği (özü), Ali'nin Tanrı'nın vahiyi olduğu düşüncesi nasıl muhafaza edilebilir ki?"** Geleneksel inançlar açısından bakıldığında Ali'nin Tanrı'nın vahiyi olduğu anlayışı tarih üstü, tüm zamanlar için geçerli olan, tek bir defaya mahsus ve tekrarlanmayacak oluşundan dolayı, doğa üstü bir olaydır.

Alevilerin insan aklına verdikleri rol, Aleviliğe modern ve aydınlanma devrini anımsatan bir karakter vermektedir. Mantiğa, gerçekleri bulmanın kaynağı olma işlevinin verildiği, çağdaş Avrupa'daki bazı düşünce sistemleriyle büyük benzerlikler gösteren bir düşünce sistemi görüntüsünü vermektedir. Böylece mantığın sahibi olan insan, Avrupa'daki aydınlatıcı düşünce sistemlerinde olduğu gibi evrenin merkezi haline gelmekte; evrenin en gizli sırlarını deşifre etme yetisine sahip olmakta, yani en azından Tanrı'ya benzer hale gelmektedir. İnsan aklının tüm bilgilerin kaynağı olarak görülmesi, tüm sırların sahibi olan Tanrı'nın yerini alması anlamına gelmektedir. Ancak Tanrı bu biçimde konumundan edilir ve insan var oluşun merkezi haline getirilecek olduğu an bir düşünce sisteminin din olma özelliği biter. Din, din olmaktan çıkıp değişen tarihsel şartlara göre içeriğinin her an değişebildiği bir dünya görüşü halini alır. Aleviliği de böyle bir tehlike ile karşı karşıya görmekteyim. Aleviler şimdiden Tanrı'nın ancak insanın içinde var olduğundan ve kâbelerinin de insan olduğundan söz etmekte ve düşünce sistemlerinin çağdaş felsefi ve politik görüşlerle paralelliklerine dikkat çekmektedirler. Eğer Alevi dininin/inancının çekirdeği, yani Ali'nin Tanrı'nın vahiyi olduğu inancı korunacaksa ve Alevilik bir din/inanç olarak yaşatılmak isteniyorsa, kanımca insan aklının evrenin sırlarını çözmedeki kapasitesi, yani daha açık söylemek gerekirse, felsefenin din ve vahiy ile olan bağını yansıtmalıdır. Evrenin sırlarını çözmede kim efendi, kim kul, Avrupa'da ezelden beri çözilemeyen sorun budur.

ALEVİ-BEKTAŞİLERİN TÜRKİYE AYDINLANMA HAREKETİNDEKİ YERİ

İLHAN SELÇUK

“Aydınlanma Çağı” Avrupa düşünce dünyasında 18'inci yüzyılda oluşan bir felsefenin ürünüdür. Feodalitenin gerilemesi ve sanayi burjuvazinin yükselmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu süreçle birlikte oluşan kavramların sözcüklerini anımsayalım: “İnsan hakları, sanayileşme, modernizasyon, laiklik, temel özgürlükler, uluslaşma, ... vb.”

İnsan hakları ve temel özgürlüklere dayalı demokrasi, Aydınlanma felsefesinin siyasal ideolojisidir; daha sonra işçi sınıfının devlet yönetimine ağırlığını koymasıyla, siyasal demokrasi, sosyal demokrasiye dönüşecektir.

Aydınlanmayı kısaca tanımlarsak insanlık tarihinde “aklın inançtan, bilimin dinden bağımsızlaşmasıdır” diyebiliriz.

Aydınlanmanın yayılması

Aydınlanma Avrupa ile sınırlı kalmamış; bütün dünyaya yansıyan bir siyasal ideoloji olarak ister istemez yayılmıştır. “İster istemez”

diyoruz, çünkü Aydınlanma ideolojisinin altyapısını oluşturan sanayileşme, hiçbir toplumun kaçınamayacağı bir maddi gelişmedir. Tarım düzeninde geçerli olan dinsel siyasal yaşam biçimi, yerini aklın egemenliğindeki bir dünyaya bırakmaktadır.

Ancak bu dönüşüm ne Avrupa'da kolay olmuştur ne de dünyanın öteki ülkelerinde kolayca taklit edilebilecek bir içeriği vardır.

Doğu'da, özellikle İslam dininin geçerli olduğu coğrafyada, Aydınlanma Felsefesi'nin bir siyasal ideolojiye dönüşmesi, demokrasi-nin yaşam biçimi olarak toplumda gerçekleşmesi anlamına gelir. 21'inci yüzyılın eşliğinde demokrasiyi benimsemiş İslam ülkesi yok gibidir. Demokrasiye en yakın ülkenin Türkiye olması da bir rastlantı değildir. Çünkü 1923 cumhuriyet devrimiyle, laiklik, devletin temel ilkesi olarak benimsendi.

Laiklik demokrasinin "olmazsa olmaz" koşuludur.

Avrupa'da toplumların seküler yaşam biçimini benimsemeleri uzun bir tarihsel süreç sonucudur. Rönesans ve Reform'dan sonra "Aydınlanma Çağı"na erişilmiştir. Fransa'da 1789 Devrimi tüm Avrupa'da bir depreme yol açtı. Bu depremde kilise öğretilerine bağlı dinsel siyasal rejimler yıkıldı, devletin dini yerine kişinin inancı öne çıktı; ümmet yerini ulusa, kul yerini yurttışa bıraktı; demokrasinin insan malzemesini meydana getiren birey ortaya çıktı

Türkiye'nin tarihinde ne Rönesans var, ne de reform!.. Aydınlanma Felsefesi'nin altyapısını oluşturan endüstri devriminden uzakta yaşayan bir tarım ülkesinde 1923 devrimi ile laik devlet nasıl ortaya çıkıyor?.. Avrupa'da sanayi burjuvazisi, kiliseye bağlı dinsel devlet düzenini yıkan devrimin lokomotifini oluyordu. Osmanlı toplumunda sanayi burjuvazisi yok!.. Cumhuriyet dönemine geçtikten yarım yüzyıl sonra bile Türkiye'de Avrupa'dakine benzer bir burjuva sınıfı var denemezdi. Buna karşın dünyada iki devletin anayasasında laik oldukları yazılı; bunlardan birincisi Fransa Cumhuriyeti, ikincisi Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bu durumda soruyu yineleyelim:

1923 Devrimi'nin lideri Mustafa Kemal laik devleti hangi güçlere dayanarak kurabilmiş?..

Tarihi kahramanların mı, yoksa halkın mı yaptığı sorusu tartışmalıdır; ama, bir lider arkasında toplumsal güçler olmadan tarihte yeni bir sayfa açamaz. Atatürk'ün karizması ne kadar büyük olursa olsun, liderin ayaklarını dayayabileceği bir toplumsal temele ve bir tarihsel birikime ihtiyacı vardı.

Tanzimat reformları

Osmanlı İmparatorluğu'nda yenilik hareketleri 3'üncü Selim ve 2'nci Mahmut döneminde başlamıştır; Tanzimat Batılılaşma yolunda önemli bir adımdır. Tanzimat olayı, Avrupalı devletlerin baskısıyla en başta İngiltere'nin dayatmasıyla gündeme girmiştir. İngiliz sefaretleri bu işin arkasında bulunuyordu. Ünlü Fuat Paşa, Tanzimat hareketinde halkın eksikliğini çarpıcı bir biçimde şöyle vurguluyor: "Bir devlette iki kuvvet olur. Biri aşağıdan biri yukarıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hasıl etmeye imkân yoktur. Bunun için pabuçcu puştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvet sefaretlerdir."

Tanzimat paşaları halktan destek görmüyorlar; saray gerektiğinde hepsini ezebilir; Batıcılık yabancı elçiliklerin desteğiyle yürüyor. Ancak bu tür Batıcılık "Aydınlanma Devrimi" değildir; imparatorlukta yaşayan Hristiyan etnik grupların haklarını güvenceye almak için yapılmaktadır; demokrasi hukuku yerine ülkeyi sömürgeleştiren bir düzeni yeğlemektir.

Avrupa'da Aydınlanma Devrimi, Batılılaşma adını alamazdı. Çünkü Avrupa Batı'nın kendisiydi. Türkiye'de Batılılaşma, Aydınlanma'nın özü sayılan laikliği bir yana bırakıp taklitçilikle gerçekleştirilebilir miydi?..

Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu'nu çökmekten ve sonunda yıkılmaktan kurtaramadı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı

Türkiye'nin "Ulusal Kurtuluş Savaşı" kendine özgü bir olgudur; bu savaşın içinde savaşlar vardır;

a) Emperyalizme karşı savaş (İngiltere, Türkleri Avrupa dışına sürüp cezalandırmak istiyordu; savaşın baş aktörüdür)

b) İç savaş (Çerkez Ethem, Anzavur, iç isyanlar ve Hilafet Ordusuna karşı savaş)

c) Din savaşı (imparatorlukta yaşayan Hristiyanlarla Müslümanlar savaşıyorlardı; Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bir tek Hristiyan milletvekili yoktur)

d) Dışa karşı savaş (Yunanlılar 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıktılar; Türk-Yunan savaşı sonucu belirledi)

e) Etnik savaş (Rumlarla Türkler ve Ermenilerle Türkler savaşın tarafları idiler)

Ulusal Kurtuluş Savaşı bu içerikte bir yapıya sahip olmasına karşın "uluslaşma süreci"ni hızlandırdı. Çünkü yazgı birliği halktaki ulusal bilinci uyarmıştı. Yine de 1919-20'nin Anadolu'su'nda halk padişahı tanıyor; cemaatler, tarikatlar ve dinsel gruplar içinde kimliğini arıyordu. Mustafa Kemal bunu bildiği için tüm Anadolu halkını bir amaçta birleştirmek yolunda her çabayı harcıyordu.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığı zamanki durumu Atatürk şöyle anlatır:

"Millet ve ordu, padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi o makama ve o makamda bulunan karşı yüzyılların kökleştirdiği dinsel ve geleneksel bağlarla itaatkâr ve sadık. Millet ve ordu, kurtuluş çaresi düşünürken, bu mirasın alışkanlığıyla, kendinden önce yüksek makamı, hilafet ve saltanatın kurtuluşunu ve korunmasını düşünüyor. Halife ve padişahsız kurtuluşun anlamını kavramak yeteneğinde değil. Bu düşünceye karşıt bir oy ve görüş açıklayacakların vay haline!.. Derhal, dinsiz, imansız, dışlanmış olur." (Nutuk, cilt 1, sayfa 10-11)

Bağımsız cumhuriyet kurmak, şeriatı hukuk düzeninden silmek, laikliği devletin temel ilkesi yapmak, 1919 yılında bir düş gibiydi. Mustafa Kemal bu düşü Mazhar Müfit Kansu'nun not defterine yazdırmakla yetiniyor.

Erzurum Kongresi bitmiş, Sivas Kongresi hazırlığı başlamıştır. Bitlis Valisi iken Damat Ferit'in emriyle görevinden alınan Mazhar Müfit, Mustafa Kemal Paşa'nın yanındadır; temmuz ayının 7'nci gününü 8'e bağlayan gecenin geç vaktinde Mustafa Kemal, Mazhar Müfit'i çağırır ve not defterine şunları yazdırır: 1) Zaferden sonra hükümet biçimi cumhuriyet olacaktır. 2) Padişah ve hanedan için zamanı gelince gereken işlem yapılacaktır. 3) Tesettür kalkacaktır. 4) Fes kalkacak, uygar toplumlar gibi şapka giyilecektir. 5) Latin harfleri yürürlüğe girecektir. Bunları defterine yazan Mazhar Müfit, "Darılmayın ama Paşam, hayalci yanlarınız var" dedikten sonra ekler: "Cumhuriyetin ilanını başaralım, üst yanı yeter de artar."

Mustafa Kemal, Mazhar Müfit'e "defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin, sonuna dek gizli kalacak" diye emir vermiştir. (Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber).

Çünkü Atatürk, Anadolu'daki ulusal, dinsel, toplumsal, siyasal, asker ve sivil güçleri Kurtuluş Savaşı amacıyla bir araya toplamak istiyordu. Hedefin zamanından önce açıklanması istenmeyen sonuçlar yaratabilirdi.

Mustafa Kemal ile Alevi-Bektaşî topluluğu

4 Eylül'de Sivas Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal, Ankara'ya yöneldi. O günlerde Anadolu'nun nüfusu 10-11 milyon dolaylarındadır. Üç-dört milyon tahmin edilen Alevi-Bektaşî topluluğunun lideri Cemalettin Çelebi, Hacı Bektaş'ta oturuyor.

İleride "Atatürk" soyadını alacak olan Mustafa Kemal, gelecekte Türkiye'nin başkentine dönüşecek Ankara'ya giderken Bektaşî başkentini ziyaret ediyor.

Daha önce, ittihatçılardan Talat ve Enver Paşalar da Hacı Bektaş'a gelmişlerdi. Bu iki devlet büyüğünü Dergâh'ta bekleyen Çelebi Cemalettin Efendi, Mustafa Kemal'i Bektaşlar'da karşıladı.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya padişahın fahri yaveri ve ordu müfettişi olarak çıkmıştı. Aradan geçen altı ay içinde görevlerinden alınmış, askerlikten de uzaklaşmıştı. Sonunun ne olacağı bilinmeyen bir serüvene atılıyordu. Çelebi Cemalettin Efendi'nin, bu konumdaki Mustafa Kemal'e kimseye göstermediği bir saygı ve yakınlıkla yaklaşması dikkat çekicidir. Enver Behnan Şapol-yo olayı anlatırken "Kızılbaşların Çelebisi Cemalettin Efendi, Atatürk'ü karşılamaya çıktı" diye yazıyor.

Dergâhta Çelebi'nin oğlu Hamdullah Efendi'nin odasında cem ayini düzenleniyor. Dede postunda oturan Salih Niyazi Baba ziyaret ediliyor; burada yapılan "ikrar töreni" ile Mustafa Kemal'e "kılıç kuşatılıyor" ve "yola kabul" ediliyor. Çelebi Cemalettin Efendi, Salih Niyazi Baba ve öteki ileri gelenlerle bir toplantı yapılıyor. Mustafa Kemal ulusal kurtuluş savaşının gereğini dile getiriyor, neler düşündüğünü anlatıyor; bu arada hazır bulunanlar arasında konuşmalar oluyor.

Mustafa Kemal Paşa hazır bulunanların kendi aralarında ne konuştuklarını merak etmiştir. Soruyor. Aldığı yanıt ilginçtir: "Canlar derler ki acaba Hacı Bektaş sıfat mı değiştirmiş! Çünkü yüzyıllar önce ulu pirimiz de böyle konuşmuştu."

Hacı Bektaş buluşmasında Mustafa Kemal ile Çelebi Cemalettin arasındaki görüşmenin boyutları düşmana karşı Kurtuluş Savaşı'nın kapsamını açıyor; geleceğe yönelik fikir birliğini de vurguluyor; cumhuriyet devrimine açılan bir çizgiyi de içeriyor. Mazhar Müfit'e göre Cemalettin Çelebi, Kuvayı Milliye'ye yandaş olduğunu dile getirmekle kalmamış, cumhuriyetin rejiminden yana olduğunu da belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, belki de zamanlamanın önemini düşünerek olumlu hiçbir karşılık vermeden tedbirli bir yaklaşımı yeğlemiştir.

Mazhar Müfit Kansu, anılarında "Anlaşıyor ki Cemalettin Efendi cumhuriyetten yana, hele Salih Baba özgür düşünceli, çok ileri bir zat" diye yazıyor.

Daha sonraki gelişmeler, Mustafa Kemal ile Bektaş liderliğinin cumhuriyet rejimine dönük işbirliğini kanıtlamaktadır.

23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın karşıtları da elbet vardı. Sonunda muhalifler ikinci grubu kurdular.

Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra yol ayrımına da gelinmişti. Düşman yenilgiye uğratılmıştı, şimdi sıra devrimlerdeydi. Ancak devrimleri yürürlüğe koyabilmek için yeni bir seçime gerek vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi 16 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağıldı.

Hacı Bektaş Veli Çelebisi Veliyettin, dokuz gün sonra, 25 Nisan 1923'te şu bildiriye yayımlıyordu:

"... Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi adıyla Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin yayımladıkları bildiriler, tümümüzce bilinmektedir. Gazi Paşa'nın vatanın ilerleme ve yükselmesi hakkındaki her türlü isteğini yerine getirmek bizim için farzdır. Ulusumuzu kurtaracak, mutluluğumuzu sağlayacak onun amaca uygun görüşleridir. Bunu yadsıyanların bizimle kesinlikle ilgisi yoktur. Yüce tarikatımızdan olanlara Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği adaylardan başkasına oy vermemelerini, vatanımızın kurtuluşunun bu yolla olacağını sizlere güvenle söyleyebilirim. Bu öğüdüme uymayanlar bizden değildir. Haç erenler onlara destek olmaz. Yeniden bildiririm ki bu halkı kurtaracak olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır; Onunla birlikte kutsal vatanımızın öz evlatlarıdır. Hiç kimsenin sözünü dinlemeyiniz, sözümünden dışarı çıkmayınız. Sizin mutluluğunuzu düşünenler sizi kölelikten kurtaracak Büyük Millet Meclisi Başkanı ve tümümüzün büyüğü Mustafa Kemal Paşa Hazretleridir" (Baki Öz, Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler)

Hacı Bektaş Velisi, Türkiye'nin geleceğinden aydınlık yoluna ka-

tılımını gerçekleştirmiş, desteği sağlamıştı. Bildirimin yayımlandığı 25 Nisan 1923 tarihinden sonra soluk soluğa bir süreç yaşandı. 28 Haziran seçimlerinde Mustafa Kemal'den yana olanlar üstünlük sağladılar. 24 Temmuz'da Lozan Barış Antlaşması imzalandı. 9 Ağustos'ta Halk Fırkası kuruldu. 11 Ağustos'ta meclis toplandı, başkanlığa yine Mustafa Kemal'i seçti. 23 Ağustos'ta meclis, Lozan Antlaşması'nı onayladı. 2 Ekim'de itilaf devletlerinin işgal kuvvetleri İstanbul'dan ayrıldı. 6 Ekim'de Türk ordusu İstanbul'a girdi. 13 Ekim'de Ankara, yeni Türk devletinin başkenti ilan edildi.

29 Ekim'de cumhuriyet ilan edildi.

Dört yıl önce 23 Aralık 1919'da Hacı Bektaş Dergâhı'nda Çelebi Cemalettin Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'dan istediği gerçekleşmişti.

Ne var ki cumhuriyetle birlikte padişahlığa son verilmişti ama hilafet sürüyordu. Sünnilerin halifesi, arkasında azımsanmayacak bir güçle İstanbul'da oturuyordu. 1924 yılının 4 Mart günü hilafet Şer'iye ve Evkaf Vekaleti ile kaldırıldı; Tevhidi Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu kabul edildi.

Vicdan özgürlüğüne giden yolda yürünüyordu. Sünni iktidarın baskıları altında yüzlerce yıldan beri bunalan Aleviler ve Bektaşiler öteki inanç sahipleriyle eşit konuma geçiyorlardı. 1928'de "devletin dini din-i İslamdır" tümcesi anayasadan çıkarıldı. Aydınlanma Devrimi yolunda büyük bir adım atıldı; laik devlet oluşuyordu.

Ulusal kurtuluş sürecinde yürürlüğe giren devrimler, Türk halkının çağdaşlaşması yolundaki bütün engelleri kaldırabilecek nitelikteydi.

Varılan sonuç, yalnız Alevi ve Bektaşilerin değil, hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar, bütün yurttaşların insanlık haklarını vicdan özgürlüğü kapsamında güvenceye alıyor, demokrasinin kapısını açıyordu.

Atatürk ileri görüşlü bir liderdi; Nutuk'un 11'inci sayfasında altını çizdiği gerçek önemliydi: "Halife ve padişahsız bir kurtuluşun

anlamını (toplum) kavramak yeteneğinde değil. Bu düşünceye karşıt bir oy ve görüş açıklayacakların vay haline!.. Derhal, dinsiz, imansız, dışlanmış olur."

Gerçekte halifelik yönetimindeki Osmanlı devletinde "dinsiz, imansız ve dışlanmış" bir halk topluluğu vardı: Aleviler ve Bektaşiler!..

Mustafa Kemal bunu görmüş, halk desteğini yaymak için Alevi-Bektaşî kesimle bütünleşmişti.

Alevi-Bektaşî felsefesi

Halkbilim 19'uncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 1923 Devrimi'yle ilan edilen cumhuriyetten sonra Anadolu'da halkbilim araştırmaları yapıldı.

Bir din, mezhep ya da tarikat konusu üzerinde inançlar dışlanarak salt bilimsel yöntemlerle toplumda yapılan araştırmalar da halkbilim kapsamına girebilir. Halk kesimindeki söylenceler, masallar, şiirler, destanlar, öyküler, fıkraların dile getirdiği gerçekler, bilim adamları için değerli göstergelerdir. Türkiye'de bir tür halk filozofu sayılabilecek olan Nasrettin Hoca üzerine araştırmalar yapıldı. Ancak tümüyle Anadolu toprağının ürünü olan Bektaşî Babası (ya da Baba Erenler) üzerinde yeterli araştırma yoktur.

Oysa Baba Erenler ya da Bektaşî Babası'nın felsefesi yalnız Bektaşî tarikatını ilgilendirmiyor; bu dünya görüşü Anadolu insanının benimsediği bir mizahi belirliyor, felsefeyi içeriyor.

Bu bakımdan üzerinde düşünmek ve tartışmak için aşağıdaki Bektaşî fıkralarını seçtim:

1

Bektaşî bir gün camiye uğramış, minberdeki hoca Allah'ın binmekân (mekânsız) olduğu yolunda vaaz veriyormuş:

- Allah ne yerdedir, ne göktedir, ne sağdadır, ne soldadır, ne uzaktadır, ne yakındadır...

Bektaşî seslenmiş:

- Ulan, şuna yok diyeceksin, ama dilin varmıyor.

2

Softanın biri çevresini korkutuyormuş:

- Böyle günah işlemeye devam ederseniz, kıyamet kopacak, dünyanın altı üstüne gelecek...

Bektaşî:

- Gelsin imanım, demiş, şu dünyanın haline bak, belki altı üstünden iyidir.

3

Bektaşî'nin iki öküzü varmış. Biri kırmızı, biri sarı. Kırmızı öküz lanet, tembel, çalışmaz, durmadan yermiş. Sarı öküz iyi huylu, çalışkan, yeterince yer, tarlayı sürermiş. İş o kerteye gelmiş ki canına tak diyen Bektaşî ellerini kaldırıp dua etmiş.:

- Ey Allahım, şu kırmızı öküzün canını al da kurtulayım. Ertesi sabah ahıra girince ne görsün, sarı öküz ölmüş, kırmızı dipdiri duruyor.

Bektaşî dışarı çıkmış, yoldan geçen küçük bir çocuğu alıp gelmiş:

- Evladım bunun hangisi kırmızı?

Çocuk kırmızı öküzü gösterince Baba Erenler ellerini havaya kaldırmış:

- Bacak kadar çocuk öküzlerin rengini ayırıyor da sen ayıramıyorsun!..

4

Camide hoca vaaz verirken "Cennet Atı Burak"tan söz açmış:

- Başî mağrıptadır, kuyruğu maşrıktadır... Bektaşî dayanamamış:

- Ulan Hoca, üstüne bindin, dah dedin, nereye gideceksin?..

5

Bektaşî dere kıyısında demlenirken biri kucağında biri yanında iki çocukla bir kadın gelir. Baba Erenler'e der ki:

- Kundaktaki yavrumu biraz tut. Ben şu küçüğü karşıya geçireyim, sonra bunu da gelip alırım.

Kadın küçüğü karşıya geçirdikten sonra döner, kundaktaki çocukla dereye girer, ama, ayağı kayınca sulara kapılıp boğulur. Bektaşî bakar ki karşıdaki çocuk ağlıyor, ellerini yukarı kaldırır:

- Ulan, der, şu işi ben yapsam cehennemde canıma okurdun ya...

6

Bektaşî Mısır'a gitmiş, bakmış sokaklarda sırmalı üniformalar giymiş canlı, kanlı, besili adamlar dolaşıyorlar.

Sormuş:

- Kim bunlar?..

- Hidiv'in kulları..

Baba Erenler yine gözlerini göğe çevirmiş:

- Bir Hidiv'in kullarına bak, demiş, bir de senin kuluna bak da utan!..

Köylü yağmur duasına çıkıyormuş, Bektaşî'ye "sen de gel" demişler. Baba Erenler kalabalığa katılmış, yolda küçük tarlasının yanından geçerken elindeki sopayı tarlaya dikmiş, göğe bakarak:

- Bizimki de, demiş, burası!..

Duadan sonra bir yağmur br yağmur, ortalığı seller basmış, Bektaşî'nin tarlasında tohum toprak ne varsa sular almış götürmüş. Bu manzarayı gören Bektaşî ellerini yukarı kaldırmış:

- Ulan, demiş, kabahat sende değil, bu tarlayı sana gösteren pezevenkte!..

Yukarıda örnek gösterdiğimiz fıkralar dünyanın bir başka yerinde rastlanamayacak bir mizah felsefesini sergilemektedir.

Mizah, inanç, akıl..

İnsanın ne zaman neye güldüğüne ilişkin incelemelerden çıkan sonuçlar, mizahta eleştirel aklın varlığı konusunda birleşiyorlar. İnançtan mizah çıkmaz, çünkü inanç yaşanan olayları yerecek bir içirik taşımaz, mümin, itaatkârdır, kulluk tevekkülle özdeştir. Allah'ın yarattığı düzende her olay ve olguya boynunu eğen mümin cami ya da kilise öğretisine karşı çıkmayı düşünemez. Dinsel öğretimin kalıplarında aklını eritmiş, eleştirel bakışını ancak dinsel kurallara uymayanlara çevirmiş bir softanın şimşegini kullanıp mizah yapması olanaksızdır.

Oysa yukarda sunulan yedi fıkrada, Tanrı'ya, din öğretilerine, toplumsal düzene yöneltilmiş köktenci eleştiriler güldürü içeriğinde dile getiriliyor.

Bu fıkralarda Bektaşî Baba'sının Allah'a "ulan" diye hitap etmesi de üzerinde durulacak bir noktadır. "Ulan" sözcüğü kullanılışına göre anlam değiştiren bir hitap biçimidir. Kimi zaman hakarete dönük bir sesleniştir, ama çoğu zaman, bir yakına, sevilen birine, içten-

likli bir dosta serzenişte bulunmak ya da sitem etmek için kullanılır. Kul ile Tanrı arasındaki ayrılığı kaldıran evrensel birlik felsefesinde, Bektaşî ile Tanrı arasında ayrı gayrı yoktur, fıkralardaki üsluba ege-men olan, bu yakınlıktır.

Bektaşilik-Alevilik inancında beliren dünya görüşü, Aydınlanma'ya açık bir felsefedir; nitekim Bektaşî nefesleri denilen şiirler de mizah da Bektaşî fıkralarındaki mizahı içeriyor:

*Ademi balçıktan yoğurdun yaptın
Yapıp da neylersin, bundan sana ne
Haltettin insanı cihana saldın
Salıp da neylersin bundan sana ne*

*Bakkal mısın teraziye neylersin
İşin gücün yoktur gönül eylersin
Kulun günahını tartıp neylersin
Geçiver suçundan bundan sana ne*

Hristiyan ortaçağında, Alevi-Bektaşî inancının eleştirel bakış açısına yakın bir mezhep görülemiyor.

Alevilik Sünniliğe karşı daha İslamın ilk çıkışında tohumlanmış-tır; Protestanlık, Hristiyanlığın çıkışından 16 yüzyıl; Aydınlanma, 18 yüzyıl sonra uç verdi; Tanrıyı ve dini eleştirel akıl süzgecinden geçirmek için, Avrupa, bu düşüncüyü oluşturan maddi altyapının değişme-sini bekledi.

Anadolu'da bu bakımdan özel bir olgu söz konusudur.

Jön Türkler, ittihatçılar, baba erenler

Bektaşilik-Alevilik felsefesi, Avrupa'da insanlık tarihini değiştiren 'Aydınlanma' hareketiyle ne zaman tanıştı?.. Bu iki olgu arasında bir ilişki ne ölçüde kuruldu?..

Bu soruların yanıtlarını ortaya koymak için yeterli çalışmalar yapılmış değil. Ancak Jön Türkler ve İttihatçılar kesiminde Bektaşiliğin yaygınlığı bilinen gerçek!..

Rönesans ve Reform hareketleri Avrupa ile sınırlı kalmış Osmanlı İmparatorluğu'nda yeterince yankı uyandırmamıştı. Bunu her iki olayın Hristiyanlık dünyası içinde kalmasına bağlayabiliriz. Aydınlanma Felsefesi hristiyanlığı sorguladığından Osmanlı aydınları arasında ilgi uyandırdı. Gerçekte Aydınlanma felsefesi, eleştirel aklın mahkemesinde her şeyi yargıladığı için yalnız Hristiyanlık şeriatını değil, bütün dinleri sorguluyordu.

Kimi Avrupalı tarihçiler Voltaire'in çevresinde Bektaşî Babaları'ndan ve Bektaşî tekkelerinde bir Aydınlanma hareketinden söz açıyorlar. Namık Kemal'in Bektaşiliğe yakınlığının yanı sıra Jön Türkler'in ve İttihat Terakki ileri gelenlerinin Bektaşiliği bir raslantı olmasa gerek. Mustafa Kemal'e dönük Bektaşilik savları da buna eklenirse, Aydınlanma Devrimi'ne açık bir olgudan söz açılabilir.

Buna karşılık Anadolu'da Aydınlanma ve laikliğe başından beri ters düşen tarikatlar da eksik değildir. Nakşibendiliğin bu alandaki işlevi çarpıcıdır. 31 Mark Vakası'nın kahramanı Derviş Vahdeti bir Nakşibendi idi. 1925'te Doğu Anadolu'da Cumhuriyet devrimine kıyam eden şeyh Sait, Nakşibendi tarikatındandı. 1930'da Menemen isyanının elebaşısı Derviş Mehmet Nakşibendi idi. Türkiye'nin siyasal yaşamında laikliğe karşı irticanın simgesi sayılan Said'i Nursi Nakşibendidir; bu zincirin halkaları son yıllara dek uzanmaktadır.

Sonuçta sanayi devrimini gerçekleştirmemiş bir toplumda, tarikatların siyasal yaşamda oynadıkları rollerin önemi ortaya çıkıyor.

Cumhuriyet Devrimi, yüzyıllar boyunca süregelen Sünni devlet egemenliğine son verdiğinden Alevi-Bektaşî kesiminin tam desteğini sağlıyor.

Atatürk devrimleri içinde en önemlilerinden sayılan kadın haklarının yasaya bağlanması bile Alevi-Bektaşî kültürüne denk düşüyor, toplum içinde Kızılbaşlar'a dönük iftiralara göğüslenmesi daha ge-

niş kesimlerden gelen destekle güç kazanıyor; kadının cumhuriyetle birlikte hayata karışması, Alevi-Bektaşî kültürünün yabancı olmaya dayalı bir devrimdir.

Sonuç

Sonuçta Anadolu aydınlanması, halk kesiminde doğal desteğini ve yandaşlarını Alevi-Bektaşî kesiminde bulmuştur.

Bu, Alevi-Bektaşî kültürünün Aydınlanma Felsefesi'nin akılcı öğretisiyle özdeş olduğu anlamına gelmediği gibi, Alevi-Bektaşî kesiminde Aydınlanma'nın şafağını içeren bir felsefenin izleri de görmezlikten gelinemez.

Sonucu yine bir Bektaşî fıkrasıyla bağlamak doğru olur. Bir mecliste "tütün haram mıdır, helal midir?" tartışması açılmış. Bektaşî babası da tiryaki olduğundan sormuşlar:

- Erenler sen dersin, tütün haram mı, helal mi?..

Bektaşî:

- Helalse içiyorum, demiş, haramsa yakıyorum.

Tarihin diyalektiğinde Alevilik-Bektaşilik kültürünün Aydınlanma Felsefesiyle Anadolu'da bütünleşmesi, evrensel bir olgu değer taşıyor; inancın akılla buluştuğu alanlar az olsa da yok değildir.

YÜCEL TOP
(Hukukçu ve Sendikacı)

Değerli konuklar

Hepinizi saygı ve hürmetle selamlıyorum.

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün düzenlemiş olduğu bu sempozyumda, kendi konularında birer referans olan değerli araştırmacı ve bilim adamları arasında kendi ilgi alanımda da olsa görüş bildirmek benim için bir onurdur.

Değerli konuklar, benim sizlere arzetmeye çalışacağım konu davetiye metninde belirtilenden biraz farklı bir çerçevede olacaktır. Çünkü bu iki gün boyunca alanlarında birer otorite olmuş değerli katılımcılar Alevi-Bektaşî inancının çeşitli yönlerine ilişkin bilgiler verdiler.

Ben konuyu özellikle bir inanç kurumunun sosyolojik işlevi ve bu işlevin verili koşullarda nasıl şekillendiği ve buradan da kalkarak Alevi-Bektaşî inanç mensuplarının günümüz koşullarında birlikte davranışlarının muhtemel senaryoları üzerinden açıklamaya çalışacağım.

Bu metni hazırlamadan önce kuşkusuz Alevi-Bektaşî inanç mensuplarının neden ve nasıl örgütlenmeleri hakkında sistemleşmemiş de olsa, bir kanaatim vardı. Ancak, ben genel olarak konuya eğilirken, din sosyolojisi, İslami düşüncenin toplumsal işlevi, tasavvuf, İslam fel-

sefesi, Şiilik, Anadolu Aleviliği, Bektaşilik ve siyasal İslam üzerine çalışmalar yapmış bilim adamlarının eserleri ve kuşkusuz bunların yapmış oldukları alıntılardan yararlandım. Burada kendilerine teşekkür ediyor ve onların fikirlerini belki de kendi düşünmedikleri bir yön-de argüman olarak kullandığım için daha baştan aflarına sığınıyorum.

Şerif Mardin “Din ve İdeoloji” adlı eserinde Robert Lane’ın yaptığı “Sıradan Amerikalı, inandıklarına niçin inanıyor” konulu çalışmasından şöyle bir sonuç çıkarmaktadır; aydınlar katında meydana getirilen ideolojilerin “yönetilenler” katındaki ideolojilerle kesiştiği bir alan vardır; o da her ikisinin de bir “anlama” fonksiyonu ifa etmesidir. Her ikisi de çapraşık, anlaşılması zor bir dünyayı düzenleyen entelektüel kalıplardır. Lane’ın sokaktaki adamının dünya görüşü bir siyasal düşünce tarihçisinin pek beğeneceği yapıya sahip değildir. Yüzeyde mantiki tutarsızlıklarla doludur. Fakat bu tutarsızlıkların ayrı ayrı incelenmesi, kendi aralarında tutarlı olduklarını ortaya çıkarmakta, bir fonksiyon ifa etmekte olduklarını, aynı hedefe yöneldiklerini göstermektedir. Sokaktaki adamın fikirleri mantiki bir tutarlılığa sahip değilse de yaşadığı çevre içine konulduğu zaman, bir tutarlılık kazanmaktadır.

İşte ideolojinin ortaya çıkardığı bu psikolojik uyum fonksiyonlarının en önemlilerinden biri dinsel fonksiyondur. Bu fonksiyon ideolojik bütünün bir alt kategorisidir. Lane’ın denekleri için din, ideolojilerinin diğer parçaları gibi, gidişine uymak zorunda oldukları bir dünyada psikolojik denge kurmanın yollarından biridir. Din, bir dünyayı anlama ve kendini o dünyada bir yere yerleştirme modeli olarak fonksiyon görmektedir.

Görüldüğü gibi burada dinin insanların siyasal inançları içinde önemli bir yeri olduğu belirtilmek istenmiştir. Ancak bu bulgu, yeni değildir ve bu konuda yapılan başka araştırmalar bireylerin oylarını kullanmada dinsel görüşlerin, oy verme analizinin önemli bir kategorisini, başka faktörlere indirgenemeyecek bir kategoriye oluşturduğuna göstermiştir.

Biraz uzun olan bu alıntıyı vermekteki amacım, bu bulgu ve yargıların önemli bir ölçüde Alevi-Bektaşî inanç grubu içinde örgütlenme çalışmalarında bulunanların çabalarının bir genel çerçeve içinde anlaşılmasına yardımcı olmaktır. Bu tür örgütlenme çalışması yapanlar, Alevi-Bektaşî inanç grubunu oluşturanların siyasal davranış modellerinde bu inancın etkin olacağı ve örneğin siyasal tercihlerinde inançlarının davranışlarını belirleyeceğini düşünerek ona uygun bir yapılanmaya gitmektedirler.

Böylece söylemde farklı bir görüş savunulsa da bu tür amaç taşıyan girişimler din’i bir siyasal eylem aracı olarak ele almaktadırlar. Kuşkusuz, bu tür eğilimlerin, Alevi-Bektaşî inanç grupları arasında da yaygınlaşmasının objektif koşulları mevcuttur. Çok hızlı değişen ve küreselleşen bir dış çevre karşısında çeşitli toplumsal gelecek modellerinin yıkılması, dış çevrenin daha anlaşılabilir ve karmaşık bir hale dönüşmesi sonucu ortaya çıkan değer boşluğunun, kendi içinde tutarlı bir itikatlar manzumesi ile doldurulması bir anlamda kaçınılmazdı. Diğer yandan, Alevi-Bektaşî inancı üzerindeki yüzyıllar süren ideolojik baskı doğal olarak ideolojik bir tepki doğuracaktı. Sorun işte tam da burada başlamaktadır. Çünkü bu örgütlenme çalışması yapan kadroların büyük çoğunluğu, biraz önce yapmış olduğum tespite karşı çıkmakta, yani dini bir siyasal eylem aracı olarak kullandıklarını kabul etmemektedirler.

Dini inancın bu işlevine din sosyolojisi açısından ve sistemli yaklaşan düşünürler arasında olan ve bir anlamda Marx’ı da etkileyen Feuerbach’a göre; İnsanların kalbinde Allah inancı kendi sınırlılığını ideal bir varlıkla karşılaştırma eğiliminden doğan bir projeksiyondur. Din, insanın ayrı kendi düşüncesinin insanlarüstü bir plana aktarılışıdır. İnsanların ruhun ölmezliğine inanmaları ve ilahi bir adaletin tecellisine inançları, gene insanların kendi adalete susamışlıklarının soyut bir plana aktarılmasıdır. “Dünya ötesi”, bir insani isteğin şekil değiştirmesinden ibarettir.”

“Duygu açık gözlerle gördüğümüz bir rüyadır, din uyanan bilincin rüyasıdır, rüya dinlerin esrarının anahtarıdır.”

Dini inançla ilgili olarak Marx’ın yazdığı ve Türkiye’de sadece bir bölümü kullanılan meşhur görüşü şudur; “Din, baskıya tabi yaratıkları iç çekmesi, kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz olayların ruhudur. (Din) halkın afyonudur.”

Burada “afyon”un anlamı, bir üst sınıfın halkı uyutmak için kullandığı bir araç değil, insanların kendilerini olayların yüzeyinde batmadan tutabilmek için kullandıkları bir kendi kendini aldatmadır. Bir anlamda din, kullanılan bir tahakküm aracı olmaktan çok, insanın sarıldığı bir kurtarma aracıdır.

“Yeni doğmuş çocukta beliren güveni destekleyen ana baba inancı tarih boyunca kurumsal teminatını (bazen de en büyük düşmanını) örgütlenmiş dinde bulmuştur. Korumanın sonucu olan güven, herhangi bir dinin gerçekliğinin mihenk taşıdır. Bütün dinlerde ortak olan şeyler şunlardır: dünya nimetleri gibi, manevi sağlık dağıtan yaratana zaman zaman çocuksu teslim oluş; insanın önemsizliğini belli eden bir küçülme ya da alçak gönüllü davranış; dua ve şarkı yoluyla kötü davranış, kötü düşünce ve niyetlerin itiraf edilmesi ve Tanrısal rehberlik sayesinde iç huzuru için içten gelen yakarış; son olarak, bireysel güvenini ortak bir inan, bireysel güvensizliğin ortak olarak kavramlaştırılmış bir kötülük olması gereği. Öte yandan, bireyin kendine gelmesinin kaynağını çoğunluğun katıldığı ayinlerde bulması ve cemaate güvenin bir işareti haline gelmesi de bu ortak noktalardandır.”

Trobriand Adaları yerlilerinin toplumsal sistemini en küçük teferruatına kadar inceleme imkânına sahip olan Malinowski, bu toplumda özellikle “büyü”nün ifa ettiği rolü anlatması ile tanınır. Bu fonksiyon şöyle tanımlanabilir: Bütün toplumlarda “büyü” belirli zamanlarda sonuç elde etmek için kullanılan yollardan biridir. Fakat büyü kullanan insanlar, aynı zamanda “büyüsel” olmayan bir sistem de kullanırlar. Mesela, açıklıklarını tatmin etmek için “büyü” yapmazlar, toprağı ekip biçerler ve yağmurların gelişi, güneş günlerinin sayısı gi-

bi tabiat olaylarına dikkat ederler. Bilim öncesi bir bilim sistemi kullanırlar. Bu şartlar içinde ortaya çıkan sorun büyüünün niçin ve nerede, hangi özel hallerde kullanıldığıdır. Malinowski’nin Trobriand’lılarda gözlemlendiği şeydu: Trobriand’lılar, tabiatla olan ilişkilerinde birbirlerinden ayrı kuralları olan iki ayrı sistem kullanıyorlardı. Yerli bir taraftan, tarım ve balıkçılar için son derece geçerli ampirik bilgilere sahipti. Bu âlemde davranış tamamen rasyoneldi ve kişi çalışma ile sonuç alma arasındaki bağdan çok kesin bir şekilde haberdardı. Yerli bu sistemle yan yana, bir de “büyüler” sistemi kullanıyordu. İkinci sistem özelliği, daha önce tarif ettiğimiz düzenin, bu âlemin ötesindeki kuvvetlerle bazen bozulabileceğini öngörmesiydi. Malinowski’nin önemli buluşu, yerlinin olağanüstü durumlar için ayırdığı bu ikinci anlam kategorisi ile her ampirik sistemde ortaya çıkması muhtemel “bilinmeyen” faktörünü de bilgisel sistemin içine katmış olduğunu görmüş olmasıdır. Malinowski, bu şekilde, ilkel bilgisel sisteminin bile “boşluk”lar kabul etmeyen bir sistem olduğunu göstermişti. Genel bir bilgi sistemi, başlangıçtan itibaren, en ilkel seviyede bile, “her şey”i izah etmeye çalışan bir sistemdir. Bir evren modelidir.

Malinowski, bunun ötesine giderek, tehlike yaratan faaliyetlerin psikolojik mekanizmasını da izah etmiştir. Belirli bir faaliyet, onu yapanlar için hayati ise ve aynı zamanda başarı şansı nispeten düşük veya çok talihe bağlı ise, bu faaliyete iştirak edenleri çok yüksek bir gerilim içinde tutar ve onları frustrasyona götürür. Büyünün başarısızlığın etkisini ortadan kaldıracak olan bir mekanizma olması, müsterek moralin yüksek seviyede tutulmasına imkân verir. “Büyü”nün bu moral bozulmasına mani olduğu derecede önemli bir toplumsal fonksiyonu mevcuttur.

Durkheim teorileri ve Malinowski’nin din ve büyü hakkındaki buluşları daha sonra bunların izinde yürümüş olan A. R. Radcliffe-Brown tarafından daha özel şekillerde geliştirilmiştir. Radcliffe-Brown, bilhassa Durkheim’in dinsel “ayinlere” (rites) verdiği önemi

işleyerek, dinin bir davranış türü olarak incelenmesi için ana kuralları ortaya çıkarmıştır. Dinler sosyolojisi alanında önemli bir aşama teşkil etmeleri bakımından tezinin kendisi tarafından yapılan özeti şöyledir:

1. “Belirli bir dini anlamak için etkilerini incelememiz gerekir. Bundan ötürü din faaliyet halinde incelenmelidir.

2. İnsan davranışı genellikle duygu adı verilen zihinsel (mental) eğilimler tarafından kontrol edildiği veya yöneltildiği için, belirli bir dini topluma katılmanın sonucu olarak kişide hangi duyguların geliştiğini bulmak gerekir.

3. Din üzerinde yapılan çalışmalarda, önce, özellikle, din ile ilgili hareketler ve kişisel veya toplumsal ayinler incelenmelidir.

4. Bazı modern dinler, belirli öğretiler üzerinde dururlar. Dikkatlerini inanç üzerinde toplarlar. Bu özellik karmaşık bir yapıya sahip olan toplumların geçirdiği özel toplumsal değişmelerin bir sonucudur.

5. Bazı toplumlarda din ve sosyal yapı arasında dolaysız ve yakın ilişki vardır. Fakat halk arasında değişik dinsel kuruluşlar veya mezhep ve “kilise”lerin kurulması sonucu, ayrı ve bağımsız bir dinsel yapı ortaya çıkarsa, bunun tüm toplumsal yapı ile olan ilgisi birçok yönden dolayı ve izlenmesi güç bir hale gelir.

6. Genel bir kural olarak... tüm dinler çift yönlü bir bağımlılık duygusunu ifade eder ve din, toplumsal fonksiyonunu bu dayanışma duygusunu sürekli olarak desteklemek yolu ile yapar.

Radcliffe-Brown’ın “çift yönlü bağımlılık” hissinden kasdettiği, insanların kendi toplumlarının dinsel törenlerinden hem bir şey beklemesi, hem de onlardan çekinmesidir. Toplumun asıl dayanışmasını sağlayan, bu bekleme ve çekinmedir.

Her toplumun toplumsal özelliklerinin bir “maddi” dayanağı vardır. Mesela, sepet örmenin çok önemli olduğu bir toplumda sepet örebilmek için kurutulmuş saz saplarına veya birçok ince dallara ihtiyaç vardır. Fakat dal veya saz kendi başına bir sepet teşkil etmez. Sepet ancak dalların veya sazların belli bir şekilde işlenmesi sonucunda orta-

ya çıkar. Bu “belli bir şekilde işleme” dal türünden maddi bir olay mıdır, yoksa öğrenilen, sembollerle anlatılan bir işlem olması bakımından maddi değil midir? Antropologlar böyle problemlerle karşılaştıkları vakit “maddi” - “maddi olmayan” ayırımının anlamsız bir hale geldiğini görmüşler ve tamamen farklı bir kavramlaştırmaya gitmişlerdir. Önemli olan, belirli bir sepet örme veya evlenme veya hükümlanlık veya harp etme şeklinin toplum için de nasıl herkes tarafından bilenen diğer kuşaklara da geçirilen bir model haline geldiğidir. Bunu sağlayan yolların tümüne “kültür” denmektedir.

Bir kimsenin çevrede topladığı dallar, belirli bir şekilde olacağına göre, öreceği sepetin, o dalların verdiği imkânlar tarafından sınırlanan bir yönü vardır. Bu itibarla kültür, hem toplumun sembol haline getirilmiş modellerinin ve hem de onlara set çeken “maddi” imkânların tümüdür. Fakat sepetle kullanılan malzeme arasında insanların son derece pratik zihni kabiliyetleri dolayısıyla bire bir şeklindeki bir ilişki yoktur. Bundan dolayı malzeme türünün örülecek sepetin şeklini belirlediğini söyleyemeyiz.

Maddi ortam ancak sınırlar koyar. Fakat sınırlar koyduğu kadar içinde bulunduğumuz toplumun şekillenmesinin de ayrılmaz bir parçasıdır. Böylece, “şey”ler kültürün esas unsurlarından birincisini, “şey”lerin ilişkilerini kuran soyut sistem ise ikincisini meydana getirir.

Bu ilişkilerin “şekil”lerini muhafaza etmelerini sağlayan iki unsur vardır: Kültürel “anlam”lar ve onları taşıyan sembol sistemi. Dil ve hilal, bayrak gibi kültür bakımından anlamlı şekiller sembollerin başında gelir. Sembollerin anlamı üzerinde toplum içinde bir anlaşma olduğu için, bunlar ortak bir “anlama” sağlarlar. Bu anlama iki şekildedir. Sembol kişi tarafından anlaşılıp, kişi ona göre hareket ettiği zaman, buna davranış diyoruz. Semboller kendi aralarındaki ilişkilere ortak bir şekil kazandırdıkları zaman buna kültür diyoruz.

Dini sembolizmin çalışmasını Johnson şöyle özetlemiştir:

“Bir zamanlar bazı nazariyeciler belirli birtakım şeylerin, özlerinde bulunan nitelikler dolayısıyla kutsal olduğunu ileri sürerlerdi.

Buna göre, güneşe, parlak ve sıcak olduğu ve ürünün yetişmesine yardım ettiği için çok defa tapınıldığını; Ganj Nehri'nin büyük bir nehir olduğu için kutsal sayıldığını; Fuji, Sina ve Olimpus'la diğer kutsal dağlara büyük oldukları ve huşu ilham ettikleri için tapınıldığını düşünüyorlardı. Bu nazariyenin yanlış olduğu, kutsal şeylerin kendi başlarına her zaman pek de huşu verici olmamasından bir de, bütün yüksek dağların ve büyük nehirlerin kutsal olmamasından belli olabilmektedir...”

“Elle tutulur kutsal şeyleri anlamanın yolu, elle tutulmayan, görünmez doğaüstü düzenin elle tutulur gözle görülür sembolleri olduklarını bilmektir. Kutsal şeylere dokunabilmek doğaüstü düzenin daha canlı olarak tahayyül edilmesine yol açar, böylece hesapça ona olan inancımızı pekiştirir. Tanrı ve azizler uzakta görünmez ve anlatılmaz oldukları halde insan bir ikonü görebilir, ona mum dikebilir. Sembollerin biçimi, sembolize edilen şeyin biçimiyle ilişkilidir. Böylece domuz, bir verimlilik ayininde kullanılmak için uygun bir semboldür. Yılan toprak altında yaşar ve ölümlerin ruhları gibi çok defa tehlikelidir.”

Sembollerin anlaşmasını sağladığı, elle tutulmaz fakat şekilli ve şekillendirici kültür alt sistemleri içine teknoloji sistemleri, siyasal ve iktisadi meşruluk modelleri, çocuk büyüme, din, eğitim, “görgü” usulleri ve hukuk sistemleri girmektedir. Önemli olan, bunlardan her birinin kendi içinde, toplumun fertleri için anlam ifade eden bir sistem olarak çalışmasıdır. Bölümler kendi aralarında da anlamlı bir sistem ortaya çıkardıkları derecede bir kültür bütünü meydana getirirler.

Daha önce üzerinde durmadığımız önemli bir nokta, bir kültür bütünü, bir kere ortaya çıktıktan sonra, toplumun, değişen şartları dolayısıyla ihtiyaçları değiştiği zaman bile, kendi kendine devam ettirmeye eğilimli olmasıdır. Mesela, doğum kontrolünün kötü olduğu şeklinde dinsel planda oluşan bir inanç, modern sağlık kurallarını uygulayan ve o sayede o zamana kadar rastlanmadık bir şekilde üreyen bir toplumda, başlangıçtaki toplumu yaşatıcı fonksiyonunu kay-

bettiği halde, kendiliğinden meşru inanç olmaktan çıkmaz. Toplumun kültür katındaki yapıtlarının, bir kere oluştuktan sonra yapılarını zor kaybetmelerine bunların “özerkliği” diyoruz. Kültür yapıtları bir dereceye kadar özerk yapıtlardır.

“Kültür ve sosyal sistem kavramlarını ayırt edebilmenin en verimli yollarından biri, ilkinin sosyal ilişkileri etkileyen düzenli bir anlam ve semboller sistemi olarak ele almak, ikincisini ise sosyal ilişkilerin kendine özgü düzeni olarak tanımlamaktır.

Kültür muhtevasının toplumun muhtelif katları için aynı olmadığı meselesine ise Spiro şu üç önerme ile yaklaşıyor:

1) Bir toplumdaki belirli bir kişinin tevarüs ettiği kültür, aynı toplumdaki belirli bir diğer kişinin aldığı kültürden farklıdır.

2) Tevarüs edilen kültür aktarılma safhasında oldukça değişik bir şekil alabiliyor.

3) Kültürle kültür veraseti birbirleriyle ilintili fakat ayrı olaylara değinen kavramlardır. Ayrı olarak kullanılmaları gerekir.

Bu ilkeleri ayrıntılı olarak şöyle açıklayabiliriz:

1) Kültür araştırmalarının başlangıç yıllarında incelenen toplumlar, ilkel olduğu için, belirli bir toplumda normalden ayrılan hareketler üzerinde pek fazla durulmamıştır. Zamanla, belirli bir kültüre uygun olarak hareket eden kişilerin tamamen aynı hareketlerde bulunmadıkları ortaya çıktı. Kültür'e uymakta da bir istatistiki dağılımla karşı karşıya bulunduğumuz anlaşıldı. Kültür'ün ailelerden geldiğini hatırlarsak, bunu anlamak zor olmayacaktır. Zira bir kültürün içinde bulunan her aile o kültürün bütün niteliklerini kendisinde toplayamaz. Aile, kültürün ailece seçilmiş bazı özelliklerinin aktarılmasını sağlayan bir süzgeç gibi çalışır.

2) Aile tarafından öğretilenlerin büyük bir kısmı, çocuk tarafından bir sünger gibi alınmaz. Çocuk, bu süreç esnasında, büyük bir direnme gösterir. Bu direnmesini belirleyen biyolojik ve genetik yapısıdır. Hazım cihazı çok iyi çalışmıyorsa, sırf bu biyolojik niteliği sonucunda beslenmeye karşı bir tavır alacaktır. Zekâ derecesi yüksek

ise kendisine öğretilenlerden daha büyük bir kısmı intikal eder, kendisi de bunları zekâsına göre şekillendirir. Bu itibarla bütün aileler çocuklarına aynı şeyi öğretseler bile, bu öğretilenler öğrenme seviyesine göre şekillenecek, öğretilenler seçmeye tabi tutulacaktır.

3) Belirli bir kimsenin kültür veraseti, elde edebileceği kültürü sınırlandırmaz. Bir kimse, karşılıklı etkileşimde yalnız kendi ailesiyle değil, başka ailelerle ve başka öğrenme kaynaklarıyla karşılaşır. Kişi, bunları kullanarak kendine verilen genel kültürü bazen de aşan bir kültür yaratabilir. Bütün bunlardan da görülüyor ki, kültür tevarüsü mekanizmasıyla, şahsiyet teşekkülü mekanizması aslında aynı mekanizmadır.

Kültür sistemi özerk bir varlık olarak çalışabildiğine göre, kültür sisteminin bir alt dalı olan din sisteminin de nasıl özerk bir varlığı olabileceğini anlayabiliriz. Ancak, başka konulara geçmeden önce, daha üzerinde durmamız gereken bir konu, dinin tıpkı daha önce ideolojilerde olduğunu gördüğümüz gibi, fonksiyonunu üç planda gördüğüdür. Bunlardan birincisi, kişisel plandır. Kişi katında din-dışı kültürün tamamen izah edemeyeceği bir olanlar tortusu olduğuna göre, kişi bunlar için bir başka türden izah arayacaktır. Kendisini izah aramaya sevkeden, güdü ise;

1) Çocukluktan kalma, dünya karşısındaki zaaf duygusunun bertaraf edilmesi zorunluğu,

2) Genel bir "anlama" sisteminin herhangi bir köşesini boş bırakmamak, dünyada karşılaştığı bütün olayları anlatabilecek bilimsel (cognitive) bir sisteme sahip olmak istemesidir.

Dinin ikinci fonksiyonu kültür katındadır. Din, insanlara çevrelerindeki dünyayı özel "gözlük"lerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkânlarını sağlar. Din bir semboller kümesidir.

Nihayet din, Durkheim'in peşinden gidilirse, toplumsal yapı unsurlarının sabit kalması fonksiyonunu görmektedir. Bunların arasında atalara tapmanın toplumun ihtiyarlarının yerini muhafaza etmek gayesini güttüğü, ikrar verdirme (initiation) törenlerinin cinsel kim-

lik ve erginliği tanımlayıcı törenler olduğu, mitosların toplumsal kurumlar için "anayasa"lar temin ettiği artık üzerinde durulmayacak kadar kesinlikle gösterilmiştir.

Bunun anlamı, kuvvetli bir dinsel inancın -bazı temel toplumsal yapıların var olmadıkları veya gelişmedikleri bir ortamda o toplumsal yapıların yaptıkları görevi kendi üstüne alabildiğidir. İslamiyet, bu şartlar altında toplumu siyasi planda pekiştiren bir "inanç" olmuştur. İdeolojik yapıların, bu şekilde özerk bir rolünün teorik olanaklarını daha önceki bölümde incelemiştik. Kültür ve din bazen bağımsız bir değişken olarak iş görebilir.

İslamiyet, esas itibarıyla mevcut olan şehrsel yapının üzerine kurulmuş bir yapıttır. Fakat, bu şehrsel yapı gelişmemiş olduğundan dinin birleştirici rolü burada her zamankinden kuvvetli olmuştur. Gibb, bu özel unsurdan, onun etkisini Yakın Doğu toplumları için genelleştirerek şöyle bahsetmiştir.

"Çağdaş Batı tarihinin siyasal bünyelerini oluşturan birimler, kökenleri bakımından ya siyasal, ya ırkla ilgilidir. Tersine, Doğu tarihinde... Siyasal bünyenin temeli genel kural olarak ideolojiktir. Dar anlamıyla dinsel olabilecek ya da olamayacak (Konfüçyüs'ün gelecekçi ahlakı gibi) belirli öğretilerin yayılması ve kabulü ile yeni tür bir toplumsal düzen gelişir. Bu yeni toplumsal düzen, aslında daha önce var olan toplumsal vaziyetlerin yeni öğreti ya da ideoloji havasında bir adaptasyonu olup, salıklarının ardı ardına gelen kuşaklarının çabalarıyla yaratılan bir dizi uygun kurumlarla dile gelmektedir. Örneğin, nispeten erken bir zamanda bir kendini yayma kurumu, yani bir eğitim sistemi geliştirilir. Daha sonraki bir devrede, tüm olarak ya da kısmen eski sınıf yapısı ya da üyelerinin sınıf kümeleri kaldırılır ve yerine yeni ve daha uygun kümeler konur. Aynı zamanda toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi için yeni bir kanunlaştırma ya da kanunlar sistemi geliştirilir ve uygulamaya sokulur, vs. Bütün bu kurumlar, ideolojik ilkelerin dalları ya da ifadeleri olarak birbirleriyle ilişkilidir.

İslami inancın, bu yapısal pekiştirici rolü dolayısıyla ki İslam dininden az olsa ayrılanlar, İslam devletinin dışında kalırlar. Bunlar böylece bir anda hem zındık, hem toplum dışı ve hem de devlet dışı kişiler olurlar. İslamın kendinden ayrılma eğilimi gösteren küçük dinsel grupların ihaneti üzerinde bu kadar sert bir şekilde durmuş olması, her dinsel grubun, gizli (potansiyel) olarak yeni bir devlet kurma tehlikesi getirdiğindendir.

“İslamiyet Allah’ın dolaysız idaresi, milletin üzerine gözlerini diken ilahın hükümranlığıdır. Diğer toplumlarda civitas, polis, devlet olarak bilinen birlik ve düzen ilkesi İslamda Allah tarafından temsil edilir. Allah ortak yarar uğruna çalışan en üst kuvvetin adıdır. Böylece kamu hazinesi “Allah’ın hazinesi”, ordu “Allah’ın ordusu” hatta kamu görevlileri bile “Allah’ın memurları”dır.

Fakat ikincil yapıların İslami toplumlarda ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu’nda bir rol oynamamış olması bir raslantı değildir. Daha bilinmeyen ve araştırılması gereken bir sebepten dolayı, bütün Ortadoğu’da ve bu arada İslami toplumda, siyasi iktidarın ikincil yapıları tek başına, meşru ve kuvvetli organizmalar olarak kabul etmediğini görmekteyiz. Bu özellik bilhassa şehirlerin örgütlenmesinde görülmektedir. Şehir, Ortadoğu’da, Batı’da olduğu şekilde müstakil, siyasi bir güce sahip, kendi kanunlarını çıkaran ve özel mahkemeleri olan bir birim değildir.

Değerli konuklar, konuşmamın başında da belirttiğim gibi benim incelemeye çalıştığım konu daha ziyade Alevi-Bektaşî inanç grubu mensuplarının muhtemel ortak davranış senaryolarıdır. Ancak böyle bir incelemenin doğal olarak, söz konusu inanç grubunun içinde bulunduğu ortamın kabaca da olsa bir analizinin yapılması, bu ve benzeri ortamlarda genel olarak geçerli olduğunu kabul ettiğimiz kimi kuralların neler olduğu ve nasıl işlevler gördüğünü de araştırmayı gerektirdiğini düşünüyorum. Bu bakımdan özellikle din sosyolojisi alanında yaptıkları araştırmalarla bilinen bilim adamlarının görüşlerini ve vardıkları sonuçları kısaca özetleyerek anlatmaya çalıştığım konunun genel çerçevesini çizmeye çalışıyorum. Aksi yönde iddialar da

olsa, Alevi-Bektaşî inanç grubuna mensup olanlar kendilerini genel olarak İslam inanç ve toplumu içinde kabul ediyorlar. Her halükârda bu inanç grubunun mensupları, çoğunlukla İslami bir çevre içinde yaşıyorlar. Bu bakımdan, bir din ve bir kültür olarak, Alevi-Bektaşî inancını çevreleyen, sünni İslamın kimi özellikleri üzerinde düşünmeye ve genel olarak din sosyolojisi açısından ortaya konmuş genel kuralların İslam toplumları için ne denli veya nasıl geçerli olduklarını anlamaya çalışmak zorunda olduğumuzu düşünüyorum. Bunun için biraz sıkıcı da olsa gene yukarıdaki sosyolojik verilere geri dönmeyi öneriyorum.

Biraz önce “İslam toplumlarında ikincil yapıların olmayışı veya çok silik olarak görülmesi ortaya bir tampon vazifesini görmeyince, ferdin bunların yerine geçecek bir sığınak araması gerekir. Batıda ikincil yapıların yerine getirdikleri bu koruma fonksiyonunu Doğuda bir taraftan “ümme” yapısı, diğer taraftan “ümme” yapısına bağlı olarak “tarikat” yapısı görmektedir.

Müslüman âleminin özelliklerinden birinin “ümme” yapısı olduğu bilinmektedir. Ümmetin niteliğini ve ideolojik içeriğini inceleyen Gardet şöyle demektedir; *İslam âleminde az dahi yaşamış olup geçmişte ve halde İslamın kollektif hareketlerini izlemiş olanlar iki hadisiyle karşılaşılır. Her şeyden önce Müslümanları birbirine bağlayan kendi kendinin mevcudiyetinin çok kesin bir bilincine sahip olan ve onları cemaat haline getiren bir bağın mevcut olması. Her Müslümanda silik bir şekilde de olsa bu cemaatin mevcudiyetinin ve yüksek değerinin bilincine rastlanır. Müslüman pek cahil bir kimse olabilir. Pek “ilerici” bir kimse olabilir, hatta kendi geleneksel inançlarına karşı şüphecî bir tavır takınabilir, buna rağmen kendisini herhangi bir Müslümana veya bütün Müslümanlara bağlayan bir bağ olduğu duygusu bundan dolayı sönmüş olmayacaktır. Günümüzde doğrudan doğruya dini kaygulardan en uzak olanlar, mesela merkezlerde oturan ve Marksizmin en çok etkilediği işçiler bile Muhammedin cemaatine mensup olmaktan gurur duymaktadırlar.*

Bu cemaat hissi Batıdaki ikincil yapıların yerine geçen yapısal unsurdur. Kişi, belirli bir kuruluşun ayrıcalıkları arasına saklanacağına, cemaat içinde, birincil ilişkilere benzer “doğrudan” duygusal bağların mevcudiyetinden destek bulur.

Diğer yandan İslam toplumlarında din, başka daha farklılaşmış toplumlardaki çok çeşitli terbiye, yön verici rollerin yerini tutmaktadır. Batı toplumlarında toplumsal eylemi şekillendiren bu rollerin yerine İslam toplumunun sunduğu, İslam dininin kapsayıcı talimatlarıdır. Ümmet iyiyi emreder, kötüyü yasaklar.

Böylece İslami toplumlarda, Batı toplumlarında çok daha önemli bir işlevi olan “değerler”in yerine “kurallar” geçmektedir. Kişisel planda tercihler daha azdır. İnsanlar dışı doğru dönüktür. Ne yapmaları gerektiğini kendi vicdanlarıyla yaptıkları muhasebeden çok, toplumun kurallarında ararlar.

İslam toplumlarında, din’in hem genel “toplum kılavuzu” rolü, hem de bilgisel fonksiyonu, Batı’daki toplumlardan daha gelişmiştir. Batıda burjuvaların din dışı ideolojileri, çıkarlarının korunmasını sağlayan mythosları eninde sonunda dinsel fikirlerle çatışır. İşte üzerinde çok söz söylenen aydınlanma devrinin felsefesi bunun tipik örneğidir. Gerek Batı’nın burjuvası gerekse doğunun eşraf ve ayanı içinde bulundukları şehrin özelliklerinden şeref ve zevk duyan kimselerdir. Fakat bu şehirleri yükseltmekte, daha ileriye götürmekte, yapı farkları dolayısıyla, kullandıkları araçlar bambaşkadır. Batıda gelir kaynağı, zengin burjuvaların şehir halkının bir bölümüne koydukları vergilerdir. Doğuda şehrin gelir kaynağı, vakıfların ve hayırseverlerin yaptığı işlerdir. Batıda burjuva hakkını senyöre karşı yaptığı mücadelede elde etmiş, bazen senyörlerin ordularına karşı çıkmış ve onları yenmiştir. Ona göre hak verilmez alınır. Ancak İslam toplumlarında, biraz önce belirttiğim gibi, hak, başında Allah’ın bulunduğu bir devletin tanıdığı bir paydır.

Değerli konuklar, buraya kadar zaman zaman alıntılar yaparak, zaman zaman da kendi yorumlarımı ekleyerek aktardığım konular, da-

ha önce de belirttiğim gibi sosyolojik açıdan genel olarak dinin, bir kültür kurumu olarak işlevi ve özel olarak da İslam toplumlarındaki etkileri ve kabulüne ilişkin görüşler ve bilgilerdi. Dikkat ederseniz, burada benim sürekli kullandığım terim, İslam topluluğu veya devleti terimidir. Bunu yapışımın nedeni şudur; halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan toplumlarla, islami esaslara göre yönetilen toplumlar arasında bir farkın olduğuna işaret etmek istiyordum. İşte günümüzde tartışmaların başlayıp yoğunlaştığı nokta da budur. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti’ni örnek alırsak, bugünkü haliyle bir Müslüman toplumu, ancak bir İslam devleti değildir.

İşte bugün, bence, Müslümanlığın çoğunluğun inancı olduğu ülkelerde yaşanan kimlik krizinin gerisinde belki de bu çelişki yatmaktadır.

Çünkü daha önce belirttiğim gibi İslam bir ideoloji olarak, her Müslümana, kendisini içinde huzurlu hissedeceği bir evren modeli sunmaktadır. Ancak bu evren modelinin bir de Müslümanların günlük yaşamlarını düzenleyen kurallar saptayan yanı vardır. Veya var olduğu savunulmaktadır. Bu bakımdan, bugün kimilerinin köktendinci, kimilerinin gerici, şariatçı, mürteci vs. diye nitelendirdikleri İslamcılar, bu küreselleşmiş, modernitenin egemen olduğu dünyada, daha sonra değineceğim nedenlerden doğan kimlik sorununu çözmeye çalışan, genellikle şehirli Müslümanlardır. Yani örneğin birçok Marxist siyasal hareket kadrolarını kırsal kesimden devşirirken, İslamcı hareketin, yakıştırılmaya çalışıldığı gibi, okur yazar bile olmayan “cahil-lerden” oluşmadığı, daha ciddiye alınması gereken, köklerini tarihin derinliklerinden ve toplumun dokusundan alan bir karşı hareket olduğunun anlaşılması gereğidir.

Değerli konuklar, konuşmamın bu bölümünde “Alevi-Bektaşî” adı taşıyan örgütlenmelerin hemen tümünün kullandığı çağdaşlık, laiklik, modernlik gibi kavramların bir siyasal ideoloji olarak dinle ne tür konumlarda bulunduğunu giderek Alevi ve Bektaşî inanç grubuna mensup olanların nasıl bir evrim geçirmekte olduklarını analiz etmeyi deneyeceğim.

Konuşmamın daha önceki bölümlerinde dinin toplumların yaşamlarında nasıl işlev gördüğünü, Batı toplumları ile Doğulu İslam toplumları arasında bu işlevin nerelerde ve nasıl farklılaştığını anlatmıştım. Batılı toplumlarda, cismanileşme (dünyevileşme) ve modernleşme aynı sürecin sonuçlarıydı. Oysa İslam toplumlarında, modernleşme geleneksel ve çok az değişmiş bir kültür üzerine geldi. Sana-yileşmiş kapitalist Avrupa'nın ekonomik, politik ve askeri yönden gösterdiği baş döndürücü gelişme karşısında İslam toplumlarının yöneticileri, bu gelişmenin nedeni zannettikleri kurumları alıp kendi geleneksel toplumsal yapılarının üstüne oturtular. Böylece yukarıdan yapılan modernleştirme, toplumun objektif dünyevileşmesini doğurdu. Ancak Batı toplumlarındaki toplum kurumlarının dünyevileşmesi süreci biraz önce belirttiğim gibi başka bir sürecin sonucuydu: Düşüncenin ve düşünme süreçlerinin dinin etkisinden ayrılması yani laikleşme.

Böylece dünyevileşme kurumlara, laikleşmede düşünceye ilişkin değişmeyi anlatırlar. Bu bakımdan kimi İslamcı politikacıların, devlet laik olur ama fertler laik olmaz demelerinin arkasında, kimi kurumların zorunlu dünyevileşmesine evet demeleri, fakat Müslümanların düşünce süreçlerinin ve düşüncelerinin, dinin ve bir anlamda ülemanın etkisinde olması gerektiği görüşü yatmaktadır. Şu halde "laik" sıfatı kurumlara değil fertlere ilişkindir.

Bilindiği gibi İslam toplumlarında modernleşme hareketleri başlamadan önce din toplumun tümünü yönlendiriyordu. Zorunlu modernleşmeyle, dünyevi olanla uhrevi olan arasında bir zımni paylaşma ortaya çıktı. Ve hatta kimi ülkelerde dünyevileşme kendi yasallığını dinden almaya çalıştı. Böylece tüm ideolojik karmaşıklığa rağmen, Müslüman toplumlar da, diğer bütün çağdaş toplumlar gibi, modernliği kabul ettiler ve onunla yaşamaya başladılar. Ancak biraz önceki bölümlerin birinde kısaca vurguladığım, küreselleşmenin ortaya çıkardığı toplumsal sorunları, çelişkileri ve kendi kültürüyle bu yeni ilişkiler zinciri içinde ve kendiyi barışık bir halde yaşamayı başa-

rıp başarmadıkları ölçüde eziyet ve sıkıntı çekmeye başladılar. Modernitenin Müslümanlar arasında yarattığı kriz yukarıdaki bölümlerde bahsettiğim toplumun objektif olarak dünyevileşmesini engellemedi. Burhan Ghalioun'un İslam Ülkelerinde Dünyevileşme ve Siyasi Düşünce başlıklı yazısında belirttiği gibi İslamcı hareketlerin en dinamik oldukları ülkeler, modernleşme ve dünyevileşmenin yukarıda zorlandığı ve laikleşmenin hiç gerçekleşmediği veya çok az gerçekleştiği ülkelerdir. İşte buralardan başlayarak, İslamcı hareketler, Müslüman bireylerde bir kimlik krizine yol açtığına ve giderek İslamın bir evren modeli olması konumunu tartışmaya getirdiğine inandıkları laikliğe karşı en sert tavrı aldılar. Biraz sonra yeniden döneceğim bu konudan önce, Ghailoun'un aynı yazısında dile getirdiği şu görüşlere aynen katıldığımı ifade edeyim: *İslamizmin gelişmesi dünyada şu anda yaşanan krizin ve kuzey-güney çelişkisinin sonuçlarından biri olarak kabul edilmelidir. Modernitenin gelişmesini tamamlamamış güney ülkelerinde doğru yaşanabilmesi için bu projeye uygun olanaklar ve elbette ki uygun bir eğitim şarttır. Geleneksel İslami yapıların üstüne oturtulmuş modernite, bu toplumda yaşayanların isteklerine ve dünyevileştirilmiş kurumların beklentilerine cevap vermediği zaman toplumda, ya dünyevileşmiş kurumlara ya da onların ideolojik kaynağı olan hümanizm ve laikliğe karşı reddedici bir tepki doğmaktadır.*

Sizlere sunmaya çalıştığım bu metin içerisinde kimi kavramların kaynaklarına inmek ve onları detaylı olarak açıklamak zamanın sınırlılığı açısından olanaksız. Ancak, genelde bence Alevi-Bektaşî inanç grubuna mensup olanları siyasi bir proje etrafında toparlamaya çalışanların davranışlarının analizinde yardımcı olacağını düşündüğüm bir iki konuya değinmek zorunda olduğumu düşünüyorum.

Bunlardan birincisi, İslamizm kavramıdır. Değerli konuklar, İslamda, çok tekrar edildiği gibi bir din sınıfı yoktur. içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar, dini konularda görüş bildirmek durumunda olan ulema, yönetici sınıf değildir. Bugün İslamcı hareketlere teorik

kaynak olarak algılanan Şafii bilgini İbni Teymiyye bile siyasal iktidarın din sınıfı tarafından ele geçirilmesini savunmamıştı. Onun beklediği hükümdarın şeriatı uygulaması ve toplumu Sünni şeriatına göre yönetmesiydi. Esasen İran örneği hariç hiç bir Müslüman toplumda ulema iktidara talip olmadı.

İran örneği ise velayet ve imamet inancının bir gereği farklı bir felsefi yaklaşımda olduğu için genel olarak bir istisna olarak algılandı. Bugün yaşanan İslamizm ise, artık hükümdarı veya yönetenleri yönetimde ve toplumun birçok alanlarında serbest bırakıp, onların şeriatı uyup uymadıklarını kontrolle yetinmeyen apayrı ve yepyeni bir olaydır; Kendileri din adamı olmayan, çoğu pozitif bilim dallarında eğitim görmüş yeni ve dinamik bir kadronun İslam adına iktidara talip olup, siyaseti, sosyal alanı ve ekonomiyi yeniden ve İslami ilkelere uygun düzenlemeye çalıştığı bir ideolojik harekettir. İşte bunun için bu hareket İslamcılık veya İslamizm diye adlandırılmaktadır.

Geleneksel İslami düşünce biraz önce belirttiğim gibi, iktidarın mahiyeti üzerine yorum yapmadan, şeriatın tümüyle uygulanmasını istemektedir. Bu Sünni İslamcı gelenekte, ne siyasal iktidarın yasal kaynağı ne de özel bir tip devlet modeli tartışılmamaktadır. İstenen, yasaların şeriatı uygun olmasıdır. Yani burada ulemanın bir nevi kontrol talebi vardır. İktidar talebi yoktur.

Bildiğiniz gibi kendisi bir İslam devleti olarak kabul edilen ve yönetiminde halifenin bulunduğu Osmanlı devletinde bile hükümdarın fermanı için Şeyhülislamın fetvasının aranması, o fermanın hükümsüz olup olamayacağının göstergesi değildir. Fetva, ferman ve rene bir anlamda vicdani bir rahatlık sağlıyordu. Hükümdar sorumluluğu aldıktan sonra fetva istemeden de hükmedebilirdi. Yani bir anlamda siyasal iktidar din adamlarından kendi yasallığını onaylamalarını istiyor, karşılığında da toplumu şeriatı uygun yönetme vaadinde bulunuyordu.

Kısaca şöyle yeniden özetlersek, siyasal iktidar biçim ve uygulamada serbest olmakla birlikte amaçta din tarafından konulmuş kural-

ların gerçekleştirilmesi ile yükümlü ve bu anlamda dinin hizmetindeydi. Ancak burada aksayan yan, dinin, iktidardakilerin iktidar kullanımındaki keyfilik ve baskılarını da bazen savunma durumunda kalmasıydı.

Oysa bugün Afganistan'dan başlayarak tüm Müslüman ülkelerde gelişen İslamizm, modern, dünyevi ve laik toplum modeline karşı bir model ve yeni bir siyasal iktidar modeli önermektedir. **Artık İslami kadrolar, yönetenlerden İslama uymalarını değil, bizzat yönetimin kendini istemektedirler.** Bu anlamda da elbetteki insanın düşüncesinin uhreviyetin baskısından sıyrılıp özgürleşmesini gerektiren laikliğe de karşıdırlar.

Siyasal iktidara ve onun kullanımına yeni bir alternatif getiren İslamcı hareketler, siyasal düzenin dinin hizmetinde olmasını değil, dinin, kendilerince, modeli çizilmiş yeni ve bir "İslam siyasetinin" hizmetinde olmasını istemektedirler. Yani artık bir siyasal sistemin yapısı, işleyişi ve oluşumu da bu yeni "ideoloji" için belirleyicidir. Burada ise siyasal bir sistemin hizmetinde olan din, artık uhrevi özünü kaybetmiştir.

Ahmed Mahfoud, "İslam dini, manevi olanla cismani olanın karıştırılmasını haklı görüyor mu?" başlıklı yazısında; "İslam'ın manevi olanla cismani olan arasında bir ayrım yapmadığı konusundaki yerleşmiş olan görüş, iddia edildiği gibi İslamın mahiyetinden değil karmaşık bir tarihi süreçten doğmuştur" demektedir. Benim de tamamiyle katıldığım bu görüşe göre, Kuran'ın 6342 ayetinden dünyevi işlere ilişkin olanları 500'ü geçmez. Kimilerine göre ise bu rakam gerçekte 50 civarındadır.

Diğer yandan İslamcıların sürekli referans verdikleri "Medine İslam Devleti" tarafsız tüm İslam ilahiyatçılarına göre, tamamiyle konjonktürel bir olaydır ve Hz. Peygamberin, Medine'ye hicreti ile ortaya çıkmış özel koşulların gereğidir. Bundan çıkılarak tamamiyle farklı koşullarda, benzer bir İslam devleti denemesi olanaksız ve İslamın ruhuna aykırıdır. Yani bir ölçüde Sünni kökenli İslam ihtiyaçlarından da Kuran'ın vermek istediği mesajın anlaşılmasına çalışma,

lafzını (şeriatı) değil, ruhunu (batınını) önemseme eğiliminde olanlar vardır. Bu da İslamcı tezlerin Sünni ilahiyatçıları arasında bile kuşkuyla karşılandığını göstermektedir.

Peki böyle bir bağlamda Alevi - Bektaşî inanç grubunun tavrı ne olmalıdır?

Kendilerini laik ve çağdaş yani modernist ve dünyevi olarak nitelendiren bu gruba mensup olanlar, bir inanç grubu olarak siyaset alanına girerlerse, bu eylemleri söylemleriyle uyuşur mu? Yani dünyevi bir faaliyet olan siyasete bir inanç örgütlenmesiyle müdahale ederlerse, kendilerini bir inanç grubu mu yoksa yukarıda tarif etmeye çalıştığım İslamcı Hareket'in değişik söylemi bir başka tezahürü mü olarak algılamalıyız?

Alevi - Bektaşî felsefesi kuşkusuz, yüksek insani değerlerle yüklü bir felsefedir. Ama tanım gereği gene bir inanç grubudur. Yani bir uhrevi yani, dini ritüelleri, temel kabulleri vardır. Yüzyıllardır, reddedilmesinin, eziyete maruz kalmasının nedeni, onun bir başkaldırı hareketi olması değil, taşıdığı ve savunduğu değerler ve inançlardır. Alevi - Bektaşî inancı kendi içinde güçlü bir dayanışma oluşturmalarına rağmen, başka inanç gruplarını kötü görmemiş, onları oldukları gibi kabul etmiştir. Bir anlamda bu inanç kendi mensuplarına yönelmiş, Sünni İslam gibi dünyevi bir toplumsal model önermemiştir. Esasen böyle bir davranış kendi iddiasına da ters olurdu.

Her şeyi insanda arayan bu felsefe topluma değil bireye dönüktür. Bireyin mükemmelleşmesini önermekte buna ilişkin bir dizi ahlaki ve etik kuralları koymaktadır. Yani bir Aleviden ve bir Bektaşîden beklenen belli ahlaki hasletler vardır. Benim anladığım kadarıyla son zamanlarda Alevilik ve Bektaşilik düşüncesinin aslolan bu yanı, hep tekrarlanmasına rağmen pratikte unutulmuştur. Eğer bu düşünce ilahi mesajın âdeme yani, ferde geldiğini ve onun gerçeğe kendi çabasıyla ulaşması gerektiğini söylüyor ve bunun için de ondan kimi hasletler bekliyor ise biz de, adının önüne Alevi-Bektaşî sıfatları koyan herkesten bu hasletleri aramak durumundayız.

Çeşitli adlar alarak, dernekler, vakıflar, federasyonlar biçiminde örgütlenmeye çalışan ve tümü de Alevilik veya Bektaşilik iddiasında bulunan yapıların yayın organlarına bakıldığında açıkça siyasi parti programına benzeyen programlarla karşılaşmaktayız. Bu olgu, kendisini siyasal alanda ifade etmek isteyen bir toplumun anlaşılabilir bir davranışı mı yoksa yukarıda belirttiğim gibi, dini siyasal bir eylem aracı olarak kullanmak isteyenlerin bilinçli bir çabası mıdır? Bence, aynı anda her ikisidir de. Yani bir yandan Alevi-Bektaşî inanç grubuna mensup olan milyonlarca bireyde tek tek oluşan, baskı altında tutulmaya karşı tepki ve arayış, diğer yandan bu tepki ve arayış üzerine siyasal eylem oturtmaya çalışan çabalar birlikte oluşturmaktadır. Böylece, daha yukarıda aktardığım bir araştırmanın gösterdiği gibi, dini inancın bireylerin oy verme analizinin önemli bir kategorisini, başka faktörlere indirgenemeyecek bir kategoriye oluşturduğu gerçeğinin kimi "Alevi-Bektaşî önderler" tarafından kavrandığını ve geniş Alevi oy potansiyeli üzerine yapılan ve son günlerde iyice aşıkâr olan siyasi ve ticari pazarlıkların nedeni olduğunu görüyoruz.

Şimdi bu açıklamaların ışığında şu sonuçları çıkarabiliriz:

a. Alevi-Bektaşî inancı dünyevi bir toplumsal model değil, bir kâmil insan, kendinin ve kâinatın sırrına ermiş bir insan modeli önermektedir. Bu kâmil insan, kendisiyle, çevresiyle ve kâinatla birliğin verdiği uyumun huzurunu duyar.

b. Kâinatın sırrının kendinde olduğuna inanan bu insan, kendini tanıyarak, kendi derinliklerine inerek kâinatın ve varlığın sırrına vakıf olur. Kendini bilen kâinatı bilir.

c. Kendini, kendi içinde keşfeden bu insan yeniden dışa dönerek ilişkilerini bu yeni kimliğiyle düzenler. Artık onun için canlı cansız her varlık kendisindedir ve kendisi tüm varlıkların özündedir. Tanrı'yı değil içeride, kendinde bulmuştur.

d. Artık bu aşamada, ona egemen olup yönlendiren duygu aşktır, sevgidir. Birliğinin sırrına erdiği varlığa, kendine ve herkese duyduğu sevgidir.

İşte bu anlayışa yüzyıllar önce ulaşan Alevi ve Bektaşiler kuşkusuz ki, dünya üzerinde egemenlik sağlamak için insanları öteki dünya ile korkutan veya umutlandıran şekilci şeriat yanlılarının gazaplarını üzerlerine çekmişlerdir.

Alevi ve Bektaşilerin dün ve bugün o yüksek felsefelerinden dolayı uğradıkları dışlanma, hakaret ve eziyetlerin bu inanç mensupları arasında belli bir tepki doğurması anlaşılabilir ve beklenebilir bir şeydir. Şimdiye dek bu inanç mensuplarının talep ettikleri tek şey kendilerinin herkese gösterdikleri anlayış, sevgi ve saygının hiç olmazsa ufak bir bölümünün kendilerine de gösterilmesidir.

Bu bakımdan Alevi - Bektaşî inanç grubu mensupları, siyasi bir projenin militanları değildirler. Onları bir araya getiren, birbirlerine bağlayan bağ siyasi bir bağ değildir. Taleplerinin bir kısmının gerçekleşmesi için ancak siyasi bir uğraş gerekse de bu böyledir. Alevi ve Bektaşilerin gönül bağı üzerine siyasi bir program oturtmak mümkün değildir. Siyasi bir program çıkar ilişkilerine dayanır. Bu ise kavram olarak Alevi-Bektaşî inancına ters düşer.

Aksi halde, biraz önce sorduğumuz sorunun cevabını şöyle verebiliriz; bu tür girişimde bulunanlar, bilerek veya bilmeyerek, sol söylemli bir İslamizm yanlısına düşerler. Diğer yandan bu sol söylemli İslamizm'in sağ ve maceracı bir yola girmesi kaçınılmazdır. Çünkü böyle bir hareketi oluşturmayı deneyenler, her halükârda bir azınlık adına harekete geçecekleri için, taleplerini gerçekleştirmeleri verili koşullarda pratik olarak imkânsızdır. Bu anlamda bu girişim "Macerâ"dır. Böyle bir girişim kaçınılmaz yenilgisiyle sağ güçlendireceği için "objektif olarak sağ"dır.

Kuşkusuz ki bu âlemi önemseyen Alevi ve Bektaşiler kendi günlük yaşamlarında siyaset veya diğer somut işlerle uğraşacaklardır. Ama bunların, çok eleştirilen "Müslüman Kardeşler" örgütlenmesine benzer, bir tür "Alevi Kardeşler Örgütü" aracılığıyla değil, bu işlere uygun araçlarla ve kendi inancından olsun olmasın bu araçların programını kabul eden diğer insanlarla birliktedir yapılması gerekir.

Bu işlere uygun araç ise insanlığın bugüne dek yaşadıklarının deneyinden ortaya çıkan ve demokratik kurallara uygun işleyen, toplumun genel çoğunluğunun yanında Alevi ve Bektaşî inancı mensuplarının da sorunlarına cevap veren, çağdaş ve demokratik bir siyasi partidir. Ancak siyasi demokrasinin, sadece ekonomik demokrasinin sağlandığı koşullarda sağlanabileceği bilindiğine göre, teorik olarak Alevi ve Bektaşî inanç mensuplarının büyük çoğunluğuyla, bu nitelikteki partiler içerisinde yer almaları gerektiği düşünülebilir. Fakat bu, sonuç itibarıyla kişinin kendini ilgilendiren bir sorundur. Çünkü Aleviler bir sosyal sınıf değil farklı kuşaklardan ve farklı sosyal kategorilerden oluşan tarihi ve toplumsal bir gerçekliktir. Son yıllarda yaşadığımız kimi siyasi girişimler bize Alevi-Bektaşî inancına mensup olanların büyük çoğunluğunun siyasi tavır alırken oldukça bağımsız davrandığını göstermiştir. Bence bu, gerçekten de Alevi ve Bektaşilerin çağdaş ve modernist olduklarının göstergelerinden biridir. Bu bakımdan Alevi-Bektaşî inancını pazarlayanlar da, pazarda ona talip olanlar da bilmelilerdir ki, Alevi ve Bektaşiler, kendi yol büyüklerinin yola ilişkin öğütlerini dinlerler ama kendine "Alevi önderi" vs. gibi sıfatlar uyduran "zamane şeyhlerine" "veli" demezler.

Çünkü;

Alevi-Bektaşî yolu gönül yoludur. İktidar yolu değildir.

Kudret ve iktidar peşinde olanların başka adres aramaları gerekir.

Beni dinlediğiniz için hepinize teşekkür ederim.

Saygılarımla.

TÜRKİYE’NİN ETNİK DİNİ MOZAIĞİNİN BİR PARÇASI OLARAK: ALEVİLER

**ÇİĞDEM AKKAYA
HAYRETTİN AYDIN
(Türkiye Araştırmalar Merkezi)**

Günümüz Türkiye’si’nin nüfus bileşimi çok sayıda etnik, din ve mezhep gruplarından oluşmuştur. Türkiye’nin bugünkü nüfus yapısının büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu’nun 13. yüzyılın başlarında kurulmasıyla başlayan bir sürecin tarihi mirasıdır. Etnolog Peter Alford Andrews’e göre Türkiye’de toplam 47 farklı etnik, dinsel grup ve mezhep mevcuttur. Etnik grup veya onların soyundan gelenlerin sayısı 20’nin üzerindedir. Her bir etnik grup kısmen farklı din veya mezheplere ayrıldığından grup sayısı 40’ın üzerine çıkmaktadır. Alt gruplara veya alt kimliklere ayrılmaya belirgin bir örnek Kürtler ve Araplardır. Türkiye’deki Kürtler dil bakımından Kurmanca ve Zazaca konuşan iki gruba ayrılmaktadır. Din ve mezhebe bağlı olmayı kriter olarak aldığımızda üç gruptan söz etmek durumundayız. Sünni Kürtlerin yanı sıra Türkiye’de Alevi ve Yezidi Kürtler yaşamaktadır. Hatta çok az sayıda da olsa Hristiyan ve Yahudi Kürtler de mev-

cuttur. Araplar da benzer biçimde heterojendir. Sünni ve Alevi Arapların yanı sıra giderek azalan sayıda da olsa Güney Anadolu'da Hristiyan Araplar yaşamaktadır.

Günümüzde bu grupların ne kadar bir kolektif yapı olarak algılanabileceği ve böylece etnik grup olarak tanımlanabileceği, ki bunu bazı bilim adamları/araştırmacılar bir gruba aitliğin kriteri olarak görmekteler, her bir farklı durumla ilgili bilimsel araştırmaların noksanlığından dolayı kesin olarak belirlenememektedir. Bu eksikliğe neden olarak değişik açıklamalar getirilebilir. İlk çoğunluğunda vatandaşlık kimliğinin ön plana geçmiş olması dolayısıyla diğer kimliklerin ikincil öneme sahip olmalarıyla kolektif oryantasyonunun olmaması ya da en azından belirleyici biçimde olmamasından hareket etmek gerekmektedir. Diğer gruplarda, örneğin Kuzey Kafkasya'dan göç edenlerin soyundan eskiden beri gelen coğrafi bölge aitliğinin etnik alt kimliği örttüğü görülmektedir.

Türkiye etnik-dini mozaığının çok katmanlılığı Türkiye'de Sünni Müslümanlardan sonra ikinci büyük dini ya da mezhep grubunu oluşturan Aleviler ve Bektaşiler de belirgin olmaktadır. Türkiye'deki Aleviler Türk, Kürt ve Araplardan oluşmaktadır. Bunların içinde çoğunluğu Türk Aleviler oluşturmaktadır. Türkiye'deki Arap Aleviler, ki yaklaşık olarak Türkiye'deki Arapların yarısından oluşur en küçük alt gruptur ve ayrıca farklı dini tarihsel kökene sahiptirler.

Türkiye'deki sayıları ve dağılımları

İstatistik araştırmalarda ne etnik köken ne de mezhep belirlendiğinden Türkiye'deki Alevilerin sayısı hakkında kesin bir bilgi vermek olanaklı değildir. İstatistiki araştırmalarda Aleviler Müslümanlara dahil edilmektedir ve dolayısıyla kimliklerde din hanesinde "İslam" yazmaktadır. Resmi verilerin olmaması nedeniyle büyük farklılıklar gösteren tahminlerle yetinmek zorunda kalınmaktadır. Bazıları Alevileri toplam nüfus içinde oranlarını yalnızca % 10 olarak ve-

rirken, diğerleri % 40 gibi yüksek tahminlerden hareket etmektedir. Çok sayıda tahminlerin ileri sürüldüğü gibi alevilerin toplam nüfus içindeki gerçek oranı bu iki üç değer arasında bulunmaktadır. Tanınmış uzmanlar toplam nüfus içindeki oranlarını yaklaşık % 20(1) olarak tahmin etmekte. Mutlak sayı ile bu 63 milyonluk Türkiye nüfusu içinde yaklaşık 13 milyon anlamına gelmektedir. Bu sayının yüksekliği Sünni Müslümanlıkların ardından ikinci büyük dini veya mezhep grubunu oluşturan Alevilerin toplumsal önemini açıklamaktadır.

Alevilerin farklı etnik gruplara dağılımı konusunda da ancak belirsiz tahminler yapılabilmektedir. Uzmanların tahminlerinde, Kürtler içindeki Alevi oranının % 30(2) olduğundan hareket etmektedirler. Tahmini olarak toplam 12 milyon Kürt arasından toplam 3,5-4 milyon Alevi-(2)Kürt anlamına gelir ve bu da Türkiye'deki Alevilerin oransal olarak % 30'u demek olurdu. En küçük grubu, sayıları en fazla 300.000 civarında olduğu tahmin edilen Arap Alevileri oluşturmaktadır.

Federal Almanya'da Alevilerin Sayıları

Resmi verilerin ve güvenilir tahminlerin olmaması Federal Almanya için de Alevilerin sayısı hakkında kesin bir rakam vermemizi engellemektedir. Alevilerin kendileri tarafından sayıları 600.000 olarak tahmin edilmektedir. Bu Türkiye'den gelen 2.1 milyon göçmenin içinde, sayılarının 1/3 oranında bulundukları demektir. Yüzde olarak oranları Federal Almanya'da Türkiye'dekine orana göre daha yüksek olmalı, zira göçmenlerin küçümsenmeyecek kadar büyük çoğunluğu

(1) Bayan Kehl-Bodrogi Alevilerin toplam nüfus içindeki oranlarını % 20 olarak tahmin etmektedir. Bakınız "Das Alevitentum in der Türkei: Zur Genese und gegenwärtigen Lage einer Glaubengemeinschaft. Andrews Alfrod (Hg.): Ethnic Groups in the Republic of Turkey, Wiesbaden 1989, s. 503-510; burada sayfa s. 503.

(2) Karşılaştığımız Andrews a.a. O., s. 116.

Doğu Anadolu'nun batı kısımlarından, Alevilerin geleneksel yerleşim bölgeleri (3) olan yerlerden gelmektedir.

Federal Almanya'da da Aleviler dinsel topluluk olarak farklı etnik gruplara dağılmaktadır. Federal Almanya'da Türk kökenli Alevilerin yanı sıra Kürt ve Arap kökenli Aleviler de yaşamaktadır. Ancak oranları ve yoğunlaşmaları ile ilgili bilgi vermek olanaklı değildir. Güney Anadolu illerinden de Federal Almanya da Arap kökenli Aleviler yaşamaktadır. Bu yakın zamanda kurulan derneklerden de anlaşılmaktadır.

Alevilerin Kimlikleri ve Faaliyetleri ile İlgili Özellikler

Aleviler toplumsal hareketliliği için iki tespit yapılabilir. Dikkati çeken ilk gözlem farklı nedenlerden kaynaklanan ve yıllardan beri süre gelen kimliklerini yeniden arama ve bu nedenle oluşan toplumsal hareketlilik ve inanç yapıları dahilinde oluşan bir ayrışma gözlemlenmektedir.

Aleviler geleneksel olarak Kemalist, Modernleşme Kavramı'nın taraftarı ve destekleyicisi sayılmaktadırlar. Onlarca seneden beri cumhuriyetin taşıyıcı unsurları olarak görülmüşlerdir ve bugün de kendilerini öyle kabul ederler. Cumhuriyet idealleri ve özdeşleşme çoğunluğunda o denli belirgindir ki, Alevi kimliği önemsiz bir rol almaya veya vatandaşlık kimliğinin lehine ihmal edilmiş veya terk edilmişti. 60'lı yıllarda başlayan politik liberalleşme ile çok sayıda Alevi, toplum içindeki toplumsal ve politik reformlar için çalışmaya başladı. Bu angajman (söylem/yaklaşım) milliyetçi gruplarda Alevilerin "Komünist" olarak algılanmalarına da neden olmuştur. 70'li yıllardaki politik kutuplaşma hareketleriyle birlikte Aleviler bir kez daha sağ gö-

(3) Bakınız NRV (Nordrhein-Westfalen) Eyaleti Sağlık Sosyal İşler ve Çalışma Bakanlığı: *Nordrhein-Westfalen'de Türk Müslümanlar*, Düsseldorf 1997, s. 37-46, burada: s. 41.

rüslü güçlerin saldırılarına maruz kalmışlardır, çok sayıda insanın öldüğü 1977 Maraş ve 1979 Çorum olayları bu saldırıların en bilineni.

80'li yılların ikinci yarısından itibaren başlayan ve Alevi kimliğinin tekrar canlanması ve bilinçlenmesinin merkezi önemi için farklı faktörler sayılmalıdır. Bunlardan biri Doğu bloğunun çökmesiyle başlayan ve çoğunlukla vatandaşlık kimliğinden başka kimliklerin tekrar hatırlanmasına neden olan büyük değişimdir. Ancak Aleviler için bu gelişmeyi güçlendiren daha başka faktörler de ek olarak bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Alevilerin dini topluluk olarak dinsel bağımsızlığının kabul edilmemesidir. Örneğin devletin eğitim kurumlarında din dersi çerçevesinde yalnız Sünni İslamın dikkate alınmasıdır.

Tekrar bilinçlenme sürecini güçlendiren bir başka gelişme de Türkiye'de politik İslam'ın güçlenmesidir. Devlet düzenini İslami kurallara dayandırmak isteyen bir partinin iktidara gelme korkusu Alevilerde kendi kimlikleriyle ilgili bilinci güçlendirmiş ve bunun muhafaza edilmesi konusundaki çabaları geliştirmiştir. Burada doğal olarak 1993 yılında Pir Sultan Abdal Şenlikleri sırasında tanınmış önemli kişilerin kaldıkları Sivas'daki Madımak Oteli'ne aşırı dinciler tarafından gerçekleştirilen saldırıdan ve Mart 1995'te İstanbul Gaziosmanpaşa'daki gelişmelere polislerin müdahalesinden de söz etmek gerekir. Bu olaylar belirgin ölçüde Alevilerin harekete geçmelerini ve politize olmalarını kuvvetlendirmiştir.

Alevilerin harekete geçmelerinde katalizör görevi yapan diğer bir konu toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğuran bir iç göçtür. Kırsal alandaki ümitsiz ekonomik durum ve güvenlik kuvvetleriyle PKK arasındaki şiddetli çatışmalar çoğu kişinin büyük kentlere göçmesine neden olmuştur.

Kentlerde ise ekonomik hayata entegrasyonun başarılı biçimde gerçekleştirilmesinden doğan hoşnutsuzluk ve büyük kentlerdeki ekonomik adaptasyon (uyum) probleminin toplumsal sonuçları kendilerine ait toplumsal ağlarını ve altyapılarını oluşturmaları konusunda önemli bir faktör oluşturmaktadır.

Yukarıda açıklanan gelişmelerin sonucunda Aleviler 80'li yılların ikinci yarısından itibaren kendilerini grup olarak organize etmek için daha büyük bir çaba sarf etmektedirler. 90'lı yılların başlangıcında kendi kimliklerini organize biçimde koruyabilmek için daha fazla sayıda Alevi derneği kurulmuştur. Ülke çapında ve dolayısıyla etkin biçimde menfaatlerin korunmasını olanaklı kılmak için 1993 yılında Nevşehir'de "Alevi-Bektaşî Temsilciler Meclisi" (Elevitisch-Bektaşchitische Repräsentantenversammlung) kurulmuştur. Menfaatlerin daha etkin biçimde temsil edilebilmesi için en başta Merkezi Köln'de bulunan "Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu" (Föderation der Aleuiten Gemeinschaften in Europa) olmak üzere Avrupa'da bulunan Alevi organizasyonları da dahil edilmiştir.

Alevi organizasyonlarını bölgeler üstü birleştirme çabası 1997 Nisanı'nda "Demokratik Dayanışma Vakfı"nın öncülüğünde 128 adet birlik ve vakıf temsilcisinin bir araya gelerek "Ehl-i Beyt - Organizasyonları Federasyonu Oluşturma Komitesi"ni (Komitee zur Bildung einer Föderasyon der Ehl-i Beyt - Organisationen) hayata geçirmişlerdir.

Sivas ve Gaziosmanpaşa'da meydana gelen saldırılar var olan politik partilerden duyulan hayal kırıklığı ile birlikte alevi kimliğinin politize edilmesine yol açan önemli bir faktörü oluşturmuştur.

1995 yılında "Demokratik Barış Hareketi" oluşmaya başladı ve nihayet Eylül 1996 yılında kuruluş kongresinde aynı adla kuruldu. Ancak parti programında yer alan ve diyanet işlerinin devlete bağlı olmaktan çıkarılıp otonom statüye kavuşturulması, parti hedeflerinden biri olduğundan savcılık harekete geçmiş ve partinin kapatılması yönünde dava açılmıştır. Kapatılma tehlikesine karşı "Barış Partisi" (Friedenspartei) adı altında yeni bir parti kurulmuştur.

Bu hareketin önderi Ali Haydar Veziroğlu tarafından partinin kuruluş amacının sol ve toplumsal demokrat partilere karşı bir alternatif oluşturmak olarak açıklanmıştır. Bu açıklama ile kendilerinin yeterince temsil edilmediklerini düşünen Alevilerin hayal kırıklığı belirgin olmaktaydı.

Alevilerin bu seferberlik akımı süresince bu grup dahilinde bir iç farklılaşma da göze çarpmaktadır. Bu iç farklılaşma dini inanışın yorumlanmasını konusunda ortaya çıkmaktadır. Çok sayıda "Alevi" ve "Alevi Organizasyonları" dini inanış olarak, Alevilikte kültürel özellikleri ve felsefi çekirdeği ön plana alırken; diğerleri tarafından dinsel içeriğinin ötesinde politik olarak "direniş kültürü" (karşı koyma kültürü) diye tanımlanmaktaydı. Alevilerin bir kısım ise kendi tanımlamalarından ayrılarak dinsel birleşenini ön plana çıkarmaya çalışıyorlardı. Bunca farklı yorum olarak (Aleviliğin) İslam'la ilgisi konusunda farklı anlayışlara neden olmaktadır. Alevilik bir kısmı Alevi tarafından Müslümanlığa dahil ayrı bir mezhep veya "gerçek" İslam olarak algılanırken, diğerleri tarafından İslam'dan ayrı olarak görülmektedir. Aleviler arasında diğer bir farklılaşma biçimi ise etnik birleşeninin belirginleştirilmesidir. Türk kökenli Alevilerin bir kısmında bu durum "Türk İslamı" ya da "Anadolu İslamı" veya "Anadolu Dini" anlayışına götürmüştür. Ancak birkaç Kürt yazar tarafından Alevilik "Kürt Kökenli İnanç Felsefesi" olarak görülmektedir (4).

Alevilerin Toplumsal Hareketliliği

Türkiye'deki gelişmelerden yurtdışında yaşayan Aleviler de etkilenmektedir. "Özünü Bulma Süreci" hem Türkiye'de hem de Alevi göçmenlerinin yaşadıkları değişik Avrupa ülkelerinde görülmektedir. Alevilerin özlerini bulma sürecinin başlangıç noktası diğer kimliklerde olduğu gibi, ister etnik isterse dini olsun, iki kutuplu dünya düzeninin çökmesiyle oluşan büyük değişim hareketidir.

Alevilerin özlerini bulma süreci ve toplumsal hareketliliği aynı zamanda Türkiye'deki iç politik gelişmelere karşı oluşan bir reaksi-

(4) Bakınız Engin, İsmail: Aleviliğin etnik ve dini konumunun belirlenmesiyle ilgili tezler (Thesen zur ethnischen und religiösen Standortbestimmung des Alevitentums) 1983-95 arası Türkçe yayınlar, Orient 37 (1996) s. 695 f. ve 704.

yonu da bağlanabilir. Bununla ilgili olarak sağ görüşlü güvenlik güçleri tarafından Alevilere karşı yapılan saldırılar ve Alevilerin çoğu tarafından bir tehdit olarak görülen “politik İslamın oluşması sayılabilir. Ayrıca Alevi köyleri veya yaşadıkları mahallelerde cami inşa ederek “Sünni İslam” a geçmeleri için baskıda bulunma çabalarını da saymalıyız.

Öz kimliğe karşı duyulmaya başlanan ilgi konusunda son örnek “Alevi-Bektaşî Enstitüsü”dür.

Doğal olarak bu oluşum menfaatleri koruyan bir temsilcilik değil, dinselliğin, Alevilerin ve Bektaşîlerin kültürünün ve tarihinin araştıracağı bir enstitüdür.

Avrupa'daki Alevilerin Organizasyon Derecesi

Türkiye'deki gelişmelere paralel olarak Avrupa'nın değişik yerlerindeki (ülkelerindeki) Aleviler de birkaç yıldır derneklerde organize olmaya başladılar. Burada sayılarının yüksekliğinden dolayı dikkati çeken Almanya'daki Alevilerdir. Halihazırda Almanya'da yaklaşık 120 Alevi veya Alevi-Bektaşî Derneği bulunmaktadır. Bu derneklerin büyük çoğunluğu “Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu- AABF” (Föderation der Aleviten Gemeinden in Europa) çatısı altında toplanmış olduklarından, AABF Alevi Organizasyonları içinde en güçlü birliği oluşturmaktadır.

Üye derneklerin sayısı Avrupa genelinde toplam 117'yi bulmaktadır. Bu derneklerin çoğunluğu (95'i) Federal Almanya'da, bunların 23'ü Nordrhein-Westfalen eyaletinde bulunmaktadır. Federal Almanya dışında Fransa, Avustralya, İsviçre ve İngiltere'de bulunan federasyon üyeleridir (5). Diğer derneklerin çoğu bağımsız çalışmaktalar. Bazılarının, geçen nisan ayında Federal Almanya'da genel temsilcilik kuran Cem Vakfı bağlantıları vardır.

(5) 1998 Ocak'daki durum: AABF yönetim kurulu başkanından alınan sözlü bilgi.

1989'da kurulan “Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu- AABF” (Föderation der Aleviten Gemeinden in Europa) Avrupa'daki Alevilerin çıkarlarını (haklarını) koruyan temsilcilik olarak bilinmektedir. Doğal olarak Aleviler, sınırları aşan bir Lobby-Organizasyonu konumunu almak amacındadır. Federasyonun Kasım 1997 yılında yapılan son kongresinde federasyonun yakın zamanda “Alevi Birlikleri Konfederasyonu” (Konföderation der Aleviten Gemeinden) adı altında bir konfederasyona dönüştürülmesi kararı alınmıştır. Konfederasyona dönüşümün gelecek yılın ortalarında gerçekleştirilmesi planlanmıştır. Bu durumda konfederasyon halihazırda kurulmakta olan değişik ülkelerdeki federasyonların bağlı bulunduğu en üst organ durumuna gelecektir. Federasyonun yapısı değiştirilerek konfederasyona dönüştürülmesi birliğin karakterini değiştirecektir, zira başka ulusların Alevi-Bektaşî dernekleri de üye olacaktır. Bu biçimde Türkiye'deki (şu sıra 27 adet) Alevi-Bektaşî dernekleri yanı sıra Arnavutluk ve Kosova'da bulunan (21 adet) dernek konfederasyona bağlanacaktır (6).

Federal Almanya'da geçen yıl organize olmaya başlayan ve merkezi İstanbul'da bulunan diğer bir Alevi organizasyonu Cem Vakfı'dır (Cumhuriyetçi Eğitim Vakfı). Cem Vakfı'nın Almanya genel temsilciliğinin merkezi Nisan 1997 tarihinden beri Esen de bulunmaktadır ve henüz kuruluş aşamasındadır. Cem Vakfı tek tek Alevi-Bektaşî dernekleriyle temasa geçmiştir, şu an henüz bunların sayıları ve ne kadarının vakfa bağlandığı konusunda bir bilgi yoktur.

Organize olmuş Kürt Alevilerin büyük çoğunluğu Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu- AABF'ye (Föderation der Aleviten Gemeinden in Europa) bağlı derneklerde aktiftir veya kısmen Kürt göçmen organizasyonlarına, örneğin bunların arasında en büyüğü olan KOM-KAR'a üyedir. Bağımsız Alevi Kürt dernekleri yalnızca dağınık ve az sayıda bulunmaktadır. Bunlar kısmen PKK'ye yakın olan organizasyonlar tarafından kurulmaktadır (örnek: Pusseldorf'da kurulmuş olan

(6) Ocak 1997 AABF yönetim kurulundan telefonla alınan bilgi.

oradaki "Pir Sultan Abdal Kültür ve Yardımlaşma Derneği" (Pir Sultan Abdul Kültür und Hilfsverein) aktif olan "Kürdistan Alevileri Federasyonu" (Föderation der Aleviten Kürdistans).

Bunların yanı sıra bir de aynı bölgeden kurdukları organizasyonlar mevcuttur. Bunlar tam olarak Alevi Derneği olarak algılanamazlar ancak üyelerin geldikleri bölge itibarıyla Alevi özelliği gösterirler. Burada örnek olarak Köln'de bulunan ve Arap Alevilerin çoğunlukla üye olduğu "Çağdaş Çukurovalılar Derneği" (Verein der modernen Bewohner von Çukurova) sayılabilir.

Alevi-Bektaşî Organizasyonlarının Aktiviteleri

Almanya'daki Alevi derneklerinin aktiviteleri çok yönlüdür. Alevi inancının öğretimi ve Cem veya Semahların gerçekleştirilmesi yanında, derneklerin büyük bir kısmı kültürel aktiviteler de sunmaktadır. Çocuklar, gençler ve kadınlara yönelik aktiviteler ön plandadır. Çok sayıda derneğin, gençlerin ve genç yetişkinlerin aktif oldukları spor bölümleri vardır. Derneklerin aktivitelerinin önemli bir kolu genellikle fahri ve gayri resmi olarak yürütülen danışmanlık ve yardım hizmetleridir.

Derneklerin kendileri tarafından yürütülen aktivitelerin yanı sıra, AABF yapılan toplantılar çerçevesinde bağlı bulunan derneklerin temsilcilerini etkin dernek aktiviteleri için vasıflandırmaya çalışmaktadır. Bu aktivitelerin arasında politik ve yabancılar hukuku ile ilgili temaların işlendiği entegrasyona yönelik seminerleri de saymak gerekir.

ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK SORUNSALI

KASIM YEŞİLGÜL
(Sosyal Bilimci-Araştırmacı)

BONN - Alevi-Bektaşilik üzerine, son on yılda yoğunluklu çalışmalar yapıldı. Kimi çalışmalar akademik çevrelerce sunuldu, kimileri Alevi-Bektaşî toplumuna mensup kişi ve gruplarca gerçekleştirildi, bazıları politik çevrelerce yayımlandı.

Burada, niyetimiz bu çalışmaların dökümünü ve sentezini yapmak değildir. Ancak, hemen belirtelim: Sayısı son derece sınırlı eserler dışında, konu bilimsel ve metodolojik olarak ele alınmış değildir. Türkiye'de toplumsal yapının her alanında tartışılan ve ilgi duyulan Alevi-Bektaşî sorunsalının bütünsel olarak ele alınmasının artık zamanıdır. Bu uluslararası sempozyumun konuya mütevazı bir katkı yapacağını düşünüyorum.

Konuşmamızda, kısaca Alevilik-Bektaşiliğin oluşumu, özü ve bileşenleri konusunda, değişik yazarların görüşlerini aktardıktan sonra, Alevilik-Bektaşiliğin nitelikleri üzerinde duracağız. İkinci bölümde, Aleviler-Bektaşilerin, neden ve nasıl ilerici fikirlerin taşıyıcıları olduklarının yanıtlarını arama çabasına gireceğiz.

Yukarda da değinildiği gibi, Alevi-Bektaşî toplulukları üzerinde

sınırlı sayıda bilimsel araştırma mevcuttur. Buna karşın, konunun bütünsellik içinde ele alınmadığı ortadadır.

Aleviler-Bektaşiler kimdir?

Aleviler-Bektaşiler, bugün 63 milyona ulaşan Türkiye nüfusunun, yaklaşık üçte birini oluşturuyorlar. Onlar eski, çok türdeş, ana geleneklerinden gelen, edebiyatlarından, şiirlerinden ve müziklerinden kaynaklanan zengin bir kültüre sahiptirler.

Alevilik-Bektaşilik olgusu

Aleviliğin-Bektaşiliğin kökenleri, oluşumu ve özellikleri konusunda ürün veren yerli ve yabancı yazar, araştırmacı ve bilim adamı konuya ilişkin farklı farklı tanım belirleme ve çözümlemeler önermektedirler.

Profesör Irène Mélikoff'a göre 'Alevilik-Bektaşilik dini açıdan bir bağdaştırmacılık (senkretizm), sosyal açıdan resmi kural dışılık (heterodoksi) ve örfe karşı oluş, yerleşmiş düzeni reddediş gibi derin ve eski bir olgudur" (1). Mélikoff, Alevilik ve Bektaşiliğin birbirinden ayrı olmadıkları görüşündedir. Aynı inancın iki ögesi olduğunu belirtmektedir. İki kavramın birlikte ele alınması gerektiğini, ikisinin de 'Türk halk İslam olgusuna bağlıdır' belirlemesini yapmaktadır. Ona göre Alevilik-Bektaşilik 'gnose'a dayanır. Gnose bir başkaldırma duygusu, yerleşik düzeni ret, başkalarından uzaklaşma ve yalnızlıkla belirlenir. Batini 'ezoterik' ve kurtarıcı bilinç yardımıyla ortaya çıkar. Başlıca niteliği, değişik dinlerin bağdaşmasıdır 'senkretizm' bir inançlar mozaigi oluşturması ve içinde bütün öğeleri özümsemesidir.

Atilla Özkırmıllı Alevi-Bektaşiliğin, Anadolu'ya özgü bir inanış olduğunu belirtir. Özkırmıllı, "Anadolu Aleviliği; mezhepler, tarikatlar üstü bir inanış biçimidir. Günlük yaşayışı ve insanlararası ilişkileri düzenleyen bir inanç sistemi" (2) olarak tanımlamaktadır.

Ünlü tarihçi Abdülkadir Gölpinarlı, tüm tarikat ve mezheplerin

tasavvufiğe dayandığını belirtir. Aleviliğin ve Bektaşiliğin ayrı ayrı olgular olduklarını öne sürerek Bektaşiliği tarikat, Aleviliği de mezhepler dini alt grup kategorileri arasında sayar. 'Mezhebin ilim yolu, tarikatın ise irfan yolu' (3) olduğunu savlar.

Baki Öz, Aleviliğin, bir halk dini olduğu görüşünü savunarak şöyle demektedir: "Alevilik devletin değil, geniş kamu yığınlarının diniydi. Resmi din olmamış, halk dini olarak kalmıştı" (4) sonucuna varır.

Nejat Birdoğan'a göre "Alevilik-Bektaşilik bir batini inançtır. Cemaat dışı ve heterodoks olmadığını, tersine çok eskilerden beri sürüp gelen ve karmaşıklararak, bağımsız bir din durumunda bir olgu" (5) saptamasını yapmaktadır.

Profesör Ahmet Yaşar Ocak, "Aleviliğin Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra doğduğunu, kökeninin eski Türk inançlarına bağlı olduğunu" (6) belirtir.

Cemal Şener'e göre Alevilik-Bektaşilik, "İslamiyet içinde, İslamiyetin yabancılaşmasına, dinin istismarına, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve ehlibeytine karşı, halifelerin haksız ve insanlık dışı uygulamalarına karşı, asırlar boyu süren muhalefet sonucunda oluşmuştur" (7).

Doç. Dr. Bedri Noyan, Aleviliği-Bektaşiliği, İslamiyet içinde, "Türk ve mü'min Müslümanların Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali ve bunların soyundan gelenlere bağlı olduğunu" (8) belirttiikten sonra, "Alevilik-Bektaşiliğin, peygamberlere ve filozoflara bağlı inançların özelliklerini taşıdığı" görüşündedir.

Prof. Dr. Fuat Bozkurt'a göre, "Alevilik denince anlaşılması gereken inançtan çok, bir yaşam kuralı, yaşayış biçimidir" (9).

Bu tanım, belirleme, değerlendirme ve çözümlemeler, Alevi-Bektaşiliği sorunsalının ne kadar karmaşık ve çok yönlü olduğunu kanıtlamaktadırlar. Bu yazarlar ve adını burada belirtmediğimiz daha başkaları, konuya elbette değişik açılardan yaklaşıyorlar. Belki de, ayrı görüşleri sürmeleri, bu farklı bakış açılarından kaynaklanıyor olmalıdır.

Bu değişik görüşlerin kuşku yok ki, tarihsel ve nesnel temelleri de vardır. Ama sanıyoruz ki, entelektüel zihinlerin biraz zorlanması halinde, çok alanlı ve içinde çok türden öğeleri barındıran Alevilik-

Bektaşilik konusunda, daha yalın daha öz ve daha içerikli bilimsel bir soyutlama yoluna girilebilir.

Felsefik düzlemde

Felsefik düzlemde, Alevilik-Bektaşilik ikili (düalist) bir düşünce akımı üzerine oturur: İdealizm ve Materyalizm.

Esat Korkmaz Aleviliği-Bektaşiliği, 'Alevi-Bektaşî Felsefesi' adlı mükemmel eserinde 'Alevi-Bektaşî felsefesi, 14. asırda kurulan, temellerini, Yunan Anadolu'su'nda, 1. asırdaki Yunan aydınlanmacılığı, orta Asya'daki doğacı-sezgici ve Arap Yarımadası'ndaki Ali yandaşları hareketinin değerlerinden alan bir inanç felsefesidir" (10) şeklinde tanımlamaktadır.

Alevilik-Bektaşilik, inanç felsefesini insan, insanın kendisi ile toplum ve doğa ilişkileri temelleri üzerine oturtur.

İnancın özünde Vahdet-i mevcut ve varlığın birliği anlayışı vardır. Yani, yaratan ve yaratılanın birliği, diğer bir deyişle, Tanrı ile insan birliği ve varlık ile akıl birliği ilke olarak kabul edilir. Öğreti, 4 kapı, 40 makam ve 3 yasağa uyma (el, bel, dil) gibi kuralları içerir.

Bu anlayış, kural ve ilkeler, özünde insanın kendisini tanıması ve gerçekleştirmesini amaçlar. Bilinç olarak, yüce aşamaya ulaşmanın koşullarını oluştururlar. Yüce aşama, Tanrı ile birlik, Tanrı ile eşleşme ve Tanrı'nın kendisi olma (En-el Hak) aşamasıdır.

Alevi-Bektaşî felsefe öğretisi, farklı uygarlıklar, kültürler ve inançların bir sentezidir. Çok çeşitlilik arz eden bu düşünce ve kültür karışımı, hoşgörü ve insancıl olgularıyla bezenmiş, dinlerüstü bir düşünce tarzına dönüşmüştür.

Alevi-Bektaşî konusu oluşumuyla, tarihsel gelişmesiyle ve bugün içinde bulunduğu aşama sanıldığı kadar basit bir olgu değildir. Konu salt bir din, bir inanç ve bir tarikat sınırlamalarıyla da ele alamaz. Başka bir deyişle, tek bir din ve onun alt gruplarına da indirgenemez. Alevilik-Bektaşilik, tüm bu konseptlerin (kavramların) öğelerini veya birtakım öğelerini içinde barındırıyor.

Alevilik-Bektaşilik, oluşumundan bu yana, değişim/dönüşümler-

le, aynı zamanda da, kendisine özgü bir görüş ve ona uygun düşen, izlenen bir yol ve tutumdur. İnsan ilişkisini düzenleyen bir dizi kurallı, halkların yaşamının, kültürünün, örf ve geleneklerinin derinliklerinden beslenen bir yaşam tarzıdır da.

Tüm bu saptamalar ışığında, Aleviliğin-Bektaşiliğin özünü ve niteliklerini özetlemek denemesi yapılabilir:

Alevilik-Bektaşilik, kaynağını eski Türk ve Kürt geleneklerinden alır. Orta Asya'dan yakın Şark'a, oradan da Balkanlar Avrupası toprakları üzerinde yaşamış ve bugün de yoğunlukla, Anadolu'da yaşamalarını sürdüren göçer, yarı-göçer ve giderek yerleşik halklarının öğretisidir. Alevilik-Bektaşilik, değişik din, inanç, mezhep ve tarikat kavramlarının öğelerini tamamen veya kısmen bir arada barındıran, bağdaştıran ve özümseyen bir öğretimdir. Batini görüşü esas alarak ve tüm bu konseptleri de aşarak, özü kültür, inanç, yaşam tarzı, insan ve insan ilişkisine dayanan filozofik (felsefik) bir öğretimdir.

Toplumsal-siyaset alanında Alevilik-Bektaşilik

Aleviler-Bektaşiler oluşturdıkları inanç sistemi ve hümanist öğretileriyle, ta başlangıçta haksızlığa, dini gericiliğe ve fanatizme karşı, sosyal adalet için mücadele ettiler. Onlar, bugün de, dini şeriatçılığa ve her türlü aşırıcılığa karşı bir direniş, sosyal adaletçi, yenilikçi bir anlayışla toplumun öncü güçlerinden birini oluşturuyorlar.

Alevi-Bektaşî kaynaklarından, bu alanda araştırma yapan bilim adamları ve konunun uzmanları Aleviliği-Bektaşiliği, özünün haksızlığa karşı sosyal adaletçi, yenilikçi ve insanı en yüce varlık olarak değerlendiren bir anlayışa dayandığını göstermektedir.

Baki Öz'e göre, "Başından beri gelişen siyasal olaylar Aleviliği devletin karşısına; halkın, yönetilenin yanına düşürmüştü. Halkın, toplumsal-siyasal-dinsel ideolojisiydi" (11). Cemal Şener, Aleviliğin-Bektaşiliğin özelliğinin "Eşitçi, özgürlükçü, demokrat, hümanist bir toplumsal muhalefet hareketi" olduğu görüşündedir.

Prof. Fuat Bozkurt, Aleviliğin "Çağlar akışı içinde, yan düşüncelerle beslenir, bir toplum görüşü, bir yönetim biçimi özelliğini kazanır.

Bağımsız düşünceye, özgün davranışa, çağın gidişi ile uygarlık buluşları arasında yaklaşıtrıcı bir yoruma elverişli.” (12) olduğunu savunur.

Evrım ile birlikte, tanrısal inançların zayıflaması sonucu, Tanrı-insan birliği maddeci duruma ulaşır. Sonuçta, insan artık Tanrı’nın aynası değil, Tanrı’ya eşit ve Tanrı’nın kendisi olur. Böylece, Alevilik-Bektaşilik her biçimdeki insan ve insan merkezietçiliğine oturan bir düşünce akımına dönüşür.

Yaratan ve yaratılanın arasındaki farkı silen insan, dolayısıyla kendisi kainatın merkezi olur. Tanrı-İnsan tek varlığı felsefesinin yerine, insan hakları, laiklik ve demokratik ilkeler ideolojisini görmekteyiz. Ruh tanrısallığı, maddeci tanrısallığa dönüşür. Tanrı’yı yere indiren Aleviler, insanı Tanrı ile özdeşleştirdiler. Alevi-Bektaşilikte, çağdaş dönemin etiği, hoşgörü ve başkasını kabullenmedir.

Aleviler, Ortodoks Sünnilerden farklı oldukları için, camiye gitmedikleri için, ramazan orucunu tutmadıkları için, kadınları örtünmedikleri ve erkeklerle yan yana toplantılara katıldıkları için, içki yasağına uymadıkları için, sürekli baskı ve zulüm gördüler ve dışlandılar.

O nedenle, Aleviler Ortaçağdan beri zulüm, eziyet ve hakaret gö-rerek, kendilerini hep yoksun hissettiler.

Asırlarca baskı ve zulüm görmelerine rağmen, Aleviler kin ve nefrete yer vermediler. Cinsiyeti ve ırkı ne olursa olsun, insanı olduğu gibi kabul ettiler. Alevilik-Bektaşilik korku yerine merhameti, cezalandırma yerine hoşgörüü kabullendi. Egemen olan her şeye sırt çevirdi. Aleviler-Bektaşiler, Selçuklular ve Osmanogulları döneminde, baskı, zulüm ve sefaletle karşı, Babai isyanları, Celali isyanları ve daha yüzlerce isyanın önderliğini yaptılar.

19. asırda başlatılan Aydınlanma Hareketi içinde yer aldılar. Beş kişiden oluşan ilk Genç Osmanlılardan büyük bektaşî şairi Namık Kemal ve Bektaşî filozofu Doktor Rıza Tevfik’i görüyoruz.

Jön Türkler hareketinde, İttihat Teraki akımında, ulusal Kurtuluş Savaşı’nda ve cumhuriyetin kurulmasında, Aleviler-Bektaşiler en ön safta yer almışlardır ve belirleyici olmuşlardır.

1960’lı ve 1970’li yıllarda, Aleviler-Bektaşiler demokratik, ilerici, sosyalist ve devrimci hareketlerin omurgasını oluşturdular.

2000 yılına ayak bastığımız günümüzde de, Aleviler-Bektaşilerin gericiliğe, şeriate ve ırkçılığa karşı, Türkiye’nin demokratikleşmesi yolunda sağlam ve güvenilir bir güç oldukları artık tartışılmaz.

Alevilerin-Bektaşilerin sorunları

Alevilik-Bektaşilik ciddi değişim/dönüşümler geçiriyor. 1950’lerden başlayarak günümüze uzanan iç ve dış göçün koşullarını yaşıyor. Aleviler-Bektaşiler, kapalı köy toplumundan post-moderniteye uzanan farklı yaşam tarzlarıyla karşı karşı kalıyorlar.

Aleviler-Bektaşiler, bugün toplumun tüm sınıf ve katmanlarında temsil ediliyorlar. Bilgisiz/cahil kalma tarihe karıştı.

Alevilik-Bektaşilik, kendisini yenilemek zorundadır. İnancında, yaşam tarzında kendisini yeniden yorumlamak ve tarif etmek zorundadır. Bilgi çağında, okur-yazar olmayan Dedeler-Babalar artık eski toplum liderliği rolünü oynayamazlar. Bu kurum eğer devam edecekse, onlar sosyal bilimlerde uzman olan kişiler olmak zorundadırlar.

Alevi-Bektaşî öğretisi farklı kültürlerin mozaiki ise, bugün bu mozaiki daha da zenginleştirmenin her türlü koşul ve olanakları mevcuttur.

YARARLANILAN KAYNAKÇA:

- (1) Irene Melikoff, Uyuridik Uyardılar.
- (2) Atilla Özkırmı, Alevilik-Bektaşilik.
- (3) Abdülbaki Gölpınarlı, Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar.
- (4) Baki Öz, Osmanlı’da Alevi Ayaklanmaları.
- (5) Nejat Birdoğan, Anadolu Aleviliğinde Yol Ayırımı.
- (6) A. Yaşar Ocak, Bektaşî Menkıbelerinde İslam Öncesi İslam Motifleri.
- (7) Cemal Şener, Alevilik Olayı.
- (8) Bedri Noyan, Bektaşilik-Alevilik Nedir.
- (9) Fuat Bozkurt, Aleviliğin Toplumsal Boyutları.
- (10) Esat Korkmaz, Alevi-Bektaşî Felsefesi.

BASINDA SEMPOZYUM

ULUSLARARASI ALEVİ-BEKTAŞI SEMPOZYUMU BONN'DA YAPILDI

MİYASE İLKNUR

Almanya'nın başkenti Bonn'da geçen yıl kurulan Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü tarafından düzenlenen 'I. Uluslararası Alevi-Bektaşî Sempozyumu' çalışmalarını tamamladı. Sempozyumda 17 farklı konuda tebliğ sunan araştırmacı, yazar ve bilim adamı, bir araya geldi. Yazarımız İlhan Selçuk da sempozyumun ikinci gününde 'Türkiye'deki Aydınlanma Hareketinde Alevi-Bektaşîlerin Yeri' konulu bir tebliğ sundu.

Sempozyumdan bir gün önce Bonn Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün resmi açılışı yapıldı. Enstitünün onur başkanı Ord. Prof. Dr. Irene Melikoff'un yaptığı açış konuşmasından sonra davetlilere bir kokteyl verildi. 'I. Uluslararası Alevi-Bektaşî Sempozyumu' Enstitü Başkanı Kazım Kaya'nın yaptığı açış konuşmasıyla başladı. Kaya'dan sonra Bonn Büyükelçisi Volkan Vural, Türkiye'den sempozyuma dinleyici olarak davet edilen eski Kültür Bakanı ve CHP İçel Milletve-

kili Fikri Sağlar ile eski Çalışma Bakanı ve CHP Erzincan Milletvekili Mustafa Kul da sempozyuma başarı dileklerini ileten birer konuşma yaptılar.

Duygulu anlar yaşandı

Selamlama konuşmalarından sonra sempozyumun ilk oturumu- na geçildi. Enstitünün Onur Başkanı Ord. Prof. Dr. Irene Melikoff, 13. yüzyıldan başlayarak Alevi ve Bektaşiliğin ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimini anlattı. Konuşmasını Fransızca yapan Melikoff, Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı üzerine de ayrıntılı bilgiler verdi.

Melikoff'tan sonra Hacı Bektaş Dergâh Postnişini Veliyettin Ulu-soy ile Mehmet Yaman, Alevi-Bektaşî inancının ruhu ve temelini oluşturan düşünce eksenini üzerine hazırladıkları tebliğlerini sundular. Birinci günün ikinci oturumunda Alevi ve Bektaşiliğin evrensel kültüre, müziğe ve resme olan etkileri konu edildi. Bu konuda Dr. Şirin Sayar, Paris Üniversitesi'nden Prof. Dr. Jean During ve ressam-yazar Fikret Otyam örnekler ve dia gösterileriyle dinleyicileri aydınlattılar.

Paris Üniversitesi'nden Prof. Dr. Altan Gökalp, Prof. Dr. Popoviç ve Prof. Dr. Natalie Clayer ile Ankara Üniversitesi'nden Doç. Dr. Belkıs Temren de tebliğlerinde Alevi-Bektaşiliğin sosyolojik ve ekonomik yapısı üzerinde durdular. Aynı konuda konuşan Münih Üniversitesi'nden Ord. Prof. Dr. Süreyya Faruki'nin Türkçe olarak sunduğu tebliği, büyük ilgi topladı ve diğer bilimadamları tarafından takdirle karşılandı. Sempozyumun ilk günü oturumlarından sonra akşam Dedede Ahmet Kömürcü yönetiminde 'Koldan Kopma Erkanı' adı verilen mini bir cem ayini düzenlendi. Zakirliğini Faysal İlhan ile Hasan Yükselir'in yaptığı cemde Enstitü Başkanı Melikoff'un dede ile birlikte semaha kalkarak çıplak ayakla 'Kırat Semahı'nı dönmesi salondakilere duygulu anlar da yaşattı. İkinci günün sabahki oturumunda Avrupa'daki Alevilerin sosyal ve kültürel yapısı ele alındı. Bu konuda ise önce Göttingen Üniversitesi'nden Türkolog Prof. Dr. Wiesner'in teb-

liği sunuldu. Bonn Üniversitesi'nden Prof. Dr. Kiehl'in özellikle Balkanlar'daki Bektaşî yerleşimi ve Bektaşî tekkeleri üzerindeki çalışmalarını dia gösterisiyle sunması ilgiyle izlendi. Faruk Şen'in 'Avrupa'daki Aleviler' üzerine hazırladığı tebliği yardımcılarından okundu. İkinci günün ikinci oturumu yazarımız ve yayın kurulu başkanımız İlhan Selçuk'un konuşmasıyla başladı. Selçuk'un, tebliğ konusu 'Türkiye Aydınlanma Hareketinde Alevi ve Bektaşîlerin Yeri' olarak belirlenmişti.

Selçuk'tan tarihi süreç

Selçuk, Batı'da ortaya çıkan aydınlanma hareketinin dayandığı temelleri anlatarak başladığı konuşmasına Osmanlıdaki reform hareketleri ile devam etti. Kurtuluş Savaşı'nın devrimlerle paralel olarak yürütüldüğünü vurgulayan Selçuk, bu süreçte Alevi ve Bektaşîlerin rolünü tanımladı. Selçuk, tebliğinde şu görüşlere yer verdi:

"Ulusal kurtuluş sürecinde yürürlüğe giren devrimler, Türk halkının çağdaşlaşması yolundaki bütün engelleri kaldırabilecek nitelikteydi. Varılan sonuç; yalnız Alevi ve Bektaşîlerin değil, hangi din ve mezhepten olurlarsa olsunlar, bütün yurttaşların insanlık haklarını vicdan özgürlüğü kapsamında güvenceye alıyor, demokrasinin kapsamını açıyordu. Halifelik yönetimindeki Osmanlı devletinde 'dinsiz, imansız ve dışlanmış' bir halk topluluğu vardı: Aleviler ve Bektaşîler!..

Mustafa Kemal bunu görmüş, halk desteğini yaymak için Alevi-Bektaşî kesimle bütünleşmişti."

Hristiyan ortaçağında, Alevi-Bektaşî inancının eleştirel bakış açısına yakın bir mezhep görülemediğini belirten İlhan Selçuk, Aleviliğin Sünniliğe karşı daha İslamın ilk çıkışında tohumlandığına dikkat çekerek "Protestanlık, Hristiyanlığın çıkışından 16 yüzyıl: Aydınlanma, 18 yüzyıl sonra uç verdi; Tanrı ve dini eleştirel akıl süzgecinden geçirmek için Avrupa'da, bu düşünceyi oluşturan maddi alt yapının değişmesi beklendi" dedi.

Aydınlanma hareketi

Konuşmasında Alevi-Bektaşî felsefesinin Avrupa insanlık tarihini değiştiren 'Aydınlanma' hareketiyle ne zaman tanıştığı ve bu iki olgu arasında bir ilişkinin ne ölçüde kurulduğuna ilişkin soruların yanıtlarını ortaya koymak için yeterli çalışmalar yapılmadığını vurgulayan Selçuk, kimi Avrupalı tarihçilerin Voltaire'in çevresinde Bektaşî Babalarından ve Bektaşî tekkelerinde bir aydınlanma hareketinden söz ettiklerini hatırlatarak sürdürdüğü konuşmasının sonuç bölümünde şunları söyledi:

"Namık Kemal'in Bektaşîliğe yakınlığının yanı sıra Jön Türkler'in ve İttihat Terakki ileri gelenlerinin Bektaşîliği bir rastlantı olmasa gerek. Mustafa Kemal'e dönük Bektaşîlik savları da buna eklenirse, Aydınlanma Devrimi'ne açık bir olgudan söz edilebilir. Cumhuriyet devrimi, yüzyıllar boyunca süregelen Sünnî devlet egemenliğine son verdiğinden Alevi-Bektaşî kesiminin tam desteğini sağlıyor. Atatürk devrimleri içinde en önemlilerinden sayılan kadın haklarının yasaya bağlanması bile Alevi-Bektaşî kültürüne denk düşüyor, toplum içinde Kızılbaşlara dönük iftiraların göğüslenmesi daha geniş kesimlerden gelen destekle güç kazanıyor: Kadının Cumhuriyetle birlikte hayata karışması. Alevi-Bektaşî kültürünün yabancı olmadığı bir devrimdir.

Sonuçta Anadolu aydınlanması, halk kesiminde doğal desteğini ve yandaşlarını Alevi-Bektaşî kesiminde bulmuştur. Bu Alevi-Bektaşî kültürünün Aydınlanma Felsefesi'nin akılcı öğretisiyle özdeş olduğu anlamına gelmediği gibi Alevi-Bektaşî kesiminde Aydınlanma'nın şafağını içeren bir felsefenin izleri de görmezlikten gelinemez."

(Cumhuriyet, 23.01.1998)

'ALEVİLİĞİN DIŞLANMASI SÖZ KONUSU OLAMAZ'

BONN - Alevi Bektaşî Kültür Enstitüsü tarafından Bonn'da düzenlenen 'Alevilik-Bektaşîlik' konulu 2 günlük sempozyum, dün sona erdi.

Bonn Büyükelçisi Volkan Vural, CHP milletvekilleri Mustafa Kul ve Fikri Sağlar'ın da katıldığı sempozyumun açılış konuşmasını yapan Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yönetim Kurulu Başkanı Kazım Kaya, insanı en yüce varlık sayan Alevi-Bektaşîliğin, dini istismar ederek insanları bağımlı kılmayı ve baskı altına almayı içine sindiremediğini söyledi. "Bu inanç, korku yerine sevgiyi, ceza yerine hoşgörüyü benimsedi, egemen olana değil, doğru olana yöneldi" diyen Kaya, bu nedenle, farklı kültürlerin varlığından ve yaşamasından yana olan Alevi-Bektaşîliğin, 'farklılıkları düşmanlığa ve nefrete alet etmek isteyenlere' karşı meşru bir tavır takınılması olduğunu belirtti.

Kaya, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün bu inanç ve kültürü yaşatmak, tanıtmak ve bilimsel olarak araştırmak ve geliştirmek amacıyla kurulduğunu dile getirdi.

Bonn Büyükelçisi Volkan Vural da, toplantıda yaptığı konuşma-

da, Aleviliğin dışlanması söz konusu olamayacağını, bunu yapmanın, kendi benliğini reddetmek anlamına geleceğini vurguladı. Alevi ve Bektaşilik inancının, yeni bir umut ve ufuk olarak ortaya çıktığına dikkati çeken Vural, bu inancın temelinde, hoşgörü ve sevginin yattığını söyledi. Vural, “Bu zengin kültür birikiminin, gelecek kuşaklara otantik bir şekilde aktarılması önemlidir” şeklinde konuştu.

Toplantıda birer konuşma yapan CHP Milletvekilleri Fikri Sağlar ve Mustafa Kul, SPD göç politikası uzmanı Martin Weiss da Aleviliğin ve Bektaşiliğin anlam ve önemi üzerinde durdular.

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü’nün Onursal Başkanı Fransız Prof. Dr. Irene Melikoff da, 13. yüzyılda ortaya çıkan Alevi ve Bektaşiliğin doğuşu, tarihsel gelişimi ve bugünkü durumu hakkında bilgi verdi.

(Milliyet, 12.01.98)

BONN’DA ALEVİLİK SEMPOZYUMU

Bonn’da kurulan Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü’nün düzenlediği sempozyuma çok sayıda bilimadamı ve politikacı katıldı. Prof. Dr. Irene Melikoff, Prof. Dr. Süreyya Faruki, Prof. Dr. Altan Gökalp, Prof. Dr. Jean During, Doç. Dr. Belkıs Temren, Dr. Jerome Cler, Dr. Şirin Sayın’ın tebliğler sunduğu sempozyumda Türkiye’nin Bonn Büyükelçisi Volkan Vural, Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı İlhan Selçuk, Dede Mehmet Yaman, Çelebi Veliyettin Ulusoy ve Yazar-Resam Fikret Otyam da birer konuşma yaptı.

CHP’li milletvekilleri Fikri Sağlar ve Mustafa Kul’un da yer aldığı sempozyumda açıklamalarda bulunan Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yönetim Kurulu Başkanı Kazım Kaya, Aleviliğin kimlik mücadelesi verilen bir süreçten geçtiğine dikkat çekti.

(Cem Dergisi, Şubat 1998)

‘AKIL VE İNANCI KARIŞTIRMAYALIM’

ERDEM BUYRUKÇU

Bonn’da kurulan Alevi Enstitüsü tarafından düzenlenen sempozyumda konuşan yazar İlhan Selçuk, akıl ve inancın ayrı tutulması çağrısında bulundu.

BONN - Alevi-Bektaşî inanç ve kültürünü yaşatmak, tanıtmak ve bilimsel olarak araştırmak ve geliştirmek amacıyla kurulan Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü’nün hazırladığı sempozyumda, Alevi-Bektaşî düşüncesine destek çağrısı yapıldı.

Bonn Büyükelçisi Volkan Vural, eski Kültür Bakanı Fikri Sağlar, CHP milletvekillerinden Mustafa Kul, Bonn Belediye Başkan Yardımcısı Weingarten, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Onur Başkanı Ord. Prof. Irene Melikoff, gazeteci İlhan Selçuk, ressam ve yazar Fikret Otyam, Prof. Dr. Altan Gökalp, Doç. Dr. Belkıs Temren ve Alman bilimadamlarıyla kalabalık bir davetli topluluğunun hazır bulunduğu sempozyumda Aleviliğin dünü ve bugünü konusunda konuşmalar yapıldı.

Bonn’da kurulan enstitünün bu konuda araştırmalar yapmak için açılan dünyadaki ilk enstitü olduğunu belirten Fikri Sağlar, Aleviliğin

sadece bir inanç biçimi olarak ele alınmaması gerektiğini bildirdi. Aleviliğin Yavuz Sultan Selim'den başlayan kavgalar sonrasında bugüne geldiğini, milyonlarca insan kaybetmesine karşın tanrı-insan ilişkisinde insanı ön plana çıkardığı için asırlar boyunca Aleviliğin taze kalıp yaşadığını ifade eden Fikri Sağlar, Başbakan Kohl'ün sözlerine de atıfta bulundu.

Medeniyet farklılığı

Başbakan Kohl'ün Hristiyan Demokratların toplantısında medeniyet farklılıklarından dolayı Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne alınmayışı konusundaki açıklamalarına gönderme yapan Fikri Sağlar, "Biz bunu söyleyenlerden çok daha ilerdeyiz. Alevi-Bektaşilik fel-sefesini yaşam biçimini eğer iyice izlemiş olsalar onlardan ilerde olduğumuzu anlarlar ve bu farklılığın onların aleyhine olduğunu görürlerdi" dedi.

Enstitü ve cemevi

Sempozyumda bir konuşma yapan Cumhuriyet gazetesi yazarlarından İlhan Selçuk da Enstitünün kuruluşunu uzun bir süredir örgütlenmeye çalışan Aleviler'in özgürlük sürecinde en büyük atılım olarak nitelendirdi ve '1919'da dışlanan, dinsiz olarak nitelendirilen topluluk Alevi topluluktur. Ama dikkat ederseniz Kurtuluş Savaşı öncesinde Atatürk öncelikle Aleviler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgelere giderek onların desteğini almıştır" dedi.

Avrupa'nın yıllardır Türkiye'yi dışladığını belirten İlhan Selçuk, "Dışarıdan baskı yapılarak insan, toplum hakları ve demokrasi gelmez. Bu Türkiye'de yaşanan halkın istemiyle olur" dedi.

Alevi topluluğunun 1980 yılından bu yana çok geliştiğini, ancak Türkiye'de çatışması yaşanan akıl ve inanç sorununa dikkat edilmesi gerektiğini de vurgulayan İlhan Selçuk, "Biz akıl ve inancı birbi-

rinden ayırmazsak o zaman enstitü ile cemevini de birbirinden ayırmayız. Enstitü bilim, cemevi ise inançtır" dedi.

Toplantıda bir konuşma yapan SPD partisinden Martin Weis ise Türkiye'nin Müslüman olduğu için AB'ye alınmadığı görüşlerine karşı çıktı ve "Türkiye ile ilişkilerimiz CHP seviyesindedir. Kendileriyle çok sık buluşarak fikir alışverişinde bulunuyoruz" yorumunu yaptı.

(Sabah, Avrupa, 21 Haziran 1997)

BONN'DA HOŞGÖRÜ ÇAĞRISI

ALEVİLERDEN ENSTİTÜ

İŞİN GREINER

Prof. Dr. Irene Melikoff'un Onur Başkanlığı'na getirildiği Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Bonn'da kuruldu. Avrupa genelinde bilimsel çalışmalarını sürdüreceğ olan Enstitü'nün Başkanlık görevini Kâzım Kaya üstlendi.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez Alevi ve Bektaşî öğretisini ve inancını bilimsel düzeyde ele alarak inceleyen bir enstitü Bonn'da kuruldu.

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü adı altında çalışmalarına başlayan kurumun, kuruluşunda farklı uluslardan çok sayıda bilimadamı, yazar, işveren, sendikacı ve alevi örgütlerde görevli kişi etkin oldu. Onur Başkanlığını Prof. Dr. Irene Melikoff'un yaptığı Alevi - Bektaşî Enstitüsü'nün Başkanlığı'na ise Yüksek Kimya Mühendisi Kâzım Kaya getirildi. Enstitü'nün kuruluşuna Türkiye ve Avrupa'daki Alevi örgütlerin büyük bir bölümü destek verdi. Enstitü'nün kurulu-

şu dolayısı ile SABAH'a bir açıklamada bulunan Melikoff ve Kaya, "Alevi - Bektaşî inancı, kültürü, yaşam biçimi asırlardır devlet ve devletin resmi dini tarafından inkâr edildi. Direniş ve mücadele Alevi - Bektaşî inancının bir ögesini oluşturmaya rağmen, onun tek yanı değildir. Uğruna bunca mücadelenin yapıldığı bu inanç ve felsefenin ne olduğunun, nasıl ve nerelerde niçin geliştiğinin anlaşılması için soğukkanlı, tarafsız ve bilimsel araştırmaların yapılması ve bunların genç kuşaklara aktarılması çok ivedi bir önem kazanmıştır" dediler.

Bonn - Bad Godesberg, Burgstrasse 33 adresinde faaliyet gösteren Alevi - Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün yönetim kurulunda Makine Mühendisi Ahmet Kömürcü, avukat ve Avrupa Sendikalar Birliği üyesi Yücel Top ve AABF eski II. Başkanı ve öğretmen Gülizar Cengiz, işadamları ve mühendis Vahap Aslan, Cemal Şener, Fikret Otyam, Miyase İlknur, Mahsuni Şerif gibi isimler de yer alıyor. Söz konusu Enstitü'nün kurucu üyeleri arasında Göttingen Üniversitesi Dinler Tarihi Kürsüsü Profesörü Gernhold Wiessner de bulunuyor.

Alevi-Bektaşî inanç ve kültürünü yaşatmak, tanıtmak ve bilimsel olarak araştırıp geliştirmek amacıyla Almanya'nın hükümet merkezi Bonn'da Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü kuruldu. Önceki akşam bir kokteyl ile kuruluşu resmen ilan edilen enstitü dün Bonn'da bir sempozyum düzenledi. Sempozyuma çeşitli Avrupa ülkelerinin yanı sıra Türkiye'den de bilim adamları, politikacılar, dernek temsilcileri ve basın mensupları katıldı. CHP'li bakanlardan Fikri Sağlar ile Mustafa Kul da Bonn'daki sempozyumda hazır bulunup kısa birer konuşma yaptılar.

Bir olalım

İki gün sürecek sempozyumun açılışında Türkiye'nin Bonn Büyükelçisi Volkan Vural bir konuşma yaptı. Aleviliğin bir değerler sistemi olduğunu belirten Vural, Alevi kültür ve geleneğinin yaygınlaştırılması amacıyla böyle bir enstitünün kurulmasından memnuniyet duyduğunu dile getirdi.

Aleviliğin dışlanması söz konusu olamayacağını belirten Vural "Böyle bir dışlama insanın kendi kendini reddetmesi" dedi. Büyükelçi Vural sözlerini, "Gelin canlar bir olalım" çağrısı ile tamamladı.

Sempozyumun açılışında konuşan eski Kültür Bakanı Fikri Sağlar yıllarca Türkiye'de politikacıların Alevi oylarını çekmek için bu kesimi istismar ettiklerini söyledi. Kendi dönemlerinde Alevi kültürünün ve felsefesinin yaşaması, gelişmesi için önemli çabalar sarfedildiğini belirten Sağlar Bonn'daki buluşmayı "Tarihi toplantı olarak niteledi.

CHP'li eski bakanlardan Mustafa Kul da yıllarca Türkiye'de Alevilerin ibadetlerini gizli gizli yapmak zorunda kaldıklarını, ibadet yaparken kapılara hatta köylerin girişlerine gözcü koyduklarını hatırlatırken artık bugünlerin geride kalmasının sevindirici olduğunu söyledi. Ancak devletin hâlâ Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sünni yapılanmanın dışına çıkmadığını belirtirken bu alanda da ciddi adımlar atılmasının kaçınılmaz olduğunu belirtti.

Kimlik mücadelesi

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Yönetim Kurulu Başkanı Kâzım Kaya, Aleviliğin tarihin hiçbir döneminde yaşamadığı ölçüde zor bir kimlik mücadelesi verme sürecine girdiğine dikkat çekti. Yıllarca Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna katkıda bulunan Alevilerin beklentilerine karşılık verilmediği görüşünü savunan Kaya, tam aksine bütün Alevi kuruluşlarının kapatıldığını da belirtti.

Öte yandan, sempozyumda enstitünün onur başkanı ve Strasburg Üniversitesi Türkoloji Profesörlerinden Irene Melikoff'un yanı sıra doktor Şirin Sayan, Paris Üniversitesi'nden Dr. Jerome Cler, Prof. Jean During, Prof. Altan Gökalg, Ankara Üniversitesi'nden Doç. Dr. Belkis Temren, Münih Üniversitesi'nden Prof. Soreyya Faroqhi de Alevilik-Bektaşilik üzerine tebliğler sundular. Yazar ve ressam Fikret Otyam Alevi ve Bektaşiliğin uluslararası kültür edebiyat ve sanata etkisi hakkında bilgiler verirken Alevi dedelerden Mehmet Yaman

ve Veliyettin Ulusoy Alevi-Bektaşî inancının temel ilkeleri ile ilgili açıklamalarda bulundular.

Alevilik-Bektaşîlik Sempozyumu Sonuç Bildirisi

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün 10 - 11.01.1998 tarihinde Bonn'da düzenlemiş olduğu Alevi-Bektaşî Sempozyumu, Alevi - Bektaşîliğin bilimsel yöntemlerle araştırılması konusunda, çok önemli, tarihsel bir ilki teşkil etti. Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde ve bilim kuruluşlarında görev alan çok sayıda araştırmacı ve öğretim görevlisi, Alevilik-Bektaşîlik üzerine yapmış oldukları çalışmalar temelinde birer tebliğ sundular.

Alevi-Bektaşî toplumunun kendi bağrından yetişen, bağımsız bir kuruluş olan enstitümüzün, Alevi-Bektaşî inanç ve kültürünü, tarihte ilk kez uluslararası bilimsel bir platformun gündemine getirebilmesi ve bu platforma katkıda bulunan bilim adamlarının yüksek uzmanlık düzeyi, bu sempozyumun ayırt edici özelliğini oluşturdu.

Tebliğlere ek olarak, gerek Türkiye'den gerekse Almanya'dan, tanınmış devlet adamlarının, politikacıların ve manevi şahsiyetlerin konuk olmak suretiyle davetimize gösterdikleri ilgiyi, sempozyumun başarısına somut bir işaret olarak kabul ediyor ve bu başarıyı, Enstitümüzün bundan sonraki çalışmaları için bir güç kaynağı, motivasyon unsuru olarak değerlendiriyoruz.

Sempozyum sırasında ve sonrasında, Alevi-Bektaşî toplumunun bireyleri ve manevi temsilcileri ile yaptığımız temaslardan edindiğimiz izlenim çok olumludur. Enstitümüze yöneltilen şükran duygularını, başta onur başkanımız sayın Ord. Profesör Irene Melikoff ve geçirdiği ağır ameliyata rağmen tebliğini, eşi bayan Wiessner vasıtası ile sunan, kurucularımızdan, sayın Prof. Dr. Wiessner olmak üzere bu hizmetin gerçek mimarlarına ulaştırmayı bir görev kabul ediyoruz.

Sempozyum 10.01.1998'de, sanatçılar grubu "Su Arts" tarafından icra edilen, bir sanat gösterisi ile başladı. Tasarımı Faysal İlhan

ve komponistliği Hasan Yükselir tarafından yapılan, "sah hande, die rosen banden in dunkler erde" adlı Müzik-Tiyatro yapıtından seçilen aryların yer aldığı gösteride, Bass: Hasan Yükselir, Soprano: Lise Tjalve, Tenor: Andreas Winkler, Piyanist: Bayram Bayramoğulları, Yunus Emre'nin Enstitümüz başkanı sayın Kâzım Kaya'nın yaptığı açış konuşması ardından, sempozyuma katılan konuşmacılar tebliğlerini sundular.

Sempozyuma konuk olarak katılmak nezaketini göteren. Bonn Belediye Başkanı sayın Dorothea Pass-Weingartz, SPD Yabancılar Komisyonu Başkanı Sayın Martin Weiss, Türkiye Cumhuriyeti Bonn Büyükelçisi Sayın Volkan Vural, CHP İçel Milletvekili Sayın Fikri Sağlar, CHP Erzincan Milletvekili Sayın Mustafa Kul, Birlik 90/Yeşiller Milletvekili Sayın Cem Özdemir, birer selamlama konuşması yaparak sempozyumu onurlandırdılar.

Sempozyuma birer kutlama mesajı gönderen, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Sayın Mesut Yılmaz, CHP Genel Başkanı Sayın Deniz Baykal, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı Sayın İstemihan Talay, Tokat Milletvekili Sayın Şahin Ulusoy, DİSK Başkan Danışmanı Sayın Hasan Algül, rahatsızlığı nedeniyle katılamayan sayın Mahsunî Şerif, başarı dileklerini iletiler.

Sempozyumda, ayrıca Alevi dedesi sayın Ahmet Kömürcü idaresinde, koldan kopma ayini misafirlere tanıtıldı.

Sempozyumda, sunulan tebliğlerin içeriği, bir yandan, Alevilik-Bektaşîlik konusunun bilim çevrelerine sunduğu araştırma potansiyelinin zenginliğini gösterirken, diğer yandan bu konuda alınması gereken ne kadar uzun ve zahmetli bir yol olduğunu gün ışığına çıkardı. Bunu idrak etmek, hiç kuşkusuz, Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü'nün önemini ve taşıdığımız sorumluluğu da idrak etmek anlamına geliyor. Şöyle bir tespit yanlış olmayacaktır: Bu toplantı, tarihin getirip neslimizin önüne bıraktığı bir görevi çözmüş, ama aynı zamanda çözülmesi gereken bir görevler demeti bırakmıştır. Sempozyum tebliğlerinin yer aldığı belgesel kitabı yayımladığımız zaman konu-

ya ilgi duyan herkesin aynı düşünceyi paylaşacağına ve sorumluluk hissedenden pek çok kurum ve bireyin, enstitünün üstlendiği görevlerde ona destek olacağına inanıyoruz.

Böyle bir destek gereklidir. Devletlerin, üniversitelerin, bilim kuruluşlarının yüzlerce yıl ihmal ettiği ve çeşitli nedenlerle bilinçli olarak üstü örtülmüş bir değerler birikimini gün ışığına çıkarmak, bu enstitüyü kuran bireylerin enerjilerinin toplamıyla üstesinden gelinebilecek bir görev değildir.

Ne mutlu ki, sempozyum sırasında kendileri ile tanışmak olanağı bulduğumuz pek çok kurum ve şahıslar bu anlamlı görevde bizlere tam destek vereceklerine, bilim adamlarından oluşturacağımız çalışma gruplarında aktif görev alacaklarına dair söz vermişlerdir. Yakın hedefimiz bu çalışma gruplarını bir an önce oluşturmak, bunlar aracılığı ile konseptleri tamamlanan projelerimizi yaşama geçirmek, yeni projeler üretmektir.

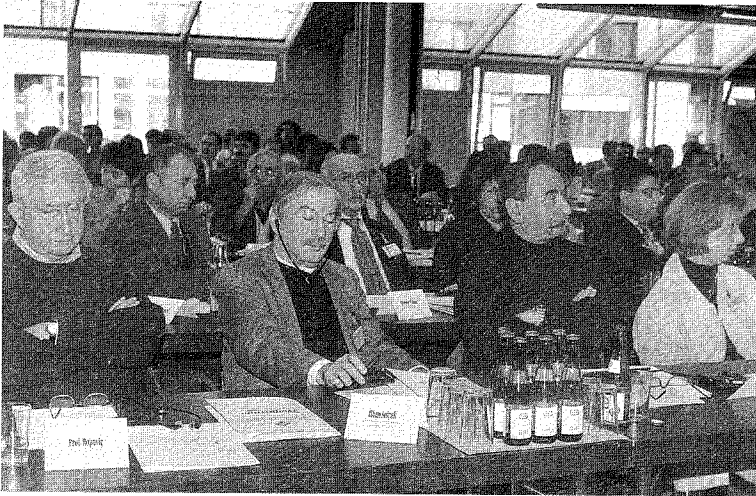
Alevi-Bektaşî inanç ve kültürünün varlığına ve anlaşılmasına tarihsel önemde bir katkı niteliği taşıyan bu sempozyumun yükünü taşıyan, özveride bulunan canlarımızın paha biçilmez emekleri önünde saygıyla eğiliyoruz.

(Hürriyet)

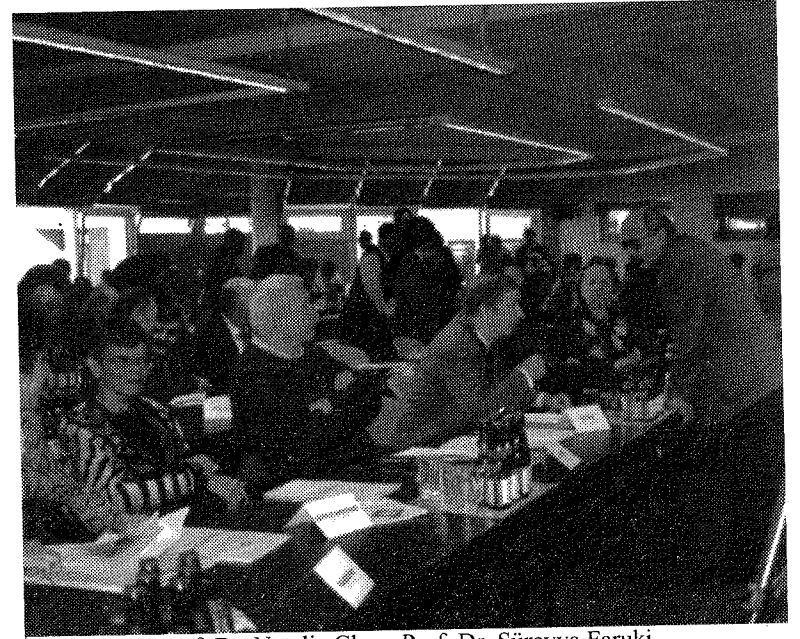
SEMPOZYUM'DAN

Alevi-Bektaşî Kültür Enstitüsü Onur Başkanı Irene Melikoff ile Genel Başkan Kâzım Kaya açılış kokteylinde

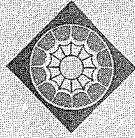

Prof. Dr. Aleksandr Popoviç, İlhan Selçuk, Prof. Dr. Altan Gökalp,
Dr. Şirin Sayar, Prof. Dr. Irene Melikoff

Prof. Dr. Natalie Claer, Prof. Dr. Süreyya Faruki,
Prof. Aleksandr Popoviç, İlhan Selçuk ve
Araştırma Görevlisi Kasım Yeşilgül

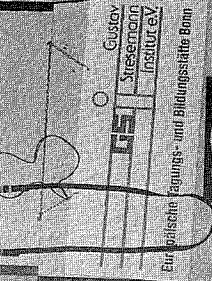
ALEVITISCH-BEKTASCHITISCHES KULTURINSTITUT e.V.
 INSTITUT CULTUREL DES ALEVIS-BEKTASHIS
 ALEVİ-BEKTASİ KÜLTÜR ENSTİTÜSÜ

Symposium

10.-11.11.1998 · BONN · BAD GODESBERG

MIT UNTERSTÜTZUNG VON

Gustav
Stresemann
Institut e.V.

Europäische Tagungs- und Bildungsstätte Bonn

DES ZENTRUMS
 STUDIEN

İlhan Selçuk Tebrîğini Sunarken